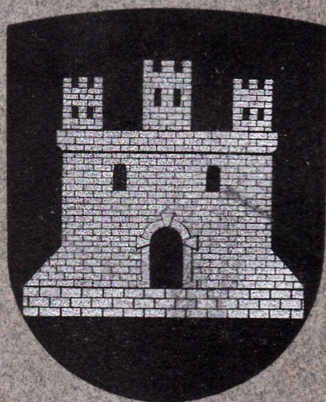

FRA. LOVRO MIHAČEVIĆ:

PO ALBANIJI

DOJMOVI S PUTA.

ZAGREB, 1911.
IZDALA MATICA HRVATSKA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU

PREDGOVOR.

Godine 1883. poslao mi po mojoj želji, a sa dopuštenjem moga starješinstva u Bosni, vrhovni upravitelj reda franjevačkoga u Rimu putnu kartu, da idem u Albaniju u samostan Trošan kao učitelj redovničke mladeži. Tu sam uz još druge službe ostao punih deset godina, kad mi je valjalo vratiti se u Bosnu. Ali godine 1906. mjeseca srpnja stiže mi iz Rima dekret, kojim sam imenovan prvim provincijalom novoustrojene provincije franjevačke u Albaniji sa sjedištem u Skadru. Sredivši stvari moje župe u Novom Šeheru kod Žepča, pohitim, da još obadjem svoje rodno mjesto Kreševo, da pozdravim svoje prijatelje i rodjake, pa krenem odavle preko Kiseljaka, Visokoga, Sarajeva, Mostara, Dubrovnika, Kotora i Cetinja, te stignem u Skadar na Bojani.

Slijedeće godine (1907.) moradoh obaći svu Albaniju s Epirom i Macedonijom, kuda se protezala povjerena mi franjevačka provincija, obuhvaćajući sedam biskupata, naime nadbiskupije : skadarsku, dračku i skopaljsku (prizrensku), te biskupije : alesinsku, sapsku, pulatsku i opatiju miriditsku.

Znao sam, da ću za moga teškoga četiri-mjesečnoga puta štošta zanimljivo i vrijedno vidjeti i opaziti, pa sam odmah počeo svoja opažanja bilježiti, da mi budu ugodna uspomena. Nijesam žalio truda ni troška, da što bolje

vidim i proučim ovu junačku zemlju. A sad, gdje se junački narod Albanije na vidiku Evrope bori za svoju slobodu, pade mi na pamet, da ove moje bilješke izdam na svijetlo, da i hrvatski narod nešto sazna o Albaniji i da se bar donekle odužim hrabrim Albancima na dirljivu susretanju, na čuvstvima ljubavi i štovanja, kojima su me obasipali kroz četrnaest godina moga boravka medju njima.

Fra. Lovro Mihačević.

MOJA PUTOVANJA.

1. PUT U ALBANSKE PLANINE.

U službenom poslu morao sam proći svu Albaniju, pa se na taj put dadosmo dne 5. lipnja 1907. ja, moj drug o. Severin Lušaj i sluga Kol Paali te provodič Šan Cungeli. Prijedjemo rijeku Kiri, koja je baš taj dan bila nabujala zbog velikih kiša i udjemo u ravnicu Muselim, pa u zaselak Bardanjol, pregazimo potok Todri, zadjemo u ravan Nerfuša i počmemo se penjati na brdo. Sa brda je krasan pogled na grad Skadar i njegovu okolicu, no nama se bilo žuriti i saći u selo Vukjakaj. Nakon dva sata stignemo u selo i župu Masarek, gdje nas je draga srca dočekao i poznatom albanskom gostoljubivošću počastio domaći župnik Lovro Spatari, u koga i prenoćismo. Nedaleko ovoga mjesta bio je grad mletački Komani, gdje se uvelike kopalo zlato i srebro, te se rudokopi još i danas raspoznavaju, a ima tu i ruševina crkava, kuća i t. d., pa se i domaći župnik bavio ovim starinama.

Odavle krenemo dalje u selo i župu Šlak, gdje opet prenoćismo. U jutro moradosmo dopustiti, da nas ostavi provodič Šani, pa nam je valjalo uzeti kao provodiča jednu žensku, jer muškarci nijesu smjeli ovuda putovati zbog krvne osvete. Selo leži na podnožju planine Cukali na lijepoj ravnici. Nama je trebalo putovati preko te planine. Počesmo se penjati uzbrdo putem uskim, strmenitim

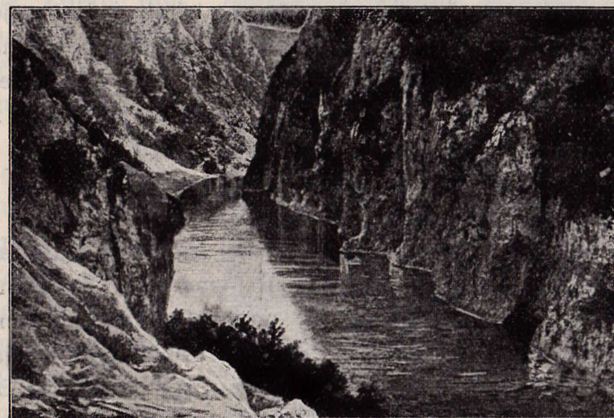
i kamenitim. Teže nam je bilo za konje nego za nas same. Sva je sreća bila, da smo pošli rano, te nam sunce nije još dobrano bilo pripeklo. Nakon dva sata naporna puta uspesmo se na planinu 1723 m. visine nad morem. Sad istom pojašimo konje te se zaputismo kroz gustu bukovu šumu, i premda je sedmi lipnja, nagazismo na snijeg, dubok dva do tri metra. Dva sata smo se borili sa snijegom, propadajući u nj i mi i konji, dok u jedvice ne izadjosmo na čistinu. Malo niže vrhunca ima livadica, koja se zove „Ićeni" t. j. jezero. Tu je danas voda, što je dva potoka donose, a otječe kroz jednu rupu u kamenu na dnu jezera. Na ovom jezeru se odmorismo i mi i konji, te založismo, jer je upravo podne bilo. Šta sam sve tada mislio, gledajući one šume, sekularne hrastove, ona visoka brda, ona brojna rasijana sela nadaleko i široko! Pamet me zanijela u davna vremena, u slavna vremena Dušmanâ, Temalâ i Dukadžinâ. Razmišljao sam o negdašnjem bogatstvu i napučenosti ovih krasnih mjesta, o sadašnjem skrajnjem siromaštvu, pustoći i zapuštenosti, ali i o budućim, ako Bog dâ, sretnijim vremenima slobode, rada i uljudbe. Prenem se iz snatrenja i pozovem društvo na put, jer imamo još četiri sata do mjesta Dušmana. Put biva sve gori i gori. Sad se valja penjati uzbrdo, a sad opet silaziti nizbrdo. Na mjestima dodjosmo na usov — usjelinu — od 100 do 150 koračaja široku, preko koje valja ići, a s koje kiša i voda izbrisa svaki trag puta, a dubljina je usovi i do 2 kilometra. Nama se češće valja izuvati, pa četveronoške prijeći na onu stranu, a držeći u ruci šiljast kamen i praveći s njime rupe, gdje ćemo noge staviti. S konjâ valja skinuti bisage, te ih pustiti, da za nama sami dodju, kako znadu, strahujući da se koji konj ne spotakne i ne obori u ponor, jer su onda i konj i orma izgubljeni, a mi bez njih na putu

Putujući po bujnim šumskim livadama, nadjosmo, da tu raste: Quercus sessiliflora, Ostrya Carpilifolia, Evonimus verrucosa, Dianthus Dalmaticus i Rhamnus intermedia.

S mrakom stignemo u župu Dušmani.

2. PRIJELAZ PREKO DRINA.

Došavši u selo Dušmani mnogi su seljaci bili već pripravni, da nas sa svojim župnikom dočekaju prijateljski, na arbanašku, sa pucanjem iz pušaka, koje je otpočelo,

Drin kod Dušmana.

kad je naš sluga Kola dao sa samokresom sa brda znak, da dolazimo. Seljani su pogledom i nošnjom svojom divlji, surovi ljudi, ali riječima i srcem svojim pravi gentlemani; što im naprasita ćud kvari, to im razum brzo nadomjesti.

Sutradan morali smo nastaviti put iz Dušmana u Berišu preko Drina. Rijeka Drin je velika i duboka, uz to još i brza, a čamca ni ladje nigdje. Kako ćeš dakle prijeći? Na desnoj strani rijeke podno sela Dušmani ima jedna

kuća, a u njoj skelar ili skeledžija, koji prevozi čeljad s jedne strane na drugu. K njemu i mi poručismo ; eto nas, pripravi se. Kad smo došli k njemu, lijepo nas dočeka sa duhanom i crnom kavom, pa ajde na skelu. Upozoreni već prije na način prijevoza, nijesmo se začudili, kad ugledasmo osam kozjih mješina napuhanih, a privezanih za ljesu u promjeru od dva metra, što je drže četiri žioke. Odozdo su na vodi mješine, a odozgo na ljesu ti legni potrbuške, digni u vis glavu, da ti se voda ne zalije, digni i obje noge u zrak, da ih pljusak vode ne skvasi. Sada se jedan veslač svuče, priveže sebi na trbuh jednu mješinu, pa unidje u vodu, a drugi otisne splav, koja se počne na vodi zibati. Veslač pred tobom drži splav, a oba tiskaju je dalje u vodu. On je u vodi do vrata, i svaki se put bojiš za nj, da ti nestane ispred očiju, a on opet pogleda na te, da ne izgubiš ravnotežu i ne privrneš splavi, što je oni zovu „trina", pa ti viče : — „Mos ki frig — ri rahat !"[1] Tako smo prešli na drugu stranu rijeke, za deset minuta niže od točke, odakle smo se zavezli i zaveslali. Svaki napose valja da se tako prevozi, jer po dva ne mogu. Konji su sami za nama preplivali. Plativši veslaču trud, uzjašimo konje, pa krenemo kroz selo Skvinu, uz potok put Beriše. Što smo sve prepatili kroz dva sata puta, ne da se lako opisati. Valja zamisliti s jedne i druge strane rijeke put uzak, kamenit, strm, da na više mjesta i sâm pješak teško prodje, a kako ćemo mi s konjima. Nije druge, nego po savjetu vodiča, uz potok, premda je pun vode, pun golema kamenja. Došavši do kojega vira, valja konje natjerati, da sami preplivaju, a mi uzbrdo, kozjim putom, do druge strane vira, gdje nas konji mokri čekaju, da ih opet pojašimo do druge take zgode. Napokon ostavimo potok i stanemo se uzbrdo penjati do župnoga stana.

[1] Ne boj se — stoj mirno !

Iz Beriše sutradan popodne krenuli smo put Ibalije. Uz strmen i kršovit put, preko šuma i šumica, sela i zaselaka u večer dodjemo u mjesto. Ibalija je glasovita u Albaniji nesamo zbog svoga položaja prema Skadru, Prizrenu i Gjakovi, nego i zbog svojih stanovnika, kršnih, odvažnih. Ibalija je „oaza", vispoljana u albanskim planinama. Žitelji, muslimani i katolici, značajni su i odvažni ljudi, ljubitelji mira, bratske sloge i prosvjete. Blizu župnoga stana imali su i školu, no ta je g. 1906. izgorjela, a više nije popravljena. Muslimani imadu svoju džamiju. Stanovnici Ibalije napola su nezavisni od turske vlade, imaju jednoga kajmakana u selu Puka, koji rješava veće parnice, i dvije ugledne i bogate obitelji muslimanske u mjestu, koje se zovu „Laman-aga" i „Mustaf-aga", a obavljaju manje sudske poslove svoga kraja. Predji Mustaf-age imali su velike povlastice od sultana. Optužen kasnije Mustaf-aga sa veleizdaje i zloporabe uredovne

Seljak iz Ibalije.

vlasti, izgubi svu vlast i imetak, no junačko i mudro vladanje spasi Mustaf-agi jedno i drugo. Kako se spasio i uzdržao u milosti sultanovoj, ide više u roman, nego medju ove retke. On je učen i tolerantan. Rado govori sa svećenicima katoličkim — u tom kraju franjevcima — pa rado ih prima k sebi na konak i pušta, da se misa govori u njegovoj kuli. Uopće vlada podnosljivost izmedju muslimana i katolika.

U mnogim selima Albanije, a osobito u Ibaliji, običaj je svetkovati dan sv. Nikole biskupa, a svetkuju ga zajedno muslimi i katolici.

Na livadama Ibalskim našao sam : Portenschlagia ramosissima, Seseli globosum, Asperula scutellaris i Chrysanthemum cinerariaefolium.

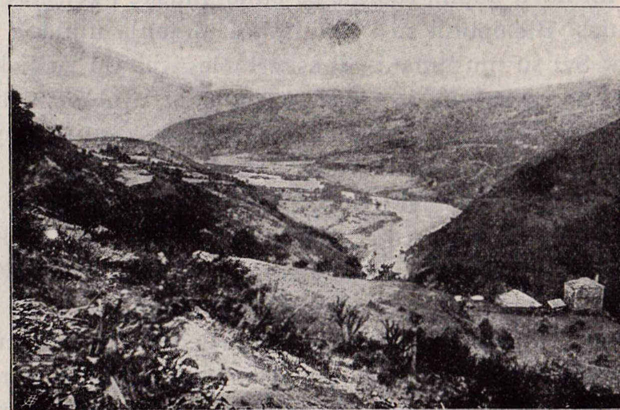
Više župnoga stana kuća je ugledna katolika Frok Kola zvana, po starješini kućnom, koga moradosmo posjetiti, a bijasmo i srdačno dočekani. Kuća je sa zidom opasana. U prizemlju je bunar vode hladne, mlin za žito, što se rukama okreće, na drugoj strani je krušna peć i ovelika rpa drva; u drugoj sobi je hambar sa žitom i okolo njega grah, krumpir i ostalo povrće. U drugom spratu su sobe za stanovanje i odio za goste. Na pročelju ovoga odjela je dimnjak, gdje se vatra loži, blizu je nizak stol od prostih dasaka, dvije drvene stolice, a uokolo tako zvani „minder" t. j. ukovana klupa. O zidu vise puške, noži i handžari, a na srgu muške svečane haljine. Slično je i u drugim sobama, samo što su tamo još škrinje, pa svako čeljade spava uz svoju škrinju.

Frok Kola podvori nas sa duhanom, crnom kavom i čašom crvenike vina.

Sutra se oprostimo sa Ibalijom i zaputimo u Fierzu nâ Drinu.

3. PONOVO PREKO DRINA.

Fierza selo sa župnim stanom leži na lijevoj obali Drina, a nama je prijeći na desnu obalu u župu Merturi-Raja. I opet ista poteškoća i neugodnost na gazu kao i kod Dušmana na Skvini. Voda velika, a nema čamca ni ladje, nego opet isti način na „trini", ljesi od pletera. Prijedjemo opet sretno, te se stanemo penjati uzbrdo do župnoga stana. Župa je unaokolo puna starih crkava, groblja i kršćanskih uspomena, jer je nekoč bila vrlo napučena.

Dolina Valbone.

Dne 17. lipnja rano jutrom krenemo uz samu rijeku Valbonu put Nikaja, a proći nam je kroz muslimansko selo Krasniće. Divna je i čarobna ova okolica. Živice i šumice bujne, polje dobro obradjeno i zasijano žitom svakojakim. Bijele kule aga i begova, razasute po okolici, bjelasaju se kao jata labudova, a zelena Valbona šumi sredinom polja, dok se u Drin ne izlije. Više sela Krasnića je selo Gegusenj. Tu je „han" i odmor putnika. Na putu

do „hana" nadjosmo starinsko groblje sa stoljetnim hrastovima. Razizemlje opažaju se još zidovi staroga samostana; do njega je bila crkva, koje zidovi još i danas uzgor stoje, bez krova. Vrata su kamenjem zatrpana, a tako i crkva, te se ne može unutra. Prije kakvih osamdeset godina obavljala se u ovoj crkvi služba božja, dok su još žitelji sela Krasnići bili katolici, a kada su prešli na islam, zatrpaše crkvu i prestadoše u groblju kraj nje sahranjivati mrtve, ali ipak oni još i danas vele; „naša crkva", „naše groblje".

Sjašimo pred hanom, da se malo odmorimo. Dok smo mi kavu popili, sabralo se puno muške i ženske čeljadi oko nas. Bjeloputni su i umiljati, a držanja uljudna i prijatna. Svi su muslimani. Ženske mole i pitaju za ljekovite trave, pa ne mogoh se oteti, te izadjemo u obližnju bašču, gdje im pokažem kamomilu, preslicu, cikoriju, paprenu metvicu, bijeli sljez, divizmu, gavez crveni, kunicu, lipov cvijet, zobiku, podbjel i t. d., pa istumačim im, zašto koja služi i kako se priredjuje. Ovdje opet pojašimo naše konje, pa za dva sata loša puta izadjemo na planinu Ćiafa Kolsit, odakle se pruža krasan pogled na okolišna sela: Gaše, Krasniće, Curaj te Lumi i zii (Crnu rijeku). Trebala su sada još dva sata, da sadjemo k rijeci, koja je velika i brza, a puna golemoga kamenja, te se voda razbija o to kamenje i bieli se kao mlijeko. Preko rijeke je polumost, t. j. do prve polovine vode stavljeno je jedno brvno drvljem isprekidano, da se noge ne omaknu, a drugu polovinu vode valja gaziti ili da te tko na ledjima prenese. Ovako se dade prenijeti moj drug Severin, a ja uzeh obuću u jednu ruku, drugu dadoh provodiču seljaku, da ide preda mnom, i oči napola stisnuh, da ne gledam onu strahotu vode pod sobom.

Kada prijedjosmo tu prvu stranu vode, sada je valjalo ili gaziti ili na ledja seljaku. I on siroma hoće da me uzme na ledja, i ja se pustih, no brzo uvidjeh pogibelj, u kojoj

se nalazim, jer s jedne strane gledam golemo glatko riječno kamenje, preko koga bi me on nosio preskačući s kamena na kamen, a s druge strane, kako ršće, pod teretom, pa ga zamolim, da me spusti, a ja ću i sâm prijeći. Ali on nikako ne pušta, nego hoće svakako da me prenosi, bojeći se, da mu ne izmakne bakšiš, pa kad mu obećah, da ću ga nagraditi, i ako sâm prijedjem, tad me pusti, i tako prijedjoh dobrano se skvasivši na drugu stranu. Kad su i konji pregazili rijeku, krenusmo uzbrdo do župe Gjonpepaj ili Nikaj.

Crkva u Gjonpepaju.

Iz Nikaja treći dan krenemo na put u jutro rano uz planinu. Konj mi se razbolje, a put loš, pa ne može da me po njemu nosi, i tako moradoh ići šest sati pješice. Uspnemo se na planinu Nermajna, s koje se pruža divan vidik na Skadar, Crnu Goru i Miriditu, premda su ta mjesta dobro udaljena. Ovdje je snijeg, a osamnaesti je dan lipnja, i on još drži, pače može i novi pasti. S ovoga brda sadjemo u župu Šala, onda u Sesi (arb. Thethi) blizu Gusinja, pa

se vrnemo u župu Šoši, starodrevno sjedište apostolskih proprefekata. Kako župa Šala tako i Šoši pune su starinskih crkava i groblja i tvrdjavica. Iz Šoši-a krenemo u Kiri, a iz Kiri-a u Planti

Kako je blizu Kiri-a bila residencija biskupa pulatskoga, u čijoj sam diecesi, to sam odlučio na povratku iz Planti-a posjetiti biskupa Nikolu Markonia, no došavši u Planti i kazavši plan daljega putovanja, odgovoriše me, da se ne vraćam natrag do biskupa, jer ću izgubiti čitav dan puta.

Sjutradan ustali smo u dva sata, pa opremivši se krenemo na put, koji je vodio uzbrdo. Uz vrlet silazili smo s konja i išli pješice, a hitili smo, da stignemo što prije, dok još nije sunce odviše ugrijalo. Na planini Štogu nadjemo svu silu snijega, dubokoga tri do četiri metra, koji je bio na sreću još tvrd i leden, pa ne propadasmo.

U deset sati već smo u selu Duci, gdje se svratismo k jednom dobrom znancu, da se odmorimo, kavu i rakiju popijemo, pa onda krenemo dalje u župu Škreli. Kako nije bilo župnika kod kuće, htjedosmo se nakon kratkoga odmora zaputiti u župu Kastrat, ali me ovdje zateče pismo iz Skadra ; pozivaju me radi neotklonivih posala u Skadar. I ako mi je bilo teško prekinuti put, moradoh, pa pojašismo konje i za sedam sati bijasmo u lijepom Skadru na Bojani, prevalivši taj dan svega šesnaest sati puta, loša i naporna.

4. HOTI I KLIMENTI.

Obavivši u Skadru važnije poslove i odmorivši se podjemo opet, podranivši rano i krenuvši put Baize, ja, o. Severin i sluga Kol Paali, da nastavimo prekinuto putovanje. Župe, u kojima imamo posla, nalaze se u plemenima Hotâ i Klimentâ. Nakon petsatnoga putovanja obalom Skadarskoga jezera, pa prošavši Vraku, Koplik

i Peteršan, unidjemo u selo Baizu, koie leži uz Skadarsko jezero i uz zaliv istoga jezera.

Drugi dan poslije podne krenemo put Kastrata. Put je uzbrdit, kamenit i vratoloman. Sa brda se pružio divan pogled na Kastrat, Velečik planine, na mirno i blistavo Skadarsko jezero, sa Skadrom i njegovom bujnom okolicom. Tamo na zapadu je Crna Gora sa svojim gradovima Virpazarom, Rijekom, Podgoricom i Žabljakom. Pod bjeloglavim Velečikom selo je Kastrat sa župnim stanom i crkvom. Kamenit je put, kuda prolazimo, te se više moramo bojati za konje, da ne slome noge, nego sami za se.

Seljakinja iz Vrake.

U Kastratu je narod dobar, pitom i pobožan; ponosan je, ali nije ohol; siromašan, ali nije kukavan. Milo mu je uz gusle zapjevati koju junačku pjesmu. — Drugi dan se zaputimo u Vukli medju Klimente. Svuda je goli

kamen, put loš i strmenit, te nakon jednosatnoga putovanja dodjosmo u polje pod Velečikom Fuša Hotit, što znači : Hotsko polje, jer je ondje selo Hoti, a i cijeli se kraj zove Hoti.

Polje je usko i kratko, a obradjena je samo polovina, dok je druga ostala neobradjena, budući puna pijeska i mulja, što ga potok nanosi za vrijeme kišâ. Put nas vodi iza sela uz vrlet u šumu, pa onda nizbrdo do rijeke Cemi (Cijevna), odakle za dobar sat puta stigosmo u mjesto Grabon. Privežemo konje uz plot, da se odmore, a i mi posjedasmo po drvenim klupama pred hanom ili bolje reći pred kolibom jednoga seljaka, da se odmorimo i kavu popijemo. Na granici smo Albanije i Crne Gore. Samo rijeka dijeli ta dva područja. Poviše nas na brijegu opazih tursku stražarnicu, pa dok bijah u razgovoru sa kafedžijom, ugledasmo, gdje od stražarnice odozgo ide k nama zapovjednik, okićen na prsima s ordenima. Pa premda imamo uza se putne isprave, to mi ipak taj posjet ne bijaše drag, misleći, da nam ne bi napravio kakovih neprilika ili nas možda čak vratio natrag. Pitam tobožnjega handžiju, kojim jezikom govori taj gost, a on nam odvrati : ,,Govori naški'', što znači hrvatski. Ja ga ipak pozdravih arbanaškim jezikom, a on mi isto tako otpozdravi. Pitam ga, kojim još jezikom govori, a on mi otpovrati : ,,Ta kojim nego hrvatskim ! Ja sam iz Nevesinja iz Hercegovine!''.

Bilo mi je milo i drago čuti u toj pustinji, u tudjem svijetu, svoju riječ i naći svoga zemljaka, koji nas počasti kavom i duhanom, te me zamoli, da mu se navratim gore u stan, kad se iz brdâ vratimo, što sam i učinio rado poslije četiri dana. Naš novi znanac srednje je veličine, izgleda slaba zdravlja, ali je oka bistra, riječi odriješite, razgovoran i pametan. U počast našu dade nam pet vojnika, da nas prate do bližnje stražarnice.

Iz Grabona podjemo dalje sve uz rijeku Cijevnu do glasovite ćuprije Ura Tamarit, što znači : most Tamarin. Kamenit je to most, dosta uzak, dug pedeset koračaja, a po gradji sudeći, potječe iz XV. ili XVI. stoljeća, kad su Mlečani vodili svoju trgovinu iz Skadra i Bara ovim putem u Gusinje, Plavu, Peć i Skoplje. Od mosta Ura Tamarit do župe Vukli put je prava tvrda vrlet. Stignuvši izmoreni u župni stan, objeručke nas dočeka fra. Ivan, starac od svojih 75 godina, ali inače zdrav, upravan, okretan, učtiv i pobožan. Župnikom je 48 godina ; kod samih Vukljana služi već 38 godina, a nikada se nije iz svoje župe udaljio ni za jedan dan. Kroz sve to vrijeme u Skadar, a ni u drugu varoš nije sašao. U razgovoru upitam ga za postanak ove župe, a on će mi kao s nokta pripravno reći : ,,Ovdje nije bilo župnoga stana prije pedeset godina, a katolika po selima bilo puno. K njima bi katkada dolazili fratri iz župe Gruda, udaljene 10—12 sati, i kod njih obavljali službu božju. Jednoga dana pošalju Vukljani dva svoja čovjeka po fratre u Grudu, a Grudnjani dobro im preporuče, da im fratre vrate zdrave natrag, što oni dakako i obećaše. Tako odu fratri, i dodju u ovo selo na noćište jednomu katoliku. Nakon obavljene večernje zajedničke molitve netko prišapne fratrima, da gazda, u čijoj su kući, ima uz zakonitu ženu još i priležnicu. Postaviše večeru i Bogu se po običaju pomoliše, ali fratri ne će da jedu, da večeraju, a u Albanaca velika je uvreda, kad gost ne će da kruha jede u kući. Kućna čeljad zaklinjaše fratre, neka večeraju, ali oni ne će te ne će. Napokon kad gazda progovori, moleći neka jedu, a da je on pripravan sve učiniti, štogod zatraže, oni mu odgovore : ,,Ako odmah otpustiš kući priležnicu, jesti ćemo tvoj kruh, inače odosmo iz ove kuće, a da kruha ne okusimo !'' On obeća to još sutra učiniti, i oni večeraše. Sutradan gazda Vuk otpusti i spremi priležnicu

njezinoj kući. Ona, došavši kući u Kastrat, odakle je bila, ispripovjedi svojoj braći, kako su fratri natjerali gazdu, da je otpusti, a braća ozlojedjena zakunu se, da će tu sramotu svoje sestre osvetiti i ubiti oba fratra, kada se budu vraćali u Grudu. I dodje vrijeme, da se fratri vrate kući, a Vukljani im dadu dva pratioca do Grude, da ih zdrave izruče. Ali fratri, bojeći se za pratioce, oproste se s njima na mostu Tamarit, i krenuše sami dalje. Kad su bili u Grabonu, iz zasjede pukoše dvije puške, a fratri zrnjem pogodjeni padoše na put. Ubojice, da trag svoga čina zametu, bace mrtva tjelesa u vodu, u vir, a bisage njihove ponesu svojoj kući. Kako se fratri ne vratiše u Grudu, župljani Grude poručuju onima gore u Vukli, da im već jednom pošalju fratre, a ovi im otporučuju, da su fratri na urečeno vrijeme od njih otišli. Tako se jedni i drugi dosjete jadu,

Barjaktar iz Gruda.

da su siromasi na putu zaglavili od dušmanske ruke. Posumnjaju na braću otpuštene žene, pa da se uvjere, pošalju jednoga do u Kastrat, neka gleda da prenoći u kući one braće. Ovaj i dodje u večer pokasno k njima i reče, da bi sutra morao ići u Skadar, i umoli ih, jer je bilo kasno, da kod njih prenoći, na što oni rado i pristanu. Unidje u kuću i sjedne za ognjište, a dok je kućna čeljad izašla, da svoju marvu pomuze i namiri, on, ostavši sâm, zaviri u izbu i ugleda bisage sa svetim haljinama. I to je bilo dosta, da se krivci pronadju. Sutra se mjesto Skadra vrati k svojima u Vukli i reče im, što je i kako je, a Vukljani se saberu na dogovor te pošalju dvadeset dobro oružanih ljudi u Kastrat. Ovi sadju do kuće ubojicâ, opkole je, braću poubijaju, pa se vrate kući. Kad je čuo onaj gazda u Vukli-u, kako su zbog njega poginuli fratri i braća otpuštene žene, učini zadužbinu, pokloni čifluk zemlje, da se tu sagradi crkva i župski stan, što je za kratko vrijeme i učinjeno, te je eto na tom mjestu ova crkva i župski stan."

Iz Vukli-a jutrom rano podjemo u župu Selce na crnogorskoj granici, gdje nas naš dobri fra. Joakim lijepo dočeka. Njemu je zbog učenosti, razboritosti i pobožnosti god. 1905. bio ponudjen jedan biskupat, ali ponizni fra. Joakim odrješito odbije tu čast. Iz Selca spustimo se u dolinu rijeke Cijevne, te udarimo opet na most Tamarit, onda Grabon i nakon desetsatnoga putovanja dodjemo u Grudu. Iz Grude prijedjemo rijeku Cijevnu (Cemi) te dodjemo u Traboinu, odavle dalje u Rapšu, iz Rapše ponovo u Baizu i onda se vratismo u Skadar.

5. PLEMENA I SREZOVI U ALBANIJI.

Pučanstvo Albanije osim gradjana u gradovima čini osebujni stalež, jedini možda u Albaniji. Pučanstvo se naime sastoji iz više ili manje zadruga, a takve zadruge

*

Seljaci iz Hoti-a.

su pleme i srez. Postanak ovih zadrugâ je u potomstvu jednoga glavara kuće, od koga pleme nosi ime, ma kako razgranjeno bilo, pa i u devetom koljenu, smatra se medju sobom rodjacima i ne žene se iz istoga plemena. Gdje se pako plemenu izgubila granica, radi udaljenosti ili goleme razgranjenosti, onda tu nastaju srezovi, t. j. više sela ili više župa jednoga kraja stope se u jednu cjelinu, u jednu zadrugu, i to Arbanasi zovu barjak (srez). U sjevernoj Albaniji pučanstvo je podijeljeno na fisove — plemena — a u južnoj na barjake t. j. srezove.

Plemena u okružju skadarskom jesu ;

1. Kilmeni (Klimenti). U ovo pleme spadaju stanovnici gornje doline rijeke Lima i Cemia (Cijevne). Cemi ima svoja dva vrela, udaljeno jedno od drugoga, a oko oba ova vrela obitavaju žitelji istoga plemena, razdijeljeni na barjake Selce, Vukli i Nikći.

2. Gruda. Ova skupina obitava oko doljnje doline Cijevne sve do mjesta Tuzi. Pomenuta su mjesta na granici Turske i Crne Gore.

3. Hoti žive okolo planine Bukovika i njegovih dolina i ravnica, te se dijele na dva barjaka : Rapša i Traboina.

4. Kastrati obitavaju pod planinom Velečikom i u polju Baiza na istočnoj obali Skadarskoga jezera.

5. Boga, u gornjoj dolini Suhoga potoka, pod planinom istoga imena.

6. Škreli obitavaju doljnju dolinu Suhoga potoka sve do Skadarskoga jezera.

7. Koplik u ravni izmedju Suhoga i Benuši potoka do Skadarskoga jezera.

8. Pulati su u gornjoj dolini rijeke Kiri pod planinama Biškasi i Maranaj.

9. Šala i Šoši, velika dva plemena, obitavaju u biskupiji Pulati medju visokim albanskim brdima, a dijeli

Gorštaci iz barjaka Šale.

Poglavice plemena Šoši.

ih rijeka Lumi — Lesnica — tako da Šala zaprema gornji kraj rijeke sve do Lima i Gusinja, a Šoši doljnji kraj, sve do ušća ove rijeke u Drin i do planine Cukali.

10. Na podnožju ove velike i silno razgranjene planine obitavaju plemena Dušmani, Temali i Šlaku.

Sva ovdje nabrojena plemena leže na sjevernoj strani Drina. A na južnoj i lijevoj strani Drina nastajena su ova plemena:

11. Puka, pleme razdijeljeno na barjake Cereti, Puka i Kabaš. Puka je medju planinama Krabi, Terbuni i Leja. Uz Drin živu plemena Merturi, Beriša, Thaći i Malizi. Ova dva zadnja plemena živu oko sastavka dvaju Drina, crnoga i bijeloga. Ova plemena imadu ukupno ime Dukadžini, historičko ime jedne plemićke albanske kuće, koja je u XIV. i XV. stoljeću imala u ovim sjevernim krajevima veliku vlast i gospodstvo. Plemenima Šala i Šoši još je i dandanas živa ostala uspomena, kako su i oni potomci Dukadžinâ, pa su se iselili u današnju svoju postojbinu, koja nije baš tako daleko bila, ta trebalo je samo Drin pregaziti i zaposjesti opustjela mjesta.

12. Miriditi obitavaju na jugu Dukadžina. Miriditi su najveće i najglasovitije pleme izmedju Drina i Matije, pa i u cijeloj Albaniji. Njih imade 25.000 duša i dijele se u pet barjaka: Oroši, Spaći, Kušneni, Fandi i Dibri. Zapremaju brda i doline rijeke Fandi i njegovih pritoka, a planine Velja i Krešta dijele ih od Zadrime.

Glavno mjesto Miridita je Oroši, rodno mjesto porodice njihova kapetana zapovjednika Prenk-Bib-Dode, komu po historičkom pravu pripada uprava ovoga plemena. Predji njegovi bili su slavljeni junaci i snažni oslon turskoga carstva u svim ratovima, što ih je Turska na Balkanu vodila, osobito u glasovitom krimskom trogodišnjem

ratu. Kao mladić od dvanaest godina pade Prenk-Bib-Doda pod sumnju skadarskomu paši, koji ga dade zarobiti i odvesti u sužanjstvo, gdje je proživio pet godina. Oslobodi se zauzimanjem francuske vlade, ali domalo opet pade pod sumnju, da šuruje sa Crnom Gorom g. 1878. i 1879. Zato ga g. 1880. na prijevari paša opet zasužnji i posla u Carigrad, a odavle bi poslan u Brusu i u druga mjesta, gdje je podnaslovom paše obavljao različne službe u turskoj vojsci. Ima majku živu, koja ga g. 1907. prvi put mogla u Carigradu pohoditi. Proglašenjem ustava u Turskoj i on dobi slobodu i dopuštenje, da se može povratiti u svoju Albaniju, što on jedva i dočeka, te se mjeseca rujna god. 1908. i povrati u Skadar, gdje ga majka i ostala rodbina sa svom Albanijom objeručke dočeka, nakon dvadesetosmogodišnjega

Bib Doda, poglavica Miridita.

progonstva. I pisac ovih redaka izašao mu je u susret s ostalim prijateljima. Prenk-Bib Doda je srednjega stasa, krupan, zdrav i veseo. Učen je, pronicav, bistra uma, a pametna razgovora. Pridržao je naslov paše uz pripadajuću mu plaću. U Skadru je lijepo vidjen i štovan od svakoga bez razlike vjere.

U Oroši je i poglavar crkve, opat mitronoša, sa vlašću biskupskom.

13. Na jugu Miridita, u planinâ grada Leša, ova su plemena: Velja, Manatija, Bulgari, Krinezezi, Selita, Kthela i Perlataj, onda Basia i Biškasia.

Srezovi su pako ovi u skadarskom okružju:

14. Kraja, na zapadnoj strani Skadarskoga jezera pod planinom Taraboš i Rumijom. Polovica je ovoga plemena još u turskim rukama, a polovica u crnogorskim.

15. Anamalit je poljana na desnoj strani Bojane sa 26 sela.

16. Bregu-Bunes je ravan na lijevoj obali Bojane, od Skadra sve do ušća u more, sa 21 selom.

17. Bregu-Drinit počima polje sa samoga Skadra, ide desnom stranom rijeke Drina sve do Leša, a broji 16 sela.

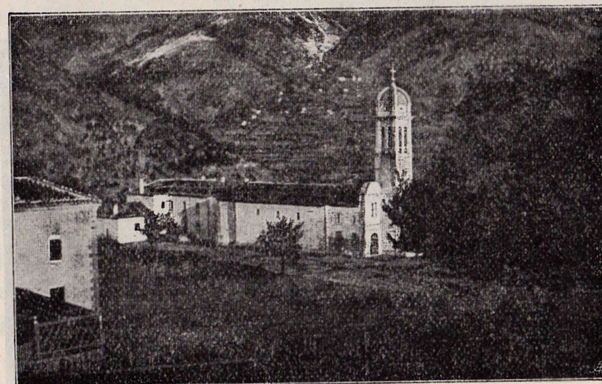
18. Zadrima je duga i široka poljana na lijevoj strani Drina; počima od Vau-Deesa do Leša i broji 18 sela.

19. Bena je dolina na istoku Tiranė grada, na rijeci Išmiju; široka je tri, a duga šest ura.

6. U MIRIDITIMA.

Nakon kratka odmora u Skadru spremismo se za drugi dulji put po Albaniji, pa dne 27. srpnja 1907. sa prijašnjim svojim drugom i slugom jutrom rano pojašimo naše konje, pregazimo rijeku Kiri i udjemo u bujno jubansko polje. Cijelo

polje, rekao bi, da je jednoga gospodara, da nijesu ovdje ondje usadjeni mejnici. Tek je šest sati u jutro, a ipak je polje puno svijeta; jedni kose, a drugi vodu nose, jedni prevrću, a drugi razgrću sijeno. Za jedan sat stignemo pod selo Jubani na podnožju istoimena brda u bujnoj ravnici. Prodjemo kroz selo Gavoči i uz obalu Drina dodjemo u Vau-Dens, gdje ćemo na ladjici prijeći Drin. Prešavši Drin za jedan sat puta primaknemo se župi i mjestu Gomsiće, ali baš tu nagazimo na prijateljsku busiju; to je naš dobri

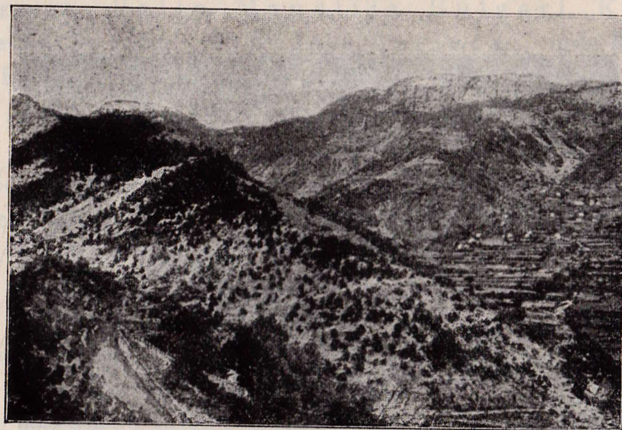

Crkva u Oroši-u.

župnik fra. Stijepo poslao pred nas dvadeset oboružanih ljudi, koji, kad nas ugledaše, dadoše puškama vatru, kojoj drugi kod župnoga stana odmah odgovoriše, i tako izmedju dvije žive vatre stignemo u župni stan.

Sjutra rano uranimo, popijemo kavu i podjemo na put. U župi Duši se malo odmorimo, pa ajde dalje do Korpule. Ovdje nam je fra. Nikola priredio doček i poslao oružane župljane pred nas. Puškarajući naši pratioci i župnikovi gosti, uz dvije vatre opet udjemo u selo, pa u župski stan.

Sjutradan rano pojašimo konje i živo potjeramo k središtu Miridita, selu Oroši. Prošli smo sela Kalivaš, Vigu, Sv. Juraj i Simon, gdje nadjosmo jednoga starca, provodiča do Oroši-a. Tada krenemo dalje, pregazimo rijeku Fandi Veliki, pa malo dalje Fandi Mali, udjemo u ravan Nerfuša, prijedjemo selo Bliništi, i eto nas u Oroši, sjedištu mitronosca opata. I ako ga ne nadjosmo, valjalo nam je ovdje prenoćiti, a jutrom rano krenemo na Sveto brdo („Mali Šeit"),

Mali Šeit.

gdje je on boravio u svome ljetnikovcu, i zadržimo se lijepo u njega čitav dan. „Mali Šeit" više Oroši-a najviša je visoravan u Albaniji, odakle se pruža krasan vidik po svoj zemlji ; odavle se vidi sinje more, Skadar i Ulčinj, Drač i Djakova. Sjutra se sprodjemo malo mjestom, gdje smo vidjeli zidove nekadašnjega benediktinskoga samostana i crkve. Od njihove glasovite opatije još je i danas ime sačuvano : opatija sv. Aleksandra. Uz samostan vide se i zidine kućâ, što je dokaz, da je mjesto nekad bilo napučeno.

S Mali Šeita sadjemo u selo Krêja, gdje nam je trebalo izmijeniti provodiča. Muško ne može se naći. Sva se muškadija sakrila u kuće te izaći ne smije, jer su pali baš ovih dana u krv, pa se boje krvne osvete. Dadoše nam jedno dvanaestgodišnje djevojče, zdravo i razgovorno, koje nam je putem pričalo o slučaju prolivene krvi skorih dana kod njih. Upravo o podne stigosmo u Luriju, selo i župu, te ostadosmo u župnika čitava dva dana, da se odmorimo i naužijemo ljepote ovoga zanimljivoga gorskog mjesta, pa da se dignemo na planinu Kunora Lurs, da vidimo čudo ovoga kraja, jezero navrh brda.

Selo Lurija je 1100 m. nad morem, a Kunora planina je visoka 2110 m., dakle za ravnih 1010 m. valja se uspinjati pješke. Rano uranivši sa dobrom pratnjom iz mjesta uspnemo se do jezera. Pusta bukovina i jelovina izvila se nebu pod oblake. Zrak je pun balzama, ugodno dišeš, a prsi ti se šire, da što više svježega zraka dobiju. Jezero je dugačko jedan kilometar, nešto manje široko, a u gustoj i crnoj jelovoj šumi, pa mu na obalu padaju grane i granje. Čini se po modroj vodi, da je duboka, a voda je vrlo hladna.

Više ovoga velikoga jezera ima drugo manje, koje i daje vodu nižemu i većemu. Mene je vrlo zanimalo sve, što vidim ovdje u visini od 2000 metara i uživao sam kroz puna dva sata idilični mir prirode, ali o jezeru samo to mogu réći, da je ostavljeno samo sebi, u sebi krasno i divno, ali mu čar prirodni krije pustoš mjesta. Za petnaest minuta uspesmo se odavle na šiljak brda, da pogledamo unaokolo. I šta vidiš? Pred očima nam se ukaže čitava Albanija i albanske gore. Na istoku vidimo Dibru i Svetigrad, ta junačka razbojišta nepredobivena junaka Jurja Skenderbega i njegove kićene i junačke družine. Gledam u nizini rijeku Zetu i bujne brežuljke oko nje, gdje je Skenderbeg toliko puta sakrio svoju vojsku, da u dobar čas iznenadi

koga pašu, i da ga pozdravi pozdravom očajna zagrljaja. A danas? Exoriare aliquis ex ossibus nostris ultor! — vape kosti poginulih junaka.

Dan je 5. kolovoza, topao i ugodan, kako može najbolji biti, a nama je vrijeme, da putujemo iz Lurije. Vratimo se u selo Krêja, pa se penjemo uz planinu Valmora, prijedjemo nekoliko potoka i potočića, i eto nas u barjak Selita, dalje Maćokul, Božić, Barboli, pa pregazimo rijeke Uraka, Ljusa i Matija, od kojih posljednja dade ime cijelome kraju. Kako smo malo zabasali s puta, stigli smo u župu Biškosio kasno u večer, odakle krenemo sjutradan s domaćim župnikom fra. Bonom u susjednu župu, da posjetimo fra. Jozu. U večer pripovijedamo mi njima, šta smo sve u Luriji doživjeli, a oni nama o svojim župljanima i nežupljanima t. j. o katolicima i muslimanima. U Luriji su još i muslimani napola kršćani, a kršćani napola muslimani. Ta bili smo u Luriji u kući seoskoga kneza katolika, koji ima rodjenoga brata muslimana; jedan slavi Božić, drugi barjam; jednoga su djeca Ivo i Petar, a drugoga Suljo i Osman. U Luriji će katolik dati svoju kćer muslimanu, a ovaj opet katoliku. Baš je bila nedjelja, pa su došli i muslimani u crkvu, njih pet do šest, a jedna bula je klečala pod oltarom uz misu. U razgovoru su vrlo učtivi i uljudni, te čekaju, neka bi jednoč Austrija — oni vele arbanaški „Nemsija" — učinila kraj njihovoj bijedi.

Fra. Bono i fra. Jozo opet pripovijedaju o svojima. Muslimi svetkuju svetkovine zajedno s katolicima; na groblju, kad je misa pučka, muslim dodje po svete haljine; nakon mise zovu k sebi prijatelje u goste, časte se i goste, muslimi i katolici zajedno. Kad idu po katoličkim kućama blagosivljati i škropiti sa svetom vodom, moraju i muslimanima doći u kuću, i oni dadu propisanu daću.

Žena Bib Dode.

Sjutradan smo svi skupa pošli iz Basije put Rubiga, samostana našega, odakle obavivši poslove proslijedimo dne 13. kolovoza put Pedana, gdje prijedjemo rijeku Matiju i unidjemo u ravno polje sela Miloti, pa dalje do župe Laćija.

U selu Delbliništi, kamo iza toga stigosmo, jest residencija nadbiskupa dračkoga, nova i krasna, samo šteta, što je onaka palača u onoj pustoši i šumi, koja bi i u gradu bila vrlo ugledna. Iz Delbliništi-a šumom prijedjemo do staroga samostana Sebaste, gdje je bio novicijat, dok je živjela epirotska franjevačka provincija. Samostan je porušen, a crkva se još drži. U koru crkve stoji napisano na zidu crvenim slovima: „Templum hoc consecratum est an. 1557." (Ova je crkva posvećena g. 1557.).

Samostan Sebaste porušen je potresom g. 1853. Leži na bajnom šumom obraslom brežuljku, s koga se lijepo vidi Jadransko more i obale njegove. Odmah pod crkvom nalazi se spilja, za koju narod priča, da je sv. Blaža, biskupa i mučenika, jer oni hoće, da je on Arbanas, a ne Armenac.

Vratolomno je saći u spilju, i malo ih je, koji su sašli, no mi se odvažismo i sadjosmo u nju pet do šest metara niz strmene stijene, nad ponorom dubokim bar dvadeset metara, i ako u spilji nijesmo našli ništa neobično. Kasno u večer vratimo se kući, a sjutra podranimo, pojašimo konje i zaputimo se sa provodičem put župe Bize. Začas prolazimo poljem Laćkim, onda unidjemo u hrastovu šumu Kartul, pa opet u ravan Žeja, gdje osjetimo zagušljiv vonj od sumpora. Pitamo slugu, odakle ovaj neugodni vonj, a on nam reče, da ovdje ima u blizini vrelo smrdljive vode. Potjeravši konje kroz šumu, doista nadjemo crkvicu sa grobljem na humku, a do groblja vrelo bijele vode, što je Arbanasi zovu „ujbardh" (bijela voda) i „ujćelb" (smrdljiva voda). Vrativši se natrag na put, koji smo malo prije

Davida, kći Bib Dode.

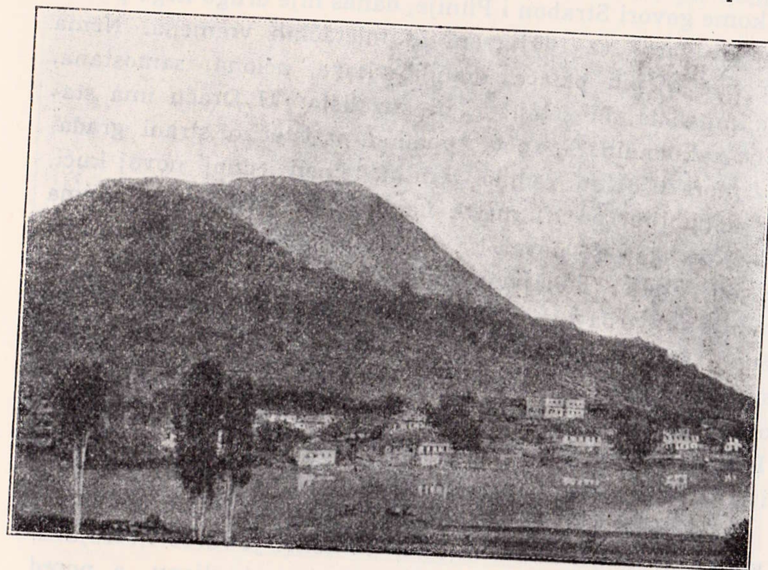
ostavili, pregazimo rijeku Droja, pa udjemo u ravan i šumu Bušneši, kroz koju smo čitav sat išli, a da ispanemo u polje grada Išmija, pregazimo rijeku istoga imena i za jedan sat puta uzbrdo uspesmo se do župe Bize. Mi pred crkvu, a narod upravo iz crkve iza dovršene pučke mise.

Sjutradan podranimo te u društvu s mjesnim župnikom fra. Antom sadjemo k moru, pa uz obalu morsku za jedan sat stignemo u Kaporodoni, gdje je bio samostan sa crkvom provincije epirotske i gdje su godinâ 1823.—1835. živjeli moji zemljaci: fra. Gabriel Barišić, biskup lešanski, fra. Petar Pinotić, prefekat apoštolski, fra. Mato Radoš, nasljednik Pinotića, i fra. Andjeo Drinovac, posljednji provincijal ove provincije. God. 1832. bude ova provincija ukinuta zbog nestašice franjevaca, a naši ili pomriješe, kao Barišić i Radoš, ili se povratiše u Bosnu kao Drinovac i Pinotić. U Kaporodoni-u ostali smo čitav taj dan, šetajući lijepom šumom, njivama i morskom obalom, pa razgledajući ruševine samostana i crkvu, koja se prilično održala. Morski zaliv je divan; uokolo se zaokružio bujnom šumom, selima i plodnim poljima. Na suprotnoj nam je strani Medua i Leš. Pred našim razvaljenim samostanom je vrelo žive i hladne vode, koju obližnji narod u potrebi i kući nosi te tvrdi, da ima ljekovitu moć. Na dan sv. Ante dne 13. lipnja hodočaste ovamo nesamo katolici, nego i muslimi i pravoslavni.

Sjutradan proslijedimo put Drača. Za dva sata dosta napornoga puta preko brda sadjosmo na drugu stranu Kapo-rodona k moru, k starinskoj crkvi svetoga Petra. Dalje trebalo je sve ići obalom morskom, a baš taj dan more se vrlo uznemirilo. Na svome putu naišli smo na neko jezero tik uz more, što ih samo put rastavlja, kojim nama valja proći, a valovi mora uzbunili su i mirnoću jezera, prebacujući i rasprskavajući se u jezero, pa nam se bilo teško

odlučiti, hoćemo li prijeći ili čekati, dok se more stiša. Napokon se odlučismo za prijelaz, pa što Bog dade i sreća junačka.

Da se što bolje osiguramo, pozvasmo jednoga seljaka, vješta tomu gazu i bogazu, da on na svome konjičku ide pred nama. On nam reče, da je prijelaz opasan, jer more načini na putu rupe, raznesavši pijesak, pa konj lako pro-

Leš (Alessio).

pane, a val ga poklopi. Provodič gazi prvi, a mi redom za njim, jedan iza drugoga. Najednoč bijesni val naleti na nas i okolo nas se razlije s velikom bukom, a mi svi stanemo kao ukopani. Kada se valovi povuku, a mi nastavimo oprezno i bojazno, pa dobivši nekoliko udaraca morskih, napokon izadjemo na put, mokri kao miševi. Domalo udjemo u nepreglednu šumu i ravnicu, pregazimo opasnu rijeku Arsen,

i dodjemo u selo Juba, gdje se odmorimo, nešto malo založimo, pa proslijedimo dalje, divnom ravnicom, poljem zelenim sve do grada Drača, kamo stigosmo u šest sati u večer.

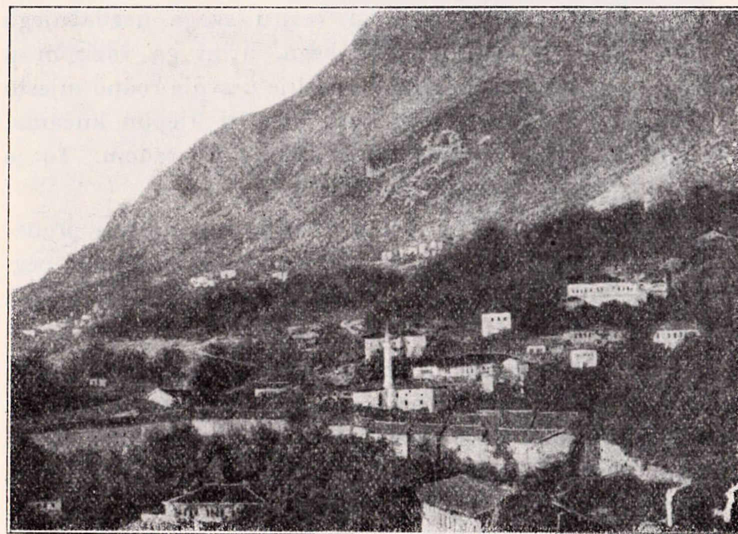
7. DRAČ, KROJA i TIRANA.

D r a č, nekadanji grčki Epidamnus, rimski Dyrrhachium, o kome govori Strabon i Plinije, danas nije drugo nego prosta turska varoš sa tvrdjavom iz mletačkih vremenâ. Nema tu više lijepih palača, divnih crkava, učiona, samostana, ni kupališta, ni šetališta, ni kazališta. U Draču ima stanina zakopanih. G. 1906. kopali su na istočnoj strani grada, uz morsku obalu, radnici zemlju, temelj jednoj novoj kući, te u dubljini od tri metra naidjoše na grobove, u kojima nadjoše staroga novca sa natpisom: Monunius. Drač ima 4.500 žitelja, ponajviše muslimâ; malo je katolika, još manje pravoslavnih i židova. Katolici imadu svoju župu, te župni stan sa divnom crkvom. Čč. sestre Paulinke imadu svoj samostan sa školom i bolnicom. Austrija uzdržava osnovnu školu. Pravoslavni imaju svoju župu i školu. I medresa[1] imade. Ovdje je konsulat austrijski, talijanski, i grčki. Mjesto je nezdravo i grozničavo.

K r o j a, u albanskom jeziku Krue ili Kroni, znači: vrelo, izvor; pa zbilja mjesto, na kome je varoš i tvrdjava, obiluje izvorima hladne vode. Kroju, utvrdjenu, a pored toga od prirode na nepredobitnom mjestu, junački je za čestih turskih provala branio Jure Kastriotić, o kome je Kačić u „Pismarici" toliko pjevao.

Danas tvrdjava u prahu i pepelu leži, pošto ju je Rešid-paša g. 1832. dao porušiti i sa zemljom sravniti, da tako i zadnji spomenik sile, žilavosti i jakosti albanske uništi i iz srca iščupa. Kroja ima do 7.000 žitelja, sve samih muslimana, koji oko negdašnje tvrdje, rasijane po brdu, imaju svoje male i neugledne kuće. Brdo, na kome je varoš, zove se od starine Sv. Spiridion, čija je tu glavna crkva bila. Masline, kojih ima mnogo izmedju kuća po vrtovima, jedini su ures varoši, tako da sama varoš izdaleka izgleda kao kakav perivoj. U Kroji je stolica kajmakana. Grad je bez svakoga saobraćaja sa drugim gradovima, jer nema nikakvih uredjenih putova, pa stoga izgleda kao kakovo oveće selo, a ne grad. Čim se grad još i danas ponosi, jest čistoća, hladna gorska voda, zdrav zrak i prekrasan pogled na more i na obližnja sela.

[1] turska niža škola.

Kroja.

O postanku grada T i r a n e još i danas živa predaja priča ovo: Bio je ovdje jedan siromašan beg, koji nikoga nije imao do vjerna i odana sluge. Videći beg, da mu ne

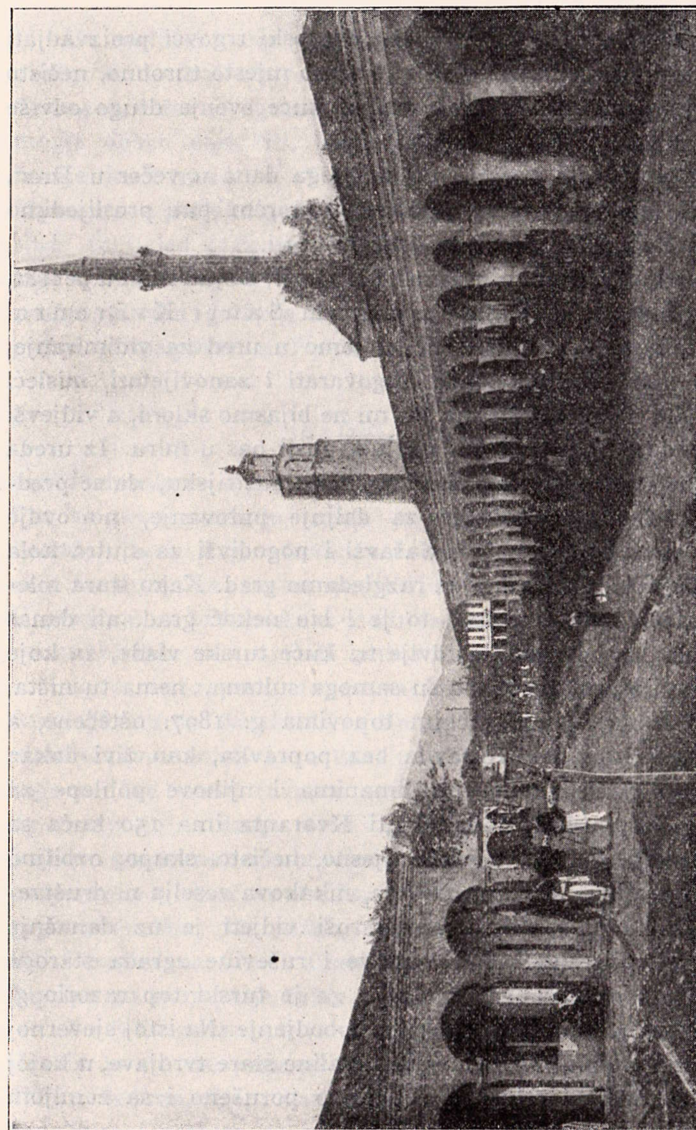
može službe i vjernosti naplatiti, jednoga dana dozva ga preda se i reče mu : ,,Dragi sinko, evo, kako vidiš, ja tako siromašno živim, da tebe, kako bih sâm želio, usrećiti ne mogu, nego slobodno ti budi u svijet otići, i tamo sebi potraži sreću !'' Sluga posluša svoga bega te otidje u svijet. Soliman, tako se beg zvao, zadugo ništa nije čuo o njemu, pa se vrlo začudi, kad dobi iz Carigrada od velikoga vezira poziv, da tamo dodje. Još se i više začudi, kad došavši u Carigrad upozna u velikom veziru svoga negdašnjega slugu. Vezir, da usreći svoga bega, učini ga vezirom u Okridi, i ovaj beg-vezir vrati se poslije u svoje rodno mjesto Tiranu, te selo od petnaest kuća obogati lijepim kućama, školama i drugim zgradama, te ga učini gradom. To je bilo, veli predaja, prije 300 godina.

Soliman umrije ratujući u Perziji, a tijelo mu prenesoše u Tiranu, u džamiju od njega podignutu. Ethem-beg, zadnji Solimanov potomak, mnogo se borio protiv begova Kroje, da očuva posjede svoje kuće.

T i r a n a je gradić, rekao bi, moderan, zdrava položaja, u plodnoj i dobro obradjenoj poljani, pun bašča i plodnoga voća. Grad ima 12.000 duša, i to 8.000 muslima, a ostalo su pravoslavni i nešto katolika. Ka gradu vodi dobra cesta iz Drača i Elbasana, i promet je živahan s ovim gradovima. Ulice Tirane čiste su i široke, a ulaz u grad baš je divan: s desna i s lijeva su lijepe kuće i džamije, a na srijedi je toranj sa sat-kulom.

8. KAVAJA I SANTI KVARANTA.

Povrativši se iz Tirane u Drač, zaputismo se morskom obalom put K a v a j e. Pet sati prema istoku od Drača, uz more u lijepoj ravnici pod brdom, smjestila se Kavaja sa 5.000 duša, sve samih muslimana. Mjesto je postalo

Tirana.

glasovito, otkada su tu počeli evropski trgovci proizvadjati i iznositi morsku sol. Inače je samo mjesto turobno, nečisto i nezdravo, te osim koje novije kuće sve je drugo odviše orientalno.

Iz Kavaje povratismo se istoga dana u večer u Drač, da se opet u vapor ukrcamo i morem put proslijedimo kroz Epir, kamo nam je bilo putovati.

Brod je krenuo iz Drača u pô noći, a sjutradan u pet sati poslije podne iskrcasmo se u gradu Santi Kvaranta. Odmah sa pašošom u ruci udjemo u ured za vidimiranje, gdje nam činovnik stade prigovarati i zanovijetati, misleći iznuditi dobar bakšiš, na što mi ne bijasmo skloni, a vidjevši i on, da će mu trud biti uzalud, pusti nas u miru. Iz ureda turskoga udjemo u poštu i agenciju austrijsku, da se predstavimo i sporazumimo za daljnje putovanje, no ovdje nas „naši ne poznaše". Našavši i pogodivši za sjutra kola do Delvina, izadjosmo da razgledamo grad. Kako stara mletačka tvrdjava svjedoči, to je i bio nekoč grad, ali danas je selo, jer ako odbiješ dvije tri kuće turske vlade, za koje pače mješćani tvrde, da su samoga sultana, nema tu ništa, pa i te su zgrade grčkim topovima g. 1897. oštećene, a Turska ih je tako ostavila bez popravka, kao živi dokaz ljubavi grčke prema muslimanima i njihove pohlepe za ovim lijepim krajevima. Santi Kvaranta ima 150 kuća sa 2.000 žitelja. Sve je ovdje tijesno, nečisto, skupo, ozbiljno i svojevoljno. Nikakova života, nikakova veselja ni društvenosti. Na sjevernoj strani varoši vidjeti je uz današnje morsko pristanište stare zidove i ruševine zgrada staroga grada iz mletačkoga doba, što ga je turski top razorio g. 1831. za grčkoga ustanka za oslobodjenje. Na istoj sjevernoj strani, gore na brdu, vide se razvaline stare tvrdjave, u kojoj su bile kuće i crkve, a sve je to porušeno i sa zemljom sravnjeno g. 1878.

Uz porušeni stari grad diže se novi uza samu morsku obalu. No godine 1897. misleći Grci, da je silna hrana natrpana u državne zgrade, koja bi turskoj vojsci protiv njih mogla dobro poslužiti, bombardovaše te kuće i zapališe, a manje kuće razoriše. Taj rat je nagrdio i oštetio Santi Kvaranta, a politika ga drži u takovu stanju, u jednu ruku da služi za ogled grčkoga junaštva, a u drugu ruku sultan, koji ne dopušta, da se grad pridigne, iz bojazni, da ne bi postao blizom grčkom otoku i gradu Krfu stjecište i os grčke propagande u Epiru, a na štetu turske carevine.

9. DELVINO.

Podranismo i posjedavši u kola krenemo put Delvina. Put se penje uzbrdo, cesta je slaba ili nikakva, rovovi i uvale, da te Bog sačuva, pa stoga moradosmo više puta saći iz kola, da se na pogibeljnu mjestu ne izvrnemo. Uspevši se na brdo, ukaza nam se krasan vidik: na jugoistoku bjelasa se i u vodi umiva kao lijepa vila Krf, grad i otok, a na zapadu za nama obala morska sa gradom Santi Kvaranta. Naživši se lijepa obzora i prizora, silazimo u ravan, nizbrdo, a kraj puta hanovi i kule bogataša begova. Iza male ravnice opet se valja uzbrdo penjati, da uzadjemo na drugu veću i plodniju visoravan, natapanu bujnim potocima, a obradjenu marnim rukama, pa zato ovdje raste pirinač, naranča, smokva i druge rasline blagoga podneblja. Na južnoj strani sakriva nam brdo grad Krf i pogled na more. Cesta je neuredjena, izrovana, bez ćuprija, pa nam valja češće s kola saći, da se ne prevalimo.

Za četiri sata putovanja napokon udjemo u Delvino. Gradić je to, na jugu grada Argirokastra, medju piramidalnim brdima, lijep, čist, živahan i ukusan, s jezikom arbanaškim i grčkim, te sa 8.000 žitelja, od kojih su jedna

trećina muslimi, a ostalo pravoslavni. Ima prostran četverokutan trg, dućani su puni robe, kavane pune ljudi, a trg pun seljaka sa tovarima različne robe.

Delvinjani nijesu vični redovničkoj halji, pa im se čudno činilo vidjeti dva redovnika, te se za nama radoznalo ogledavaju i pitaju, tko su ti putnici? Ta je radoznalost spopala i mjesnoga mudira (predstojnika), te je poslao vješta policaja za nama, da izvidi, otkle su i tko su ti neobični putnici.

U tri sata jutrom mi smo ustali da krenemo iz Delvina. Brzo se brda prihvatismo i dva sata idjasmo uzbrdo, cestom novom i još neutvrdjenom. Kad izbismo na brdo, ja krasna li pogleda ; na istoku veliki han Mužina, na jugu Krf, bijel kao jaje, kupa se u vodi, a zlati ga jutarnje sunce; za nama je Delvin sa svojim, bijelim kao labudovima, kulama bogatih begtaša i s visokim minaretima.

Iza četvrt sata odmora nastavismo put. Obilazimo brdo, silazimo u dolinu Drina, u klanac Mužina. Ovdje je ukusan i prostran han Mužina, gdje je veliko stjecište svijeta, jer se ovdje križaju putovi za Krf, Avlonu, Janinu, Argirokastro i Santi Kvaranta. Klanac Mužine je živahan; za kratko vrijeme, što tu stojimo, neprestano je gibanje. Prolaze mazge i magarad, natovareni robom; prolaze kola puna robe ili putnika, prolaze sami ili u društvu muškarci, a isto tako i ženskinje sa sela; dolaze i prolaze zaptije — stražari — u nečistim i poderanim uniformama, sa svojom puškom na ramenu, umorni, ozbiljni, potišteni i zamišljeni. I taj svijet, što samo grčki govori, ustavi se ovdje bar zamalo, tko u hanu, a tko pod providencijalnim makljenom, koji je nadaleko raširio svoje grane, a svojim širokim debelim listom načinio hlad i za više stotina ljudi. Pod njim je bunar vode hladne, iz koga se ljudi napiju i rashlade, kljusad napoji, osušena kolesa vodom pokvase,

pa idu dalje svaki svome cilju. Odmorivši se malo krenemo pustošnim putom dalje do hana Kakavia, gdje zatečemo jednu muslimanku, kako se šeće ispred hana, da protegne svoja umorna uda od dugoga sjedjenja u kolima, a ona, kad nas nablizu ugleda, po običaju i propisu svoga zakona zavi se u bošču i sakri se.

Mi se ovdje ne zaustavismo, već prodjosmo dalje do hana Arinista, gdje nas zateče podne, i tu popismo po običaju jednu kavu, založismo kruha, pa opet sjedaj u kola i tjeraj naprijed.

Iz hana bilo nam odmah prijeći kameni most preko rijeke Kalama, a onda penjati se uz brdo, suho, isprženo i neplodno, dok je pod nama polje zeleno, plodno i bujno. Idjasmo s brda na brdo za četiri sata, dok o zapadu sunca ne stigosmo do glasovitoga hana Žirovice. U hanu nije nikoga bilo do handžije samoga. Popivši kavu, oprašivši i umivši se u hanu, gdje ćemo prenoćiti, izadjemo na zrak pred han. Nedaleko hana je maleno gorsko jezero, te uzmemo jednoga seljaka, da razgledamo jezero. Maleno je, okruglo, stisnuto medju brdima, a mora da je duboko. Seljak pripovijedao nam je o postanku jezera ovo : „Bilo je tu jako i bogato selo, no žitelji su se medju se pravdali i svadjali. Jednoga dana dogovore se jedni, da će noću navaliti na druge i poubijati ih, ali i ovi su u isto vrijeme isto smislili protiv svojih protivnika. A upravo te kobne noći iznenada se začu neki podzemni tutanj i lomljavina, a zamalo kuće propadoše u vodu ; gdje je bilo selo, eto je danas jezero. Pri lijepu vremenu — kaže — mogu se vidjeti u vodi kuće.“

Han Žirovina ili Žirovica dosta je velik, čist i uredan, podvorba brza i jevtina. Poslije večere sadjemo dolje u društvo, da nam prodje vrijeme i da čujemo, šta narod zanima, o čemu govori, za čim li uzdiše. Tu vam je čavrljavi Grk, ozbiljni Arbanas i lukavi Rumunj; po vjeri tu je muslim,

katolik i pravoslavni. Mi se odbismo malo na stranu sa suputnikom Rumunjom i sa dva turska časnika — Arbanasa — i raspredosmo razgovor o današnjim prilikama, o komitetima i hajdukovanju, a zatim zadjemo i u politiku. Jedan časnik izvadi iz džepa arbanaške novine, koje tajno drži i još opreznije daje drugima na čitanje, jer je bilo strogo zabranjeno u svoj Albaniji držati arbanaške novine, a u ovom kraju, u Epiru, pače i govoriti arbanaški, i to sve do proglašenja ustava turskoga 24. srpnja god. 1908. Nemalo sam se čudio pronicavosti duha, ljubavi domovinskoj i zrelu političkom shvaćanju te dvojice časnika. Mladi su još, a škole su učili u Parizu; jedan je iz Elbasana, a drugi iz Berata, oba dakle ljuti i vatreni Tocke. U naš razgovor pristade još jedan crnomanjast i pristao mladić, a ja, ne znajući tko je taj pridošlica, ušutjeh. To je našem Tocki udarilo u oči, pa će mi otvoreno reći: „Ne boj se, gospodine, ovo je n a š čovjek, a zove se Anto!" Ovo ime značilo je, da je pridošlica katolik, a tih ima u Epiru vrlo malo, pa kako su oba Tocke bili muslimi, umah razabrah, da se katolici i muslimi i ovdje lijepo slažu i žive u skladu.

Kasno u noći odosmo spavati, a već smo u dva sata bili na nogama i pošli kolima dalje. Putujemo lijepom cestom, a vide se bujne šume i krasne bašče i zaselci, dobro obradjena polja, vinogradi i kolibe čuvara „bostana". Kad je već sunce visoko izišlo na obzor, još uvijek nije nigdje žive duše vidjeti. Tako dodjosmo na brdo, s koga ugledasmo grad Janinu, njezino divno jezero i krasnu okolicu. Silazimo nizbrdo i primičemo se bari Lapsista, preko koje ima kameni most, dugačak jedan kilometar, a zove se „Risostomo". Kad smo prešli ovaj dugi most, dodjemo cestom do makljena Bakće-Kató, glasovita, ne zbog svoga položaja ni goleme veličine, već zbog pustolovina Ali-paše

Tepelena i smrtnih osuda, koje su se baš ovdje izvršivale. Idući dalje lijepom, ali neobradjenom ravni, udjosmo u Janinu.

10. U JANINI.

Janina po jeziku i svome izgledu grčki je grad. Broji do 20.000 žitelja, i to 10.000 Grka, 5.000 muslimana i 5.000 židova, a samo 30 duša katolika. U saobraćaju vlada grčki jezik, samo činovnici govore turski, a gdjekoja obitelj arbanaški. Sama varoš je na podnožju brda, koje se polako spušta prama jezeru, te leži izmedju brijega i jezera. Sva je živahnost grada na trgu, gdje su dućani i dućančići, „alla turca" izmiješani ovdje ondje s kavanama i pjanim mehanama, dok su kuće za stanovanje u potpunom miru i na strani. Čaršija janinska nije pokrita i svedena na trijemove kao druge čaršije na istoku, nego su se pružile tri ulice, duge i široke, uzduž i poprijeko, pa su tu nanizani dućani, kavane, mehane i hoteli, a ovdje su i svi mogući zanatlije.

Na trgu je prodaja žita, živadi, zeleni i svega. U hladu krošnjatih makljenova poredani su stolci i stolice, pa ljudi sjede, razgovaraju uz „tutum čibuk" ili uz omiljelu orientalnu „ergelu", a kafedžije služe goste svojim umiječem i različnim slatkim pićem.

U gradu je još u dobru stanju tvrdjava iz doba mletačkoga, gdje je smještena jedna satnija vojnika. Lijepa je zgrada „konak", gdje sjedi paša, a u blizini kuće ostalih činovnika. Katolici i pravoslavni imaju svoje župe. Tu je grčka škola i dvije medrese. U blizini grada okolo jezera vide se ruševine starih palača i ljetnikovaca.

Sa živahnošću i žamorom čaršije u opreci je drugi dio grada, sa svojom tihoćom i mirom. Ulice tijesne, strmenite i krivudaste, a vrlo nečiste i nezdrave. Kuće zidom opa-

sane i slaba društvenost susjeda, sve to doima se putnika sjetno i turobno.

Da se malo nagleđamo svijeta, udjemo nekom Talijancu cipelaru u dućan. Ispred nas prolaze muškarci u bijeloj košulji do koljena, sa bijelim vunenim pojasom, fermen bijel, čakšire bijele, sa bijelom kapom na glavi. Prolazi i ženskadija u suknjama bijelim, pripasane kožnim pasom, urešenim štokakvim grubim ornamentima iz mjedi. Prolaze i vojnici u zakrpanim uniformama svojim, a časnici u malo boljem odijelu. Eto i hodže u talarima sa bijelim turbanom oko glave, i popova u crnim mantijama, sa bijelim ili crnim, a bujnim bradama, dugom preko ramena kosom i visokom kamilavkom. Vidjeti je i židovâ, malih, bradatih i musavih, u haljinama različne boje. Kroz sav taj svijet proturuju se mazge, magarci i konji, prazni i natovareni.

Vidjesmo skupinu ljudi, po svojoj nošnji različitu od drugih, pa upitasmo, tko su. Rekoše nam, da su to Bruco Vlasi. Car Trajan, u ratu u Macedoniji, ostavi nekoliko satnija svojih vojnika (a ti su bili iz Abruzza u Italiji) na brdu Pinto, da teže zemlju i da carstvo čuvaju, t. j. da obavješćuju carstvo rimsko o provalama s istoka. Oni još i danas govore jezik izmedju talijanskoga i rumunjskoga. Mi takove zovemo Kuco Vlasi.

Cijeli dan u društvu župnika i austrijskoga kavaza šetasmo Janinom, da se bolje upoznamo sa gradom i prilikama njegovim, a na večer uspesmo se na brijeg više grada. Pred nama je prava panorama: večernje sunce odrazuje svoje zlatne zrake sa jezera i zlati vrhove minaretâ i krasnih čardakova, a sav se grad zavio u zelenilo, kao prava oaza na pustošnom janinskom polju.

U Janini putnik biti, pa makar i kratko vrijeme, a ništa ne čuti pripovijedati o Ali-paši Tepelenu, nije moguće. Tvrdjava, lijepe i velike palače, tvrdjava na otoku jezera, ljetnikovac Bakte Kató i druga mjesta svjedoci su djelâ i nedjelâ Ali-pašinih, o kojima se čuva uspomena u pjesmama grčkim i arbanaškim. Ali-paša je nastojao svega svoga života, da učini domovinu svoju, Epir i cijelu Albaniju, državom samostalnom u okviru turskoga carstva, a da to postigne, valjalo mu je uništiti različna feudalna plemena, fisove i barjake, a to bez boja, bez prolića krvi nije moglo proći, pa zato mu i jesu djela krvava.

Ali-paša bio je pravi heroj. Napoleon I. željaše njegovo prijateljstvo, te mu i posla svoga generala Vandencourt-a. Engleze je zanimao i oni mu pokloniše grad Pargu. Duboko se dojmio slavnoga Byrona, koji ga pohodi u njegovoj palači u Telepenu, te mu posveti nekoliko svojih listova i pjesama.

Ali-paša gospodovaše u Epiru. Za svoga vladanja dade svomu narodu red i zakon, promače gospodarstvo i narodno blagostanje, priskrbi Janini ugled i izgled glavnoga grada zemlje. Na njegovu dvoru jednako je bio primljen za činovnika i savjetnika Arbanas, Grk i Turčin, bez razlike vjere, samo ako je šta vrijedio.

Podložnost Ali-pašine državice prema sultanu, vrhovnom gospodaru, sve se više umanjivaše, što u Carigradu nije ostalo neopaženo. To bude povod ratu medju sultanom i Ali-pašom.

Ali-paša se turskoj vojsci opiraše za mnogo mjeseci, sve do veljače g. 1822., dok prijevara i izdaja ne učini kraj borbi osamdesetgodišnjega starca. Na drugoj strani jezera, na malom, šumom obraslom brežuljku, još i danas se vidi zapuštena tvrdjava i palača, u kojoj se Ali-paša, zatvoren sa svojom četom, borio osamnaest mjeseci, dok se nije morao predati sultanu na milost i nemilost.

Mrtvo tijelo Ali-pašino bi rastrgano na dvoje; glavu mu poslaše u Carigrad, a truplo staviše u grob u samoj

tvrdjavi, gdje se još i danas čuva. No u kakovu je žalosnom stanju grobnica toga junaka! Na ploči su slova zlatom urezana, nečitljiva, zemlja na „mezaru"[1] trnjem obrasla, željezna ograda zahrdjala i pala. U istoj ogradi još su kasnije dva velikaša zakopana, pa časnik, koji nas sprovodi po tvrdjavi, ne zna reći, koji je Ali-pašin grob. Nad grobom je granata smokva, koja daje hlad još hladnijemu grobu, pa kad vjetar puše i granama niše, rekao bi, da se smokva klanja geniju Ali-pašinu i poziva Albance širom svijeta, da trajnu uspomenu zadrže u srcima i dužnu čast iskažu onome junaku, koji je za svega svoga života radio za slobodu svoje domaje.

11. PROŠTENIŠTE ZICA.

Iz Janine upriličismo dva tri izleta u obližnja mjesta. Tako se jednoga jutra zaputismo u glasovito selo i proštenište Zicu. Iz grada izišavši odmah okrenemo janinskim poljem uz jezero, a onda uz baru Lapsista, koja je ljeti snha i kukuruzom posijana, a zimi sva pod vodom; presiječemo tu baru na drugu stranu i počnemo se penjati uzbrdo, upravo uz potok, suh, kamenit i vrlo strmenit. Sva je sreća bila, što smo uranili, pa sunce još žestoko ne pripiče. Polako se penjući pješke i odmarajući se, čas pogledamo na visoke planine, čas na grad Janinu, na jezero i na mjesta uokolo. Napokon se uspesmo za jedan sat naporna puta na brdo i udjemo u šumu, u debeli hlad stoljetnih hrastova. Pred nama je selo Zica, meta našega puta, gdje je više sela na brdu manastir sv. Ilije, mjesto glasovito i zato, što je god. 1809. tu boravio lord Byron.

Selo Zica sagradjeno je na sjevero-zapadu brda, u strani, pa izgleda, da su kuće jedna na drugoj sazidane. Stavnovnici su svi pravoslavne vjere, a govore grčki. Vrijedno

[1] grob.

je spomenuti, da ovo selo nije ničiji čifluk, nego svoje — dakle slobodno, a ta se sloboda pokazuje na kućama i žiteljima. Kuće su sve dvokatnice, a stanovnici zdravi, odjeveni i ponositi. Oblače se svi — izuzam starce — alla franca — samo su žene još zadržale staru narodnu nošnju, pletene i vezene haljine, premda mlade žene nose već suknje i rekle. Svi su posjednici, imaju svoje lijepe i čiste kuće, zemlje, vinograde, marvu sitnu i rogatu. Mnogi se od njih ljeti odseli u Bugarsku, Grčku i Rumunjsku, gdje se bave zanatom i trgovinom, da se pod jesen vrate kućama s obilatim dobitkom, te ga potroše na dobrobit svoga sela i svoga gospodarstva.

U selu je krasna nova crkva i škola, u kojoj podučaje učiteljica iz Atene. Crkva i škola i privatne kuće, sve to očito pokazuje blagostanje naroda slobodna, pa je velika razlika medju ovim selom i drugim, koje je tudji čifluk.

Samostan sv. Ilije stara je gradjevina te izgleda kao kakova tvrdjava. Opasan je debelim starim zidom, a u nj se ulazi na jednu kulu. Samostanska je crkva mala, mračna i starim slikama u bojama ukrašena. Imadu i sobu za putnike i strance, pa smo i mi bili tu srdačno dočekani. Samostanom upravlja i u crkvi božju službu vrši jedan starina svećenik, bijele brade, pogleda odvažna i junačkoga. Dok mi stadosmo u crkvenom predvorju, on je bio u crkvi pri liturgiji, pa obaviješten da ga čekaju stranci u redovničkoj haljini, pokazao nam se na vratima, da nam dade dobrodošlicu. Bijaše ogrnut plaštem, izvezenim zlatom i srebrom. Mala i niska vrata crkvena upravo su mu čudan okvir dala, te je izgledao na vratima, izmedju nutarnje tmice i vanjskoga svijetla, kao kakova starinska ikona, kao biće sa drugoga svijeta. On se opet u crkvu povrati, a mi izadjosmo u šumu, u hladovinu.

Osamljeni u toj šumi, na brdu, koje svojom krasotom teško da ima igdje premca, gledali smo na dalekozor pa-

noramu, koja se pred nama pruža. Pod nama prema sjeveru vidimo divnu dolinu rijeke Kalama, a tamo dalje brdo Šintista, sa brežuljcima i potocima, pritocima rijeke Acheron (Crna rijeka). Prema istoku, u velikoj daljini, vidi se vispoljana, čista i ravna, okružena planinom Zagora, koja svoj vršak diže nebu pod oblake, kao kakav obelisk. Na jugu opažamo polje prostrano, suho, pustošno, a to je janinsko polje, kojim se guste magle šetaju, što se iz jezera dižu; a nad jezerom i gradom Janinom strši planina Micikeli. Na zapadu motrimo veliku množinu bregova i brežuljaka, a izmedju njih žubore potoci, da se tamo negdje sastanu svi u rijeku Acheron.

Uto eto i dobroga starca Jevrema, koji nas zamoli, neka bi sašli dole u samostan, da što založimo i koju kapljicu popijemo. U razgovoru ugodnu i tihu, a zanimljivu pričanju časnoga oca Jevrema, uz dobar zalogaj, a još bolju kapljicu, brzo prodje vrijeme i dodje doba rastanku.

U hrastovoj šumi, gdje smo mi sjedjeli, sjedio je g. 1809. glasoviti putnik i pjesnik Byron, koji je lijepi niz pjesama baš ovdje iskitio, a od tih jedna je i posvećena selu Zici.

Byron je iz Janine išao u Tepelen, da pohodi junačkoga Ali-pašu. Prolazeći kroz Zicu u jesen g. 1809. bi zanesen ljepotom mjesta, te se tu ustavi za nekoliko dana u samostanu, gdje pače znadu i sobu, u kojoj je prebivao. Na zidu ove sobe bilo je i nekoliko stihova od njega pisanih i potpis njegov u knjizi za goste. No stihovi su zubom vremena izbrisani, a knjiga je s njegovim potpisom iščeznula.

12. U DODONI.

Visoravan, na kojoj je grad Janina, i brda, koja je okružuju i zatvaraju, gola su, suha i pustošna, ali nijesu takve doline uokolo, s desna i s lijeva, a te bujne doline i prodoli najljepše se vide na putu iz Janine u Dodonu, kamo se jednoga jutra rano zaputismo. Idemo pješke pjeskovitim janinskim poljem; na putu ne vidiš drugo drvo do stoljetnoga krošnjatoga ovdje ondje makljena, a uza nj po koji hančić ili bolje reći pristanište za obične kiridžije sa selâ, gdje će se odmoriti i crnu kavu popiti. Penjasmo se uz brdo kamenito, suho i strmenito, pa se s velikim naporom uspesmo na brdo, s koga nam puče pred očima obzor dug i širok na polja i livade. U selu smo Dodoni, gdje su žitelji kmetovi bogatih janinskih begova. Žitelji su svi jezika i vjere grčke; slabo su odjeveni, mršavi su i potišteni, te im je na licu vidjeti, da su tudje sluge. Pod selom je polje dugo i široko, dobro uradjeno i zasijano žitom i duhanom, a naokolo je lijepa hrastova šuma.

Silazimo u ravan mučnim i strmenim putom. Nasred polja je maleni humak, zarastao u debelu šumu, gdje se ustavimo, odmorimo i stanemo pregledati mjesto. Pred nama su ruševine od više zgrada; ovdje ondje su još uzgor zidovi, a kamenje lijepo otesano, okruglo i četverouglasto, bijelo i crno. Vide se škale kamene, pod lastrikan[1], razbacani stupovi, kapiteli, pilastri. To će biti bio teatar stare Dodone. A malo dalje opet ostaci goleme zgrade. To je bio hram glasovitoga proročišta u Dodoni, u koji se sav grčki svijet sabirao. Poslije Olimpa Dodona je prva u staroj grčkoj povijesti. Po vjerodostojnu nagadjanju grad se prostirao na podnožju brijega, gdje je bilo i proročište, a danas je tu kukuruz i duhan. Iz ruševina grada postalo je selo Dromišija. Gospodin Karapanos, bogat i učen Grk u Epiru, mnogo je starih iskopina ovdje izvadio i u Atenu u muzej prenio. No kasnije je turska vlada strogo zabranila starine kopati i raznositi, sigurno ne, da te vrijedne starine sačuva potomcima, nego da skupo proda dozvolu, tko bi ih želio kopati i iznositi.

[1] kamenom popodjen.

*

13. PLEMENA.

U okružju janinskom nalaze se ova tri glavna plemena ; Liab, Tosk i Ciam.

Liabljani stanuju izmedju Berata, Valone i Delvina. Toski su na istoku, a Ciamljani na jugu Liaba. Medjuto ova plemena nijesu tako usko skopčana i organizovana kao plemena u sjevernoj Albaniji, a dijele se na podlozi bratinstva na srezove i barjake, i to ove :

1. Musakeja, proteže se u golemoj poljani na doljnjem toku rijeke Škumbi-a i Vojuše, sa glavnim mjestom Firi.

2. Škrapac je u dolini rijeke Ergene kod Berata.

3. Tomorica je polje, kroz koje teče rijeka istoga imena, što utječe u Devol na lijevoj strani. Sela su na ograncima Tomor-planine.

4. Kolonija je kraj znamenit i važan u svakom pogledu. Ona je jedna velika visoravan izmedju gradova Korče i Liaskovika, kuda protječu mnogobrojni potoci, koji sastavljaju beratsku rijeku Ergene. Srednja visina ovoga polja ima 700 m., a glavno je mjesto selo Herseg sa 64 sela.

5. Kurveleš je planinski kraj, zatvoren izmedju Vojuše i njenih pritoka Drina i Sušice, zauzima planine Grivaš, Cika i Lungara, a glavno mu je mjesto Nivica, sa 14 sela.

6. Kimara je na zapadu Kurvelešu ; glavno je mjesto Kimara, nedaleko morske luke Panormo il Palermo, sa 8 sela.

7. Riza, Lungjari i Zagora — ova tri kraja obuhvaćaju planine izmedju Drina i Nemerčika. Riza ima 14 sela, a blizu je Tepelena. Lungjari je blizu Gjinokastra sa 8 sela. Zagora se proteže do lijeve strane Vojuše, prema gradu Klisuri.

8. Desnica je sučelice Klisuri, na desnoj obali Vojuše; obuhvaća polje potoka Desnice, koji utječe u Vojušu, a glavno je mjesto Klisura.

9. Dalji spada na kotar Premeta, zaprema 60 sela, medju kojima je najglavnije Tašćeri.

10. Kara muratades, proteže se izmedju grada Premeti, Konica i Liaskovik, sa 36 sela.

11. Pogoniani, na lijevoj strani Vojuše, proteže se od sela Ostanice k jugu, obuhvaćajući sve bregove i doline, iz kojih izviru Drin i Kalamas. Glavno je mjesto Vostina sa 38 sela.

12. Zagora je na sjeveru Janine, izmedju planina Micikeli-a i Pindosa. U ovom kraju izviru Vojuša i Lumi Nartes (Nartska rijeka). Žitelji su sami Rumunji.

13. Suli leži izmedju Janine i Porge. Ovim mjestom protiče Crna rijeka (Lumi i zii). Suli se sastoji iz 4 sela : Kakosuli, Kiafa, Avariko i Samoniva, koja su sadržavala 30 fisa, sastojeći od 170 obitelji, dakle poprečno oko 2000 duša. Ovima se još pridodavalo 7 sela, u kojima su živjeli Sulioti.

14. GRADOVI OKRUŽJA JANINSKOGA.

Parga je mala varošica na obali morskoj s lukom. Ima 2.000 duša, vjere i jezika grčkoga.

Margeriti je mali gradić sa 5.000 duša, jezika grčkoga.

Paramitija jednako malo mjestance sa 3.000 duša. Oni su se odlikovali u ratu za oslobodjenje Grka god. 1821. i 1830.

Filati je gradić sa 4. — 5.000 žitelja u lijepoj dolini rijeke Kalama, blizu morske luke Sajada, u kojoj se brodovi ustavljaju i usidruju.

G j i n o k a s t r o je grad sa 12.000 žitelja, te je sjedište sandžakata. Grad leži u prostranoj dolini Drina. Žitelji su zanatlije, te se ljeti razidju po obližnjim mjestima za svojim poslom, a pod jesen se vraćaju kućama.

K i m a r a broji samo 2.000 duša, samih Albanaca. U svakom primorskom gradu ima Kimaraca, jer oni su većinom mornari i ladjari.

T e p e l e n je mala varošica sa 3.000 duša, rodno mjesto glasovitoga Ali-paše Tepelena. Žitelji su muslimani, Albanci, ali govore grčki.

P r e m e t i i K o n i c a, dva su poveća sela sa 5.000 duša. Mjesta leže u ubavoj i plodnoj dolini rijeke Vojuše. Svi su stanovnici izvrsni ratari.

V a l o n a, koju Talijanci zovu Avlona, stari je grad sa 5—6.000 stanovnika. Od svih luka u albanskom primorju valonska je najsigurnija za pristajanje brodova. Grad je za jednu uru udaljen od luke ; stanovnici govore arbanaški, a po vjeri su muslimani, s malo katolika i pravoslavnih. Grad je u bujnoj maslinovoj šumi, na plodnu i vrlo rodnu tlu. Ovdje je veliki promet i trgovina s obližnjim gradovima. Ima u gradu i njegovoj okolici puno bogatih begova. Lijepa su zdanja javna i privatna. Ovdje su konsulati te župe katolička i pravoslavna. Dvije su novije i ugledne džamije, zatim škole, medrese i javni parkovi. Žitelji su uljudni, ponosni, rekao bih, oholi, riječi slatke i odriješite.

B e r a t leži na obje obale rijeke Berata, preko koje vodi krasan stari kameni most. Ima i tvrdjavu iz davnih vremena. Berat je pravi albanski Biograd. Stolica je tu mutesarifa, a broji 15.000 stanovnika, koji su muslimani i pravoslavni ; prvi imaju dvije krasne i velike džamije, a posljednji svoju župu sa crkvom. Divan je položaj grada, a polja su mu rodna i plodna, no težaci su jako siromašni, jer su gotovo svi kmetovi.

15. IZ JANINE DO PREVEZE.

Zadnjih dana mjeseca kolovoza dodje vrijeme, da se oprostimo sa Janinom i da podjemo kolima put Preveze. Suputnici su nam jedan mladić i jedan starac, oba iz Korče. Sa starcem Ilijom odmah zadjemo u razgovor, jer je Arbanas i svojim jezikom govori, dok je mladi gospodin ostao nijem za vas put, jer on samo grčki govori, a mi taj jezik znamo samo toliko, da gladni na putu ne ostanemo.

Stari Ilija vatreno nam pripovijeda nevolje svoje domovine uopće, a svoga zavičaja Korče napose. Žalosti ga vrlo, da grčki popovi izopćuju iz crkve one pravoslavne, koji arbanaški mjesto grčki govore; tuži se na velevlasti evropske, koje brane Tursku i ne daju, da koji kršćanski vladar zapremi Albaniju — pa sa dubokim uzdahom završi : ,,Dok se velevlasti natežu i nadmudruju medju sobom, mi jadni Albanci ostadosmo u ovom žalosnom stanju, gdje su se oko nas oslobodile ropstva sve druge posestrime zemlje !''

Bili smo već dobrano zašli u janinsko polje, dugo i široko, ali pusto, suho i neobradjeno. Nigdje znaka životu ni prometu; sve je izgorjelo od sunca. Samo s onu stranu jezera vide se stabla, šumice, crkve i sela. Sve se bliže približujemo brdu Kaneta. Ravna cesta poče se uspinjati, a mi još jedan zadnji pogled, ali mio kao poljubac, bacimo na Janinu, jezero, polje i planinu Micikeli. Cesta se polagano spušta u ravan ili pravije u dolinu, a pred nama su vrletne planine tamo i onamo; izmedju njih protiče potok Luros, koji ubrzo postaje prava rijeka. Kraj puta u razmacima za koji kilometar sazidane su stražarnice, za čuvare buduće željeznice, ali Bog zna, kada će ona biti gotova, jer tko zna, gdje je zapela stvar.

Primaklo se i podne i sunce žestoko peče, pa si zaželjesmo odmora u kakovu hladu pri izvoru vode. Ta nam

se prigoda brzo pruži, jer ugledasmo pred nama han sa krošnjatim makljenom i potokom bistre vode. Hanovi su u ovom kraju prave oaze. Svaki je zidom opasan, u hladu kraj kojega potoka ili bunara.

Luros, uz koji smo dalje putovali, postajao je sve viši i širi, te bijesno huči i buči, ljuti se i pjeni, a sad je miran kao janje. Put nastavljamo ispod vrletnih gora, uz male ravnice, žitom posijane, a nigdje u blizini ni kuće ni žive duše, ni stoke ni čobana, ni težaka; sve mrtvo, tiho i pusto. Prijedjemo preko odugog zidanog mosta Kokoleći, gdje je i han, no kako je još bilo dana, nijesmo se zadržali, već smo krenuli dalje do Lurosa, kamo stigosmo u devet sati u večer. Upozoreni, kako je ovo mjesto sijelo i sastanak grčkih komita, dakle za putnike pogibeljno, ne izadjosmo u večer iz hana, koji si je nadjenuo zvučno ime „Hotel", a nema ni kuda izaći; vani je tamna noć, svjetiljke ni jedne, osim onih po kavanama, te večeravši odemo na počinak, da sutra rano put proslijedimo.

Kad je god. 1878. berlinski kongres dao Pargu Grcima, tada su mnoge muslimanske obitelji svoje zemlje ostavile, pa se listom počele seliti drugamo, a tima je sultan poklonio polje kod Filipiadesa, gdje se oni nastaniše i kuće posagradiše. Tako Luros, prije zvani Filipiades, postade od sela mala varošica. Ali ubrzo mladomu Lurosu zaprijeti pogibao ; bataljuni ljutih Arbanasa u ratu grčko-turskomu g. 1897. zapale i razore k--će i dućane, da nedopadnu Grcima, a kasnije opet dodju Grci, te ga ponovo orobe i zapale, da što ne ostane Arbanasima. Od zapaljenih kuća jedna je ostala kao uspomena na tu medjusobnu mržnju, i to palača Foad-bega, bez popravka, takova, kakovu je požar ostavio.

Grad, koji se poslije toga, istina, polagano diže, ima lijepu budućnost, jer se tu križaju putovi za Janinu, Prevezu, Monastir i Avtu. Mjesto broji 1.600 stanovnika, muslima i Grka, a ima vojničku posadu i kajmakanat. Polje je rodno i plodno, ali su ljudi, sami kmetovi, siromašni i ubogi, što se lako vidi i po njihovoj nošnji i gradji kuća. Sela oko Lurosa vlasništvo su Husein-bega iz Preveze, najbogatijega muslima u Prevezi, koji ima više hiljada hektara zemlje, šume i pašnjaka.

Iz Lurosa putovali smo puna tri sata, kad se primakosmo jednom izgorjenom selu, a dalje nas je put vodio prostranom poljanom, okruženom krasnim brežuljcima, do sela Kamerina, koje je mnogo pretrpjelo od Grka g. 1897. Bilo je to ovako. Kad su Grci prešli rijeku Artu, osvajajući selo za selom od turskoga carstva, Kameranci, vjerom i jezikom Grci, povjerovaše, da su braća došla, da i njih oslobode, i pridružiše se k njima. Ali Grci budu svladani od Turaka, a mnogi ostadoše u polju „pet bunara" — brojeći zvijezde. Sad Kameranci padoše kod sultana u nemilost i ne prodje dugo, eto turskoga askera u selo, pozivajući seljane, da se predadu i da oružje polože. No seljani se ne predadu, pa nasta odmah vatra i ljuto kreševo, u kome sila turska nadvlada, uljeze u selo i zapali ga, a seljani se razbjegoše u šume, tko je živ ostao. Žene i djeca budu sasječena kao janjad, a neke žene i djevojke, da ne padnu Turcima u ruke, pobacaju se u ponore i vodu, i tako spade selo od 130 kuća bogatih na 30 siromašnih kolibica.

Pod žestinom sunčane žege putujući zaželjesmo čašu hladne vode, kad eto ugledasmo kraj puta kolibu, suhim granjem pokritu; u sredini je humak, kao rov za krumpire, okolo su drvene klupe, a na jednoj sjedi starac u crnoj mantiji s kamilavkom na glavi, duge, bijele brade, stasa visoka, mršava. Naša kola stanu, a eto ti popa sa drvenom čašom i bocom vode, gdje ide k nama. Pomislih : „Ej, ovaj radi upravo po evandjeoskom nauku! Bog mu platio!" —

kad eno on, siroma, i ne čekajući božju plaću, pruži ruku za milostinju, da uzmogne živjeti ovdje na zemlji.

Kočijaš potjera konje i mi se uputismo prema Prevezi, te se nakon jednoga sata nadjosmo pred ruševinama staroga grada Nikopolisa. Čitavo je tu polje u zid opasano, a unutra zidova su ruševine crkava, kazališta, učiona i palača. Pa premda je blizu podne i sunce dobro upeklo, ipak ustavimo kola i sadjemo, da tu gomilu kamenja bolje posmotrimo. Još ima zida i na kilometar u duljini, a širok je na mjestima i tri metra. Uspesmo se na najviši brežuljak, da sve jednim pogledom uhvatimo, što se vidjeti dade. I zbilja divan je to pogled : tamo na jugu sinje more, mirno ko ulje, od mora do nas nepregledna je šuma maslina, na istoku zaton Arte i grčke planine, na sjeveru zasadjeni dudovi, vinogradi i smokve. A na ruševinama Nikopolisa grobna tišina, nigdje žive duše, pa ni ptica da pjeva svoju pjesmu, ni pastir da prebire svoju frulu ; cijelo je mjesto samo jedno groblje. Ostavismo Nikopolis i zaputismo se kroz maslinovu šumu, pa za jedan sat puta udjosmo u Prevezu.

16. U PREVEZI.

Preveza je mali gradić od 10.000 duša s različnim narodnostima, ali govori se samo grčki. Grad je na obali morskoj, s tijesnim i nečistim ulicama. Okolo grada je dubok opkop, u koji bi gradjani za vrijeme rata napustili vodu, da neprijatelju zapriječe put u grad. Tvrdjava je iz doba mletačkoga. Više vrata je uklesan u kamen lav, grb mletački, s natpisom nečitljivim. Kuće su dvokatnice, male i proste, ali čiste i uredne. Preveza je stolica grčkoga vladike. Ovdje su i škole i medrese i lijepe džamije. Austrija, Italija i Grčka imaju svoje konsulate. Velika je trgovina sa Grčkom, s kojom i graniči. Grad ima u blizini izvor

vode hladne i dobre, a šetalište sa masliništem uz morsku obalu, prema Nikopolisu, prava je blagodat gradjana za ljetnih vrućih dana.

U Prevezi se nijesmo imali vremena dugo zadržati, pa zato izmijenivši posjete sa austrijskim vicekonsulom i grčkim vladikom, pohodismo još dvije odlične familije, Marković i Zakarija, te izadjemo potom u večer, a baš je bila nedjelja, u općinsku bašču, da se nagledamo šarolika svijeta. Tu je sve otmjeno, ugladjeno, lijepo obučeno, a sve to mnoštvo samo grčki govori. Kavedžija i nas posluži crnom kavom, a na licu mu poznadosmo, da je Arbanas, pa ga zato i upitasmo, da li je Arbanas, što on rado potvrdi i kaže : ,,Jesam, gospodine, Arbanas iz Drača, ali sam se utopio u moru grčkoga jezika, kao i drugi Arbanasi, koji svi samo grčki moraju govoriti, a ipak je i Preveza i sve ovo arbanaško !''

Sjutradan rano zaplovimo iz Preveze put Grčke, da vidimo P i r e j i A t e n u, odakle nam je valjalo krenuti u Macedoniju, gdje se iskrcasmo najprije u S o l u n u, gradu od 130.000 žitelja, od kojih su dvije trećine židovi španjoli. Iz Soluna načinismo željeznicom izlet u M o n a s t i r na rijeci Dragor, a onda povrnuvši se u Solun krenemo željeznicom u S k o p l j e, zatim u gradić F e r i z o v i ć, a onda kolima put P r i z r e n a, odakle nam se nadala prilika razgledati kosovski vilajet i sva mjesta, poznata iz kosovske narodne epopeje.

17. ARBANAŠKA PLEMENA U MACEDONIJI.

U vilajetu monastirskom, kome je glavno mjesto Monastir, grad od 60.000 žitelja, ova su arbanaška plemena :

1. M a t i a, obitava gornji dio rijeke Matia, počimajući na izvoru, pa sve do ušća potoka Uraka. Ova je dolina

duga dvanaest sati hoda, a mnogo više široka, sa 30.000 stanovnika. Pleme je usredotočeno u četiri glavnije obitelji : Zogoli, Cela, Oloman i Buzćić.

2. Luria, obitava izmedju Crnoga Drina i Miridita.

3. Dibra, obitava izmedju Crnoga Drina i Ohridskoga jezera. Na ovo pleme spadaju srezovi :

Doljnja Dibra proteže se od desne strane Drina do planine Korab-a. Ima mnogo sela sa barjaktarom u Piškopeji. S druge strane Drina je Cizna, Mohör Lösneja, sve tijesni saveznici Doljnje Dibre. Više k jugu prema Dibri, na lijevoj obali Drine, jesu srezovi Gröka mala i Gröka velika. Bulžinci i Golo brdo sačinjavaju Gornju Dibru.

4. Cermenika na istočnoj strani Elbasana, koja se s gradom ujedinjuje. Ovaj kraj ima dvanaest sela sa glavnim mjestom Martanešom.

5. Špat na jugu Elbasana, izmedju rijeke Škumbi-a i Devola.

6. Mokra na jugu Ohridskoga jezera.

7. Devol je na istoku grada Korče u polju rijeke Devola.

8. Opara je na zapadu Korče, uz Devol, blizu staroga grada Voskopoje ; ima trideset i pet sela.

U kosovskom vilajetu ova su plemena :

1. Nikaj, obitava na lijevoj strani rijeke Lumi Merturit, a graniči sa plemenima Šala i Šoši.

2. Merturi na desnoj strani pomenute rijeke do ušća Valbone u Drin.

3. Krasnići, uz obale rijeke Valbone sve od njena izvora do ušća u Drin.

4. Tropoja pleme stanuje u planini pri samom vrelu rijeke Valbone.

5. Gaši stanuju izmedju rijeka Valbone i Bistrice.

6. Bitući, izmedju Bistrice i planine Morina.

7. Hasi, oko planine Bastrik, medju Prizrenom i Gjakovom.

8. Beriš oko potoka Travait i Evenika, više Gjakove.

9. Rugova, obitava gornji dio Pejske Bistrice.

10. Luma obitava obronke planina Šara i Gjalice. Srezovi su slijedeći :

Podrima na lijevoj obali Bijeloga Drina, u području Prizrena.

Prekorupa na bregovima istočno od Podrime.

Drenica obitava brežuljke izmedju Metohije do Kosova, sa glavnim mjestom Lauša.

Gora i Opala na obronku Šar-planine, istočno od plemena Luma.

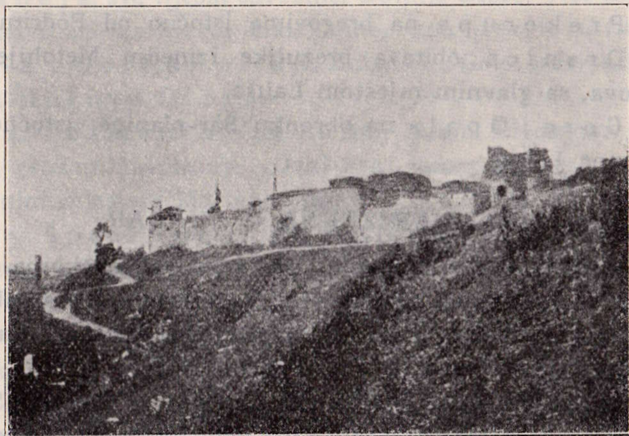
18. IZ PRIZRENA U SKADAR.

Oprostim se s Kosovom, pa uzjašivši na konja obazirem se još uvijek na Kosovo, na Metohiju i na ubavu Podrimu, i mislim u sebi, kako pravo Arbanasi kažu : „Kruh daje Zadrima, a vino Podrima."

Lijepo je jesensko jutro. Mi smo podranili, pa iz Suhe rijeke, nadomak Prizrena, gdje smo prenoćili, jezdimo cestom do pod Prizren, pa na Bistricu. Moj gjogat ide lijeno hoće li, ne će li : rekao bi, da se spremio na dalek put, pa se čuva, da se ne umori prije vremena. Dodjemo do sela Vlašnje, prijedjemo Bistricu i primakosmo se obalama Drina. Malo kasnije ugledasmo rijeku Ljumu, pa lijevom obalom Drina stigosmo u Novi han, koji je na obali njegovoj. Pomislih : eto ti te strahovite Ljume, o kojoj sam još u Skadru često čuo pripovijedati, kako ti strašni Ljumljani znadu biti strah i trepet grada Prizrena, gdje se katkada kao grom iz vedra neba raznese glas : „Ljuma !" „Ljuma !" Tada se sve uzvrti u varoši, a trgovci za čas pozatvaraju

dućane i bježe kućama, pa se i avlinska vrata brzo pozatvaraju i utvrde za slučaj navale.

Kad smo pošli od Novoga hana, pogledamo desno i lijevo, s ovu i s onu stranu Drina ; na lijevoj strani nam je Koritnik planina, iza nje Ljuma, na desnoj strani planina Pastrik, a na podnožju njezinu leži kraj Has sa svojim selima. Has ili Hasi turski reći će jedno pleme, što je dobilo od sultana povlastica, pa se uzoholilo, postalo jako i

Tvrdjava u Prizrenu.

neposlušno, h a s i je. I naš narod kaže za čovjeka, koji se posilio : p o a s i o s e, a veli se i : a s i č o v j e k. Ljudi ovoga kraja zbilja su oholi, ponosni i okrutni, premda su do zla boga siromašni. Vitka stasa, vatrena oka, visoka čela, a zasukana brka, pa bi za stalno rekao : ala se je poasio !

Na putu od Novog hana kraj Drina prolazimo kraj silnih šuma vrba, jošika i drugoga drvlja, što uz rijeku raste. Idući tako nadjosmo se na visoku mostu, ispod kojega huji Ljuma, po kojoj se i cijeli kraj tako zove.

Ljuma izvire na zapadnoj strani Šar-planine, teče od istoka na sjever, pa se izlijeva u Drin. Riječ „l j u m a" arbanaški znači rijeka, a Ljumljani bi se zvali Riječani. Osim rijeke i kraja, što nose ime Ljuma, zove se tako i jedno selo, u kome ima do 150 kuća, samih muslimana, a udaljeno jo od Drina uz Ljumu tri sata.

Na putu do Skadra prijeći nam je tri glavna mosta, od kojih prvi prelazi Ljumu, drugi Crni Drin, a treći je Vezirov most, na sastavu dvaju Drinova. Most na Ljumi je vrlo visok i strašan, jer jednim samo svodom paše rijeku. Taj se most zove arbanaški „ura-šajit", a turski „šejtan kuprisi", što znači „djavolski most", a poznat je i pod imenom „ljumski most".

Na lijevoj obali rijeke Ljume, čim se prijedje preko mosta, nalazi se čuvena ljumska kula, koja stoji upravo nad samim ušćem Ljume u Drin. Od Prizrena do ove kule ima šest sati puta. Nasred uskog puta, na lišću, sjedi buljukbaša, koji je pravi gospodar puta. Sjedi prekrštenih nogu, na koljenima drži martinku, preda se gleda, a pogleda je lukava i strašna ; puši svoju cigaru na kratkom čibučiću, a nikomu se ne diže i ne ustaje. Nazvasmo mu Boga, a on nam odmahnu rukom u znak, da nam dopušta ili sjesti do njega ili dalje poći. Mi sjašismo, pa do njega sjedosmo, ponudimo duhana, naručimo kavu i zadjemo u razgovor, pa je bio zadovoljan s našim pričanjem o Albaniji; ostavili smo ga vesela, da i dalje na putu sjedi.

Ljuma čini jednu kajmakaniju prizrenskoga sandžaka, a proteže se do Vezirova mosta na zapadu, jugozapadna joj je medja na Crnom Drinu, a istočna je Gora. Kajmakan sjedi u selu Bican ili Bicaj, a ima tu i jedna vojnička kasarna. Ljuma čini zaseban barjak, ali ne i fis. Kraj je plodan i dobro vodama natapan, no slabo je napučen. Mnogi muški izginu, što bijući se medju se, što u hajdučkim izletima

po bližnjim mjestima. Ljumljani su do XVIII. stoljeća govorili srpsko-bugarski ; danas su svi muslimi, a govore arbanaški.

Idući od ljumljanske kule držimo se lijeve obale Drina, dok za kratko vrijeme ne naidjemo na Crni Drin, koji dolazi s juga, te se sastaje s Bijelim Drinom. Prodjemo most, a malo niže eto i Vezirova mosta na sastavku dvaju Drinova, u dolini Bruta.

Vezirov most je tvrda i lijepa gradjevina s osamnaest svodova različne veličine, tako da su tri srednja svoda najveća i najšira, a što bliže obalama, svodovi su sve uži. Tik do mosta je mala i lijepa ravnica Brut, nazvana po selu istoga imena, koje leži na desnoj obali Drina.

Na ravnici Brut poznaje se stara rimska cesta V i a I g n a t i a, kojim pravcem ide i današnji put. Za pô sata puta dodjosmo hanu Brut. U hanu je okretan i razgovoran handžija, Arbanas iz Ljume, a bilo je i kiridžija iz Skadra za Prizren, a iz Prizrena za Skadar. U ovome hanu morali smo i prenoćiti.

U jutro rano krenemo iz hana. Putujemo uz obalu Drina sve do hana Spasa, a tu ćemo se rastati sa Drinom i zaći u velike albanske planine, u Dukadžin i Miriditu.

Han Spas leži na lijevoj obali Drina, a udaljen je od Prizrena jedanaest sati. Od Vezirova mosta do Spasa su tri sata. Nedaleko od hana ima i selo istoga imena. Tu odmah niže hana utječe u Drin rijeka Gruma, čijim se koritom spušta put iz Gjakove dovle, a dug je šest sati. Tu odmah preko Drina, na visokoj stijeni, vide se razvaline grada Leke Dukadžina, koji je ovdje tom tvrdjom zatvarao klance i bogaze neprijatelju.

Put, kojim smo jutros pošli, odvojio se od Drina, a unišao je u dolinu rijeke Goske, koja čini medju Miridita i Dukadžina. Put vodi čas kraj rijeke, a čas se udaljuje

od nje. Uz put se vide kuće obližnjih sela, male i niske, pločom pokrivene. Bogatiji su sagradili sebi kule iz kamenja i dosta visoke, obično dvokatnice. Odsjeli smo napokon u hanu Fleti, koji je sav sagradjen od brvana, a pokriven daskom. Selo Flet je nedaleko hana, a u njemu ima devet katoličkih i šesnaest muslimanskih kuća. Nad selom se uzdiže brdo Kunora Dardes, 1567 m. visoko, a pod njim je vrelo Kroni škjaut, što znači : slavensko vrelo.

Sutra zorom ustanemo, da nastavimo put, i odmah se počesmo penjati uz planinu Čafa Malit, vrletnu i kamenitu. Planina je bogata jelom i borom, te se u ovom kraju siječe luč te iznosi smola iz dolina Fandi-a rijeke.

Na cijelom našem putu vratolomnijega i strašnijega nijesmo imali od ovoga iz Fleta do u Puku. Mi smo na visini brda; staze su uzane, u kamenu, a pod nama je ponor i provala, da je strašno i pogledati. Nevješt putnik samo četveronoške može prijeći, a da ne gleda u ponor, te se ne obeznani. Jadni konji ipak polagano i oprezno prijedju i pod tovarom. No ipak gotovo svake godine bude tu žrtava. Zimi, kad snijeg zapane i led se ukaže, dogadja se, da karavana putuje mjesec i dva mjeseca, a ljeti može se put prevaliti za tri dana.

U večer izmoreni i ozlojedjeni dodjosmo u Puku, u han. Puku Arbanasi još i danas zovu g j i t e t, što znači varoš. Valjda je nekada i bila ona varoš, jer je tu bila stanica Via Ignacije, iz Leša do Spasa na Drinu. Puka je bila središte oblasti dukadžinske, a i danas je Puka važno mjesto izmedju Skadra i velikih planina, koje treba u zaptu držati, a ona je svojim položajem zato i podesna. Iz planine, koje su oko Puke, izvire rijeka Gomsiće, kojom ćemo saći u dolinu Zadrime. U Puki je kajmakan i jedna kula za vojnike, stražare puta izmedju brda i polja Zadrime. Selo ima nekoliko kuća i jednu džamiju.

Iz Puke krenusmo ne baš tako rano, jer nam nije put dalek do župe Gomsića. Udjemo u dolinu rijeke Gomsić, koju poslije dva sata puta pregazismo kod sela Cereti-a. Malena je to rijeka, a više puta zna doći i velika te stanovnicima u ravni napravi mnogo štete. Spustismo se u sela Duši, pa Gojani i napokon Gomsiće. Tu smo mislili i prenoćiti, ali budući je župnik bio u službenom poslu odsutan, a bilo je još dosta dana, to smo iza kratka odmora opet pojašili svoje konje, pa spali u mjesto Vaudejs, gdje smo prešli Drin na skeli, zašli u selo Spatari, pa obalom Drina prodjosmo selo Gavoči i Jubani, prodjemo polje Crni kamen (Guri zii) i pregazimo rijeku Kiri, pa radosni i veseli udjemo u Skadar.

19. SKADAR.

Skadar je glavni grad cijele Albanije, svojim položajem vrlo krasan, zdrav i romantičan. Narodna pjesma nigdje tako divno ne crta ljepotu prirode kao u ono nekoliko stihova u pjesmi „Ženidba kralja Vukašina", što nam prikazuju živu i otmjenu sliku prirode oko Skadra :

A kakav je Skadar na Bojani !
Kad pogledaš brdu iznad grada,
Sve porasle smokve i masline
I još oni grozni vinogradi ;
Kad pogledaš strmo ispod grada,
Al uzrasla pšenica bjelica,
A oko nje zelena livada,
Kroz nju teče zelena Bojana . . .

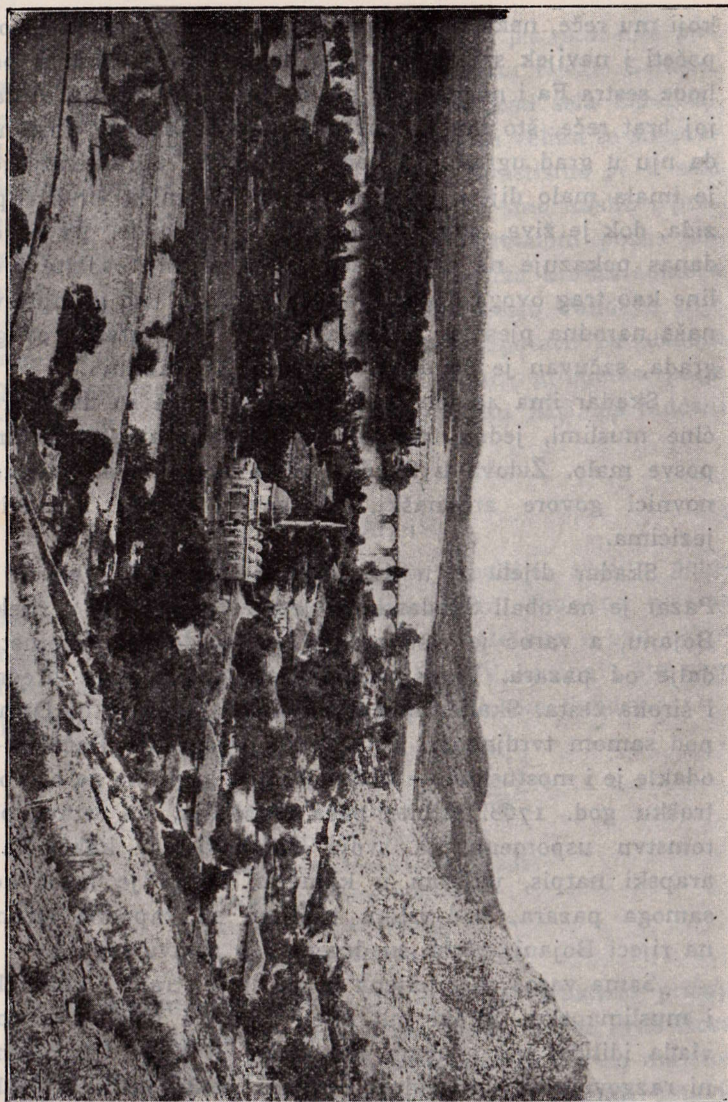
O skadarskoj tvrdjavi još i danas Arbanasi pričaju ovo : Bili su ugledni i bogati brat i sestra. On se zvao Rosa, a ona Fa. Rosa počeo graditi tvrdjavu, ali što su majstori obdan sagradili, to se obnoć poruši, i on morade ustaviti gradju. Tražeći, zašto to biva, namjeri se na nekoga starca,

koji mu reče, neka u zid sazida živu ženu, i gradja će otpočeti i navijek sretna biti. Uto dodje svome bratu u pohode sestra Fa i nagovaraše ga, da proslijedi gradju. A kad joj brat reče, što mu je starac pripovijedao, ona pristane, da nju u grad ugradi, pa kad su je počeli ugradjivati, jer je imala malo dijete pri sisi, zamoli, da može kroz rupu zida, dok je živa, svoje čedo dojiti. Tako bude, pa se još danas pokazuje na zidu grada jedno mjesto osobite bjeline kao trag ovoga dogadjaja. Motiv dakle, što ga opijeva naša narodna pjesma „Zidanja Skadra" o postanju ovoga grada, sačuvan je do danas i medju Arbanasima.

Skadar ima 40.000 stanovnika, od čega su dvije trećine muslimi, jedna trećina katolici, a pravoslavnih ima posve malo. Židova u Skadru nema ni jednoga. Svi stanovnici govore arbanaški, ali govori se tu i drugim jezicima.

Skadar dijeli se u dva dijela : p a z a r i v a r o š. Pazar je na obali Skadarskoga jezera, gdje ulazi u rijeku Bojanu, a varoš je više prema istoku, do dva kilometra dalje od pazara. Varoš sa pazarom spaja dosta uredna i široka cesta. Skadar ima dva mosta. Jedan je na Drinu pod samom tvrdjavom, koja spaja predgradje Baćalek — odakle je i mostu ime — sa Skadrom, a sagradio ga o svom trošku god. 1768. Ahmet-paša Bušatlija, da ostavi potomstvu uspomenu na svoja dobročinstva, kako kaže arapski natpis, uklesan u kamenu. Drugi je most kod samoga pazara, pod istom tvrdjom sa zapadne strane, na rijeci Bojani, a oba su drvena i u rdjavu stanju.

Sama varoš razdijeljena je na dvije strane : katoličku i muslimansku. Široki put dijeli te dvije pole, a u obje vlada idilični mir ; nema tude vike ni buke, ni pjesme ni razgovora. Visoki zidovi opasuju svaku kuću, a svaka kuća ima svoju bašču. Ali ako je u varošu mir i šutnja,

Predgradje skadarsko Baćalek.

to je u pazaru život, žamor, razgovor i cjenkanje. U pazaru je razdijeljena jedna roba od druge ; baška su kovači, kotlari, kožari, žito, zelen i t. d. Na dva, tri li mjesta prodaje se riba, od koje osobito u ljetno doba takov užasan vonj udara, da cijeli pazar čini nujnim i turobnim. Srijedom je pazarni dan, no to je, rekao bih, svaki dan, jer se ovdje prodaje i kupuje nesamo za grad, nego i za mnoga sela Albanije i Crne Gore. Kad voda u jezeru naraste, zna se razliti na daleko, pače do u pazar, pa se onda u čamcima po pazaru hoda.

Svaki kraj ima svoju osobitu nošnju, pa se po tome lako može poznati, iz koga je tko kraja, osobito ženskinje. Skadarka katoličke vjere ogrnuta je crvenom kabanicom, muslimanka zelenom, a obje su pokrivene bijelom koprenom. I seljanke svaka ima bijelu maramu na glavi.

U Skadru je stolica valije, koji ima prava upravitelja civilnog i vojničkoga ; ima jedna kasarna sa tri regimente vojnika i jednom konjanikâ, dobro oboružanih i uvježbanih, samo zlo obučenih, a još gore plaćanih. Ima ovdje svoje sjedište i stolnu crkvu i katolički nadbiskup. U Skadru ima župa katolička i pravoslavna, isusovački kolegij, franjevački samostan s velikom i krasnom crkvom ; ovdje je residencija franjevačkoga provincijala, samostan sa bolnicom čč. sestara Paulinkâ iz Zagreba ; samostan sa ženskom školom čč. sestara Stigmatinkâ, talijanskih i albanskih, zabavna škola za gradsku djecu obojega spola, kojom upravljaju čč. sestre Elizabetinke. Tu su Salezijanke sa sirotištem, škola franjevačka, talijanska i t. d. Pravoslavni, i ako ih je malo, imaju svoju župu, crkvu i školu a muslimi, rušdiju te silu mehteba i medresa.

KATOLIČKA CRKVA U ALBANIJI.

1. BISKUPIJE I NADBISKUPIJE.

Nadbiskupija Skadarska. Papa Pio IX. g. 1867. svojim pismom od 15. ožujka podiže skadarsku biskupiju na čast nadbiskupije i metropolije, te bi sjedište novoga metropolite preneseno iz Bara u Skadar.

Skadarska nadbiskupija od svih ostalih albanskih biskupija uvijek je imala najviše kršćanstva, a sastoji se iz starih biskupija Ulčinjske, Svacske, Drivatske i Balecenske.

Skadarska nadbiskupija ima trideset župa s ukupnim pučanstvom od 33.807 duša.

Biskupija Lešanska. Početak je ove biskupije, istina, nepoznat, ali svakako je vrlo stara. Da je tu bila stolica biskupska, znamo iz jednoga pisma pape Grgura Velikoga, ali je ona zacijelo i starija. Kako u stara, tako i u današnja vremena ova je biskupija i objamom i pučanstvom malena. U gradu Lešu postojale su nekoč mnoge crkve, a medju njima isticala se ljepotom stolna crkva sv. Nikole. Otkada su Turci Leš zauzeli, ne stoje više tu biskupi, nego kojekuda po selima, a danas u selu Kalmeti. Metropoliju je i ona imala u Baru, kao i ostale albanske biskupije, a u novije doba spada u skadarsku metropoliju. Biskupija ima jedanaest župa sa 7.406 duša.

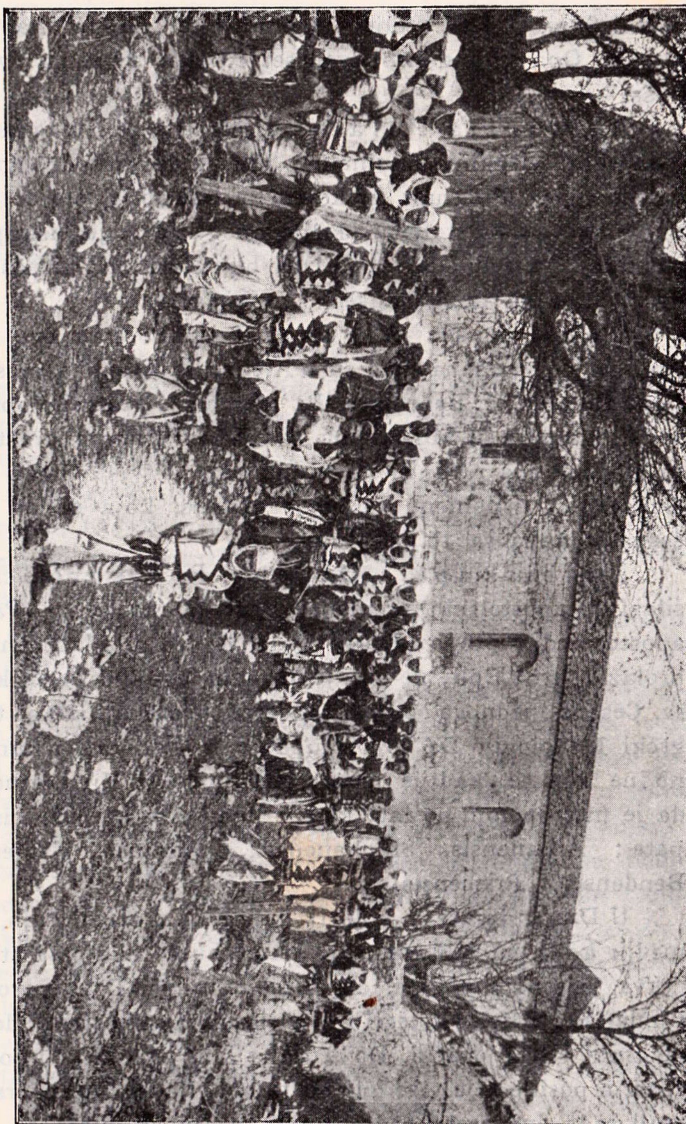
Biskupija Sapska. Stare biskupije Sarda i Danj stopile su se sa Sapom i ostala je samo jedna biskupija u Sapi. U XIV. stoljeću spominje se „Sappa" kao biskupija. Ona ima danas dvadeset i četiri župe sa 17.280 duša.

Biskupija Pulatska, prostrla se čitava medju albanskim visokim planinama. Bio je tu nekoč bogat i ugledan grad Pulatum, po kojem je biskupija, što se spominje već u IX. stoljeću, dobila ime. Stolica je biskupova odvajkada u selu Gjiovanji. Ova biskupija ima danas trinaest župa sa 14.644 duše.

Opatija sv. Aleksandra. Početak ove opatije siže do vremena, kad su u Albaniji postojali samostani i opatije reda sv. Benedikta. Pa premda je glasovita opatija sv. Aleksandra u Miriditama davno porušena i uništena, to se ipak još i danas imenuju opati iz svjetovnoga svećenstva za uspomenu te bivše opatije, koja danas ima šesnaest župa sa 16.550 duša.

Nadbiskupija Dračka. Početak dračke crkve silazi do apostolskih vremena. Drži se, da je sv. Pavao apostol ovdje propovijedao, kada je bio u Macedoniji i prolazio kroz Epir, te da je ostavio ovdje kao biskupa sv. Cesara, jednoga od sedamdeset učenika, kako tvrdi grčki Menologij. Da je biskupat vrlo star, nema sumnje, no ne zna se, kad je postao metropolom. Vjerojatno je, da je metropolom postao, kad je imao oko sebe ove biskupate: Arbanensis, Stephanensis, Canovensis, Krojensis, Bendensis i Priscensis.

U Draču bijaše i kolegij kanonika kapitularnih, izmedju kojih su bili izabirani nadbiskupi; bila je i stolna crkva, krasna i bogata, ali Turci osvojivši Drač porobiše i uništiše i crkvu i kolegij i dva glasovita samostana, dominikanski i franjevački. Do Turaka bilo je u Draču 60.000 duša, a poslije nije više bilo od 14.000. Nadbiskupija dračka broji sada dvadeset i jednu župu sa 12.037 duša.

Albanci pred crkvom u Lešu.

N a d b i s k u p i j a S k o p a l j s k a takodjer je veoma stara, ali nam se sačuvalo malo uspomena o biskupima skopaljskim, jer nijesu neprekidno stolovali na jednom mjestu, budući da je Skoplje u različno doba bilo pozorište razmirica i okršaja, te po tom mijenjalo svoje gospodare, a biskupi su se morali seliti i mijenjati svoje sjedište. Nadbiskupija ima sada jedanaest župa sa 19.473 duše.

2. FRANJEVAČKA PROVINCIJA U ALBANIJI.

R a z v i t a k f r a n j e v a č k o g a r e d a u A l b a n i j i. Predaja kaže, da je franjevačku provinciju u Albaniji osnovao sam sv. Franjo, kad je putovao u Siriju, pa se svratio u grad Leš, koji je tada bio pristanište ladja. U Lešu na desnoj obali Drina i danas postoji nekadanji franjevački samostan (sada običan župni stan) sa crkvom, iz poznijega vremena, ali nad vratima ove novosagradjene crkve sačuvan je starinski natpis: „Templum hoc aedificatum est 1240." Prema tome bit će da franjevci ovdje postoje doista od početka svoga reda kao nasljednici benediktinaca, koji su se u ovo doba stali povlačiti kao stari pred mladim bojovnicima.

Franjevci ne mogoše se za dugo vremena organizirati ovdje u jednu cjelinu, u jednu provinciju, a to stoga, što im urodjenici još nijesu bili skloni i što ratovi srednjega vijeka nijesu tomu pogodovali, a napokon i zato, što franjevci iz Italije, što su ovamo dolazili, nijesu poznavali jezik ni narod, u kome su živjeli. Zato su franjevci živjeli skromno i polagano preuzimali od benediktinaca crkve i samostane.

Za vrijeme vladanja mletačke republike, za slavnih Balša i Balšića, te junačkoga Skenderbega, a tako i u vrijeme srpskih vladara, osobito pobožne Jelene, srpske kraljice

žene Stjepana Uroša I., mogli su se franjevci lijepo razvijati po svoj Albaniji, a naročito u Epiru. No to ne bi zadugo. Za provale Turaka franjevci su u Albaniji bili u najtežem položaju. Turci biskupe neke prognaše, druge poubijaše, a franjevci ostadoše na meti, da preko njihove glave prodje i prohuji sva oluja. Njihovi su samostani i crkve spaljene i orobljene. No žilavost i radinost njihova nije popustila, nego je sve više jačala, tako da su mogli opet g. 1593. uskrisiti svoju provinciju, koja se zvala „Provincia Epirotica". Kako je bilo tu malo urodjenih franjevaca, počeše g. 1635. dolaziti franjevci iz Italije i odmah zaredaše vršiti svoj apostolski posao u Zadrimi, Mirditama, Macedoniji i Pulatu. Ali kako urodjeni tako i pridošli franjevci nijesu mogli zbog siromaštva napredovati, već su sve više nazadovali do g. 1719., kad nijesu mogli više uzdržavati provinciju. Tada je general reda počeo slati provincijale iz Italije, Dalmacije i Bosne. No i to bila je slaba pomoć, pa je g. 1832. morala svakako provincija pasti i ukinuti se. Tada je Albanija razdijeljena na pet prefektura : epirsku, pulatsku, kastratsku, macedonsku i srpsku.

Pri ukinuću provincije ostalo je pet samostana : Leš, Trošan, Kaporodoni, Rubigo i Laći-Sebaste, ali g. 1852. jednim silnim potresom svi su porušeni. Najžalosnije prilike za crkvu katoličku bile su u Albaniji od g. 1850-1880. U nevolji dogovore se prefekti Albanije i otvore za urodjenike jedan kolegij u Trošanu g. 1882. sa 12 pitomaca, koje bi Austrija uzdržavala. Odsele bivalo je bolje. God. 1885. sagradjen je novi samostan u Skadru, a g. 1897. drugi u Rubigu, i tako se moglo g. 1900. za Albance imati kolegij u Trošanu, novicijat u Rubigu, a mudroslovje i drugo u Skadru. Te su godine ukinute prefekture, imenovan je komisar generalni za svu Albaniju, a napokon god. 1906. uskrisila se opet stara albanska franjevačka provincija.

S a m o s t a n G j u h a d o l i u S k a d r u. Osvojivši Turci Skadar sve crkve i samostane porušiše, pa tako su franjevci ostali bez svoga zakloništa. Dolazeći oni sa svojih župa u Skadar radi potreba svojih i svoga naroda, morali su noćište tražiti kod dobrih katolika, ali su uza to živahno radili oko toga, da steknu svoj krov. God. 1860. dade im biskup skadarski Vjekoslav Ćurčija, sam franjevac, jednu kuću za stanovanje. I dok su franjevci tu stanovali, gradili su već svoj vlastiti hospicij u Skadru, te su se u nj preselili god. 1877. Crkvu su počeli graditi tek god. 1882., no gradja je zapela radi fermana, koji su dobili istom g. 1902., a tada živo otpočeše sa gradjom i dogotoviše je g. 1905.,

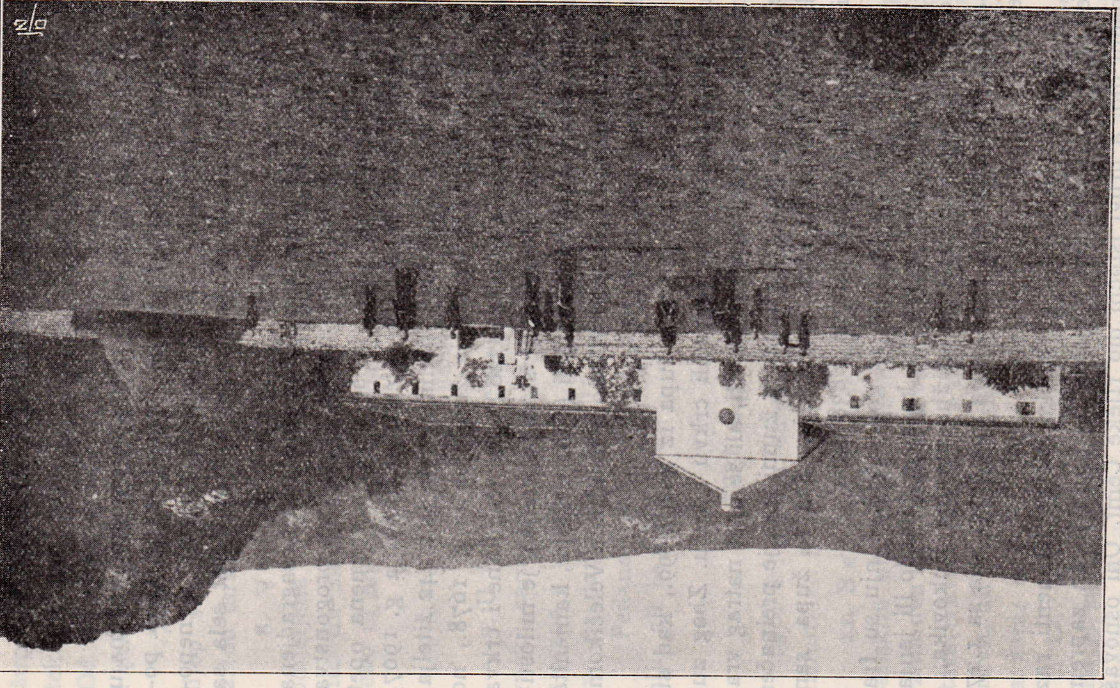
S a m o s t a n R u b i g o. Samostan Rubigo stoji na jednom školju na obali rijeke Fandi, a zove se tako po potoku istoga imena, koji tu utječe u Fandi.

Ovdje je nekoč bila benediktinska opatija, iz kojega doba potječe i crkvica sa svojim napisima i slikama. Uzeli su ovaj samostan fratri, pa su ga čuvali, da se taj spomenik starosti ne uništi. Samostan je popravljan g. 1782. i g. 1837., a proširen g. 1897. Župe nema.

S a m o s t a n T r o š a n. Selo Trošan leži u Zadrimi. Kada su g. 1639. došli ovamo franjevci, nastaniše se u Trošanu. Ugledna obitelj Todri pokloni im zemlje više sela, gdje su sagradili za sebe hospicij. Kada je g. 1852. silni potres uništio i više sela franjevački samostan i u selu župni stan, predade tadanji biskup upravu župe franjevcima, koji po tom sagradiše u selu župni stan sa crkvom. Kad sam god. 1883. došao u Trošan kao učitelj i upravitelj kolegija, a zamalo postao i župnikom (1886.), sagradio sam novu veliku crkvu i druge potrebne zgrade. Izmedju drugih dobročinitelja za gradju crkve darovalo je Njegovo Veličanstvo car i kralj Franjo Josip I. 8000 kruna. Ovaj samostan ima svoju župu sa devet sela, u kojima ima 575 duša.

Franjevački samostan Gjuhadoli sa crkvom.

Samostan i crkva u Trošanu.

3. FRANJEVAČKE ŽUPE PO ALBANIJI.

SKADARSKA NADBISKUPIJA.

1. Baiza je župa od g. 1825., koje godine počimaju i župne matice. Crkva je lijepa, sagradjena g. 1898. pomoću naše monarkije. Sva župa leži u ravni, u neposrednoj blizini Skadarskoga jezera, a broji deset sela sa 1.240 duša.

2. Gruda je stara župa. Zna se, da je tu sagradjena kuća g. 1640., no misionari morali su je radi progonstva napustiti i drugamo se seliti, da se u bolja vremena opet ovamo vrate. God. 1900. sagradjena je crkva, a g. 1907. dobar župni stan. Župa broji petnaest sela sa 2.242 žitelja.

3. Kastrati prastara je župa još iz g. 1678., no župne matice počimaju sa g. 1726., koje je godine i crkva sagradjena. Udoban novi župni stan sagradjen je milostinjom sabranom u našoj monarkiji (1901.). Župa, kamenita i strmenita, leži na brdu pod visokom planinom Velečikom, a ima jedanaest sela sa 1.276 duša.

4. Rapša, i to je stara župa iz god. 1699., kad su ovamo došli franjevci te sagradili crkvu i kuću. Zbog zuluma često su je oni morali ostaviti, ali se opet natrag vratiše. Stara crkva stoji još i danas, a župni stan je preinačen god. 1907. potporom naše monarkije. Sva je župa sam goli kamen, a ima šest sela sa 1.838 duša.

5. Traboina je župa iz god. 1648. I nju su franjevci ostavljali i opet se vraćali, kako je dolazilo ili jenjavalo progonstvo. Leži na podnožju planine Bukovika, a u samom je kamenu sva župa, koja ima devet sela sa 1.276 žitelja.

6. Selce. Albansko gorštačko pleme Klimenti razdijeli se g. 1700. na dva barjaka, od kojih jedan zapremi zapadni dio, a drugi istočni dio rijeke Cemi. Oni osnovaše

župu Selce, a ovi župu Vukli. Matice krštenih postoje tek od god. 1737., kadno je tek sagradjen i župni stan. Od novijega vremena ima Selce lijep župni stan, crkvu i pučku školu. Ova župa ima trinaest sela sa 1.106 duša.

7. Vukli, u blizini Pave i Gusinja kao i Selce, ima lijep župni stan sa crkvom. Župi pripada deset sela sa 2.106 duša.

8. Vuksan Lekaj. Nova je to župa, g. 1908. odijeljena od župa Grude, Traboine i Rapše. Sva je u ravnici tik Skadarskoga jezera, blizu mjesta Tuzi, a nije daleko ni od Podgorice. Ima pet sela sa 397 duša

ŽUPE U LEŠANSKOJ BISKUPIJI.

9. U Lešu, na desnoj obali Drina, stoji stari franjevački samostan, komu je po turskom zauzeću Leša povjerena i uprava župe, pa su franjevci tu službu i upravu sve do danas zadržali. U šest sela ima 1.368 duša.

Pedana i Rubigo stari su samostani u lešanskoj biskupiji, ali bez župa.

ŽUPE U SAPSKOJ BISKUPIJI.

10. Trošan, samostan i župa, već je naprijed spomenut.

11. Beriša. Ova je župa jedna od najstarijih u albanskim planinama. Za doba Lek-Dušmana i Lek-Dukadžina ova su mjesta bila vrlo napučena, što svjedoče mnoge stare crkve i groblja uz njih. Danas ima Beriša još staru crkvu, ali novi župni stan, a pripada joj osamnaest sela sa 2.024 duše.

12. Dardha, stara župa, radi čestih progonstva bila je zadugo pusta, dok je nijesu god. 1894. predali franjevcima, koji su te godine obnovili crkvu i župni stan i

počeli trajno službu. Leži u blizini Crnoga Drina, a ima četiri sela sa 1.365 duša.

13. Fierza. Kako Beriša i Dardha, tako je i Fierza stara župa, te je god. 1894. došla u ruke franjevaca. Ima novi župni stan, a crkva je u ruševnom stanju. Sela ima sedam sa 1.443 duše.

14. Ibalija ima sedam sela sa 1.128 duša.

ŽUPE U PULATSKOJ BISKUPIJI.

15. Dušmani, župa iz starijih vremena, nekoč vrlo napučena, vodi matice krštenih istom od g. 1745., kad je crkva i župni stan sagradjen. Leži na podnožju planine Cukali, tik Drina. U župi su mnoge ruševine starih crkava, a pripada joj osam sela sa 1.396 duša.

16. Kiri. U blizini današnjega župnoga stana bila je nekoč varoš i tvrdja sa benediktinskom opatijom sv. Mihovila. Po dolasku Turaka sve je uništeno. Franjevci dodjoše ovamo g. 1636., ali se istom g. 1750. stalno nastaniše, sagradivši crkvu i župni stan. U dvanaest sela župe Kiri ima 593 duše.

17. Merturi-Raja. U ovu župu dodjoše franjevci g. 1636., a stalno se nastaniše istom g. 1755. Solidnu kuću i crkvu sagradiše g. 1835. U župi imade više starih crkava, manastira i groblja. U devet sela ima 1.731 duša.

18. Nikaj, župa iz g. 1827., kojoj vatrom izgorje god. 1867. crkva i župni stan, bila je zapuštena do god. 1871., kad su opet sagradili crkvu i župni stan, te su se franjevci stalno nastanili u župi. Osam sela ove župe, u kojoj ima i razvalina starih crkava, broji 2.127 duša.

19. Planti novija je župa. Matice krštenih potječu iz god. 1839. Ima lijepu crkvu i župni stan. Tik do župnoga stana krasan je vodopad rijeke Kiri-a, koja ovdje ima svoje glavno vrelo. Župa ima sedam sela sa 1.338 duša.

20. Šala zacijelo vrlo je stara župa, ali matice ima tek iz god. 1763., jer se sijelo župnika mijenjalo tamo i ovamo zbog čestih progonstva. Ima mnogo starih razvalina i groblja. Ovdje je nekad bio i varoš sa tvrdjavom. U dvadeset i četiri sela ove župe ima 3.259 duša.

21. Šoši, stara franjevačka župa još od god. 1636., kad su ovamo oni prvi put došli, ali s progonstvâ i ona je često opustjela, no od god. 1705. žive franjevci ovdje stalno. Čitava župa sa sedamnaest sela ima 1.325 duša. Ovdje su stanovali i neki biskupi pulatski i prefekti apostolski.

22. Toplana, stara župa, u kojoj je crkva sagradjena god. 1696., leži na podnožju brda na desnoj strani Drina; pripada joj devet sela sa 560 duša.

23. Thethi, odijeljena je od župe Šale god. 1892., ima novu lijepu župnu kuću i crkvu. Leži medju najvišim albanskim plemenima, na maloj i ugodnoj ravnici kraj rijeke Šala, a zaprema šest sela, što broje 664 duše.

24. Prekali, župa iz najnovijega vremena (1908.), leži u ravnici na rijeci Kiri-u, a pripada joj samo selo Prekali sa 280 duša.

25. Palči, župa iz najnovijega vremena (1909.), ima kuću i crkvu, a leži na desnoj obali Drina. U tri sela ima 640 duša.

U MIRIDITSKOJ OPATIJI.

26. Gomsiće, župa iz najnovijega vremena (1895.), leži u ravnici, na rijeci istoga imena, tri sata od Skadra. U pet sela ove župe ima 313 duša.

ŽUPE U DRAČKOJ NADBISKUPIJI.

27. Basia, leži u krasnome kraju Matia. Franjevci došli su ovamo već god. 1690., no od god. 1702. stalno su ovdje do danas. Crkva je nova, a župni stan

star. Župa nema sela, nego sastoji iz četiri mahale, a broji 616 duša.

28. B i š k a s i o, stara župa sa starinskom crkvom, ima šest sela sa 1.056 duša.

29. B i z a. Dok su franjevci živjeli u samostanu Kaporodoni, služili su ovu župu, no kad je g. 1852. strašni potres srušio samostan, ostala je župa bez župnika, dok nije god. 1872. došla ponovo u ruke franjevaca, koji u selu Bizi, u sredini župe, sagradiše crkvu i župni stan. Župa zaprema dvanaest sela, a broji 755 duša.

30. J a n i n a, datira od god. 1848., a služio je u prvo vrijeme ovu župu franjevac iz Preveze. Stalnoga svoga župnika ima tek od god. 1872., kad je sagradjen župni stan. Župi pripada samo deset do petnaest katoličkih kuća u gradu sa 108 duša.

31. L a ć i - S e b a s t e. Ovu su župu franjevci služili z svoga samostana Sebaste, ali g. 1852. srušen je samostan potresom, a župa ostade bez župnika. G. 1869. sagrade franjevci crkvu i kuću u selu Laći i stalno se tu nastane. Župa ima četiri mahale sa 256 duša.

32. L u r i a, mala župa, što je franjevci služe na prekide od g. 1639., a od god. 1826. ima tu stalni župnik sve do danas. Župi pripada šest sela sa 186 duša.

33. P r e v e z a, datira od g. 1848., a u novije vrijeme (1895.) sagradiše tu franjevci lijepu crkvu i kuću. Župi pripada samo dvanaest katoličkih porodica u gradu sa 96 duša.

ŽUPE U NADBISKUPIJI SKOPALJSKOJ.

34. Z ü m b i, stara župa, udaljena dva sata od Prizrena. Starije matice krštenih uništio je požar, a nove potječu od god. 1842. Ovdje je stanovao apostolski prefekt za Srbiju. Župi pripada jedanaest sela sa 767 duša.

35. I p e k (P e ć), ova župa u sijelu stare srpske patrijaršije, predana je franjevcima god. 1701., i oni su ovdje ostali do danas. Imaju staru i trošnu crkvu, ali kuću novu i lijepu. U gradu je četrdeset katoličkih porodica sa 325 duša.

36. Z l o k u ć a n, župa odijeljena od pećke (1895.), leži na putu izmedju Ipeka i Mitrovice u lijepoj i ugodnoj ravnici. Ima pedeset i dva sela sa 2.350 duša.

---

*

PRILIKE U ALBANIJI.

Albanija nema nikakva poticala za proizvodnju, nikakva pregnuća za unapredjivanjem težaštva i obrta, i nikakve pobude za štednju. Mala je ili nikakva korist od javnih i državnih služba, sredstva su za saobraćaj zapuštena, a državni rad i posao vječno se odgadja. Nikakva javna sigurnost, nikakva sloboda osobe i imetka, uz ratoborni i svakoj novotariji protivan duh žiteljstva, podaju sliku zemlje i naroda, gdje bi se imalo i moralo gajiti gospodarstvo i obrt.

Premda je Arbanas prasjedilac u svojoj domovini, on nije nikada imao sredjene ekonomske prilike, da se podigne na veći stepen kulture i blagostanja. Zaokupljen sada ratom, a sada opet u ropstvu, braneći svoju slobodu ili služeći tudjinu, nije mogao brigu svoju posvetiti zemlji, svojoj hraniteljici, pa zato mu zemlja još i u današnje napredno doba daje samo deseti dio onoga, što bi mu u boljim prilikama mogla i morala dati. Kao primjer ekonomske zapuštenosti bit će dosta spomenuti Skadar, glavni grad cijele zemlje, koji nema nikakve sveze s morem 40 klm. udaljenim, ni željeznice, ni ceste, ni puta za kola, a sam grad ipak mora iz svoje okolice namirivati sve svoje potrebe. Na krasnim poljanama oko Skadra sâm je humus, ali ga rijeke Drin i Kiri svake godine svojim poplavama ruše i odvaljuju, pa pijeskom i muljem zaspu, stvarajući iz krajeva, koji bi mogli biti najplodniji, prave pustare. U gradu Draču vladaju pogibeljne groznice radi blize močvare, koja bi se lako dala kanalom osušiti i pribaviti gradu zdravlje, a narodu blagostanje. A što da rečem o selima,

koja moraju u Skadar donositi svoj proizvod, a iz njega iznositi svoj konsum? Ni jedno selo nema puta za kola. Osobito sela u brdima imaju takove putove, da se u neka može jedva doći na konju, u druga jedva na mazgi, a u neka ni mazga ne može.

Zemlja, koju Arbanas teži i obradjuje, takova je, da mu u običnim pogodnim godinama na pretek daje priroda, što ga može prodati i unovčiti. Ovaj prirod tim više podiže zemlji cijenu, ako se uzme u obzir, da Arbanas najprimitivnije obradjuje zemlju i da u istrošenu zemlju ne baci ni šake gnoja.

U južnoj Albaniji socijalni su odnošaji bolji nego u sjevernoj, pa je tamo obradjivanje tla urednije. No i tamo i amo obična je hrana seljaku kruh kukuruzan, sir, luk i mlijeko. U varoši je jednako, samo što bogatiji jedu kruh pšeničan, pirinač, meso i jaja. Za konje hrana je ječam, raž i kukuruz.

Žito je u Albaniji glavni proizvod. U ovoj grani poljodjelstva odlikuje se vilajet Janine, gdje se godišnje odredjuje 20.000 hektara zemlje za kukuruz, a još toliko za pšenicu, 7000 za raž, 6000 za ječam i 7000 za zob.

Oko grada Valone tri četvrtine zemljišta mogle bi biti žitom zasijane, a nijesu, nego samo jedna trećina. Zato oni žito kupuju, mjesto da ga prodaju. U okružju Skadra i Drača moglo bi žito vrlo dobro roditi, ali rodi toliko, da se jedva žitelji prehrane, a u vrlo rodnim godinama nešto malo se proda u Italiju i Crnu goru.

Drugi proizvod za žitom je ulje. Najbogatije okolice s maslinama — uljikama — jesu oko Valone, Drača i Preveze. No i u maslinu je unišla bolest — mosca olearia — nazad koju godinu.

U svoj gotovo Albaniji nadalje rodi izvrsno grožđje, ali radi neznanja i nemarnosti oko obradjivanja vinograda

ima vina premalo, pa ga valja dopremati iz Italije. A i ono, što ovdje rodi, nije uredno ni pitko, kako bi moglo biti. Duhan je jedini prirod, koji rodi toliko, da se može izvoziti i zemlja podmiriti, a pored toga izvozi se i znatna količina sijena.

Kraj prostranih livada, poljana i bujnih šuma u Albaniji marva bi mogla vrlo dobro uspijevati i biti izdašno vrelo zarade seljaku, no njihova je marva slabe pasmine, izrodjena, sitna i kržljava, uz to bez ikakve njege, obično i bez staje. U poljanama Skadra, Leša, Kroje, Drača i Valone uz metilj marva trpi i druge bolesti, od kojih gine i umanjuje se. U okružjima Janine i Monastira najviše se nalazi marve, ali ništa nije bolja, nego i u drugim vilajetima. Koza i ovaca najviše ima oko Skadra i Janine. Za domaću službu othranjuju se bivoli, mazge i magarci. Krmadi je svuda posve malo, a to stoga, što Turci ne trpe krmadi.

Prostrane šume svakovrsnoga drveta nalaze se oko Skadra, Miridita, Plave i Gusinja, Valone, Semenija i Vojuše. No te šume Albancu ne izbacuju koristi, jer za prijevoz nema putova, a u drugu ruku žiteljstvo šume hara. U Albaniji šume su doduše državne, no šta one koriste državi, kad nijesu ni u državni šumski registar zavedene. One služe samo privatnicima i općinama. Država zna samo zabraniti izvoz strancu u stranu državu, pa bila ta šuma državna ili privatno vlasništvo. A kako nema putova ni kanala, to se drvo i ne može izvoziti, van koji privatnik da otisne koje drvo niz rijeku do mora, gdje će ga prodati komu vaporu. — Iz šuma se izvozi šišarica, srčanik, rujevina i drugo.

Ribarenje moglo bi se lijepo razviti, ali sad je neznatno i zapušteno. U Valonskom zalivu i u Skadarskom jezeru hvata se doduše mnogo ribe, ali narodu je od toga mala korist, jer se odmah izvozi u Italiju i Crnu goru. Perad se othranjuje u Dračkoj okolici. Divljači su pune šume, ali Albanac se lovom ne zanima; on voli u busiji čekati svoga neprijatelja negoli divljač. Nekada je u Albaniji svilogojstvo bilo lijepo razgranjeno i odbacivalo narodu dobru korist, no danas je ova struka gospodarstva sasvim zapuštena.

O pravom racionalnom obrtu u Albaniji nema ni govora. U nekim samo mjestima vode se mali obrti kao tkanje, vezenje i kožarija. Najviša industrija za izvoz je asfalt u Selenici blizu Valone i solara u Kavaji. U Selenici u rudniku radi jedno francesko društvo, koje na godinu vadi do 35.000 kvintala najfinijega bituma. Na obali Vojuše jedno vrelo tekućega bituma daje dnevno 2—300 kl. te rude.

U Valoni i Lurosu postoje paromlini, a u Valoni preša za ulje. Maslo i sir pravi se primitivno. Primitivno im je tkanje, pletenje i vezenje. U Skadru i Janini postoje sapunare. Oružje se pravi u Ipeku i Skadru, a puščani prah u Matiji.

Arbanas varošanin rodjeni je trgovac, okretan za svaku vrst trgovine, no nesredjene prilike u zemlji povodom su, da ovaj dar ostaje mrtvim kapitalom. Trguje se najviše kavom, šećerom, kamuljem i pirinčom. U izvozu i uvozu robe prva je Austrija, a onda dolazi Italija, pa Grčka. Izvoz robe u skadarskom okružju iznosi K 2.500.000 na godinu. Artikuli, koji se izvoze, jesu: vuna, koža, drvo, ugljen, žito, ulje, rujevina, vosak, duhan i riba.

Skadar uvozi svu kolonijalnu robu: kavu, šećer, likere, rum, pirinač i t. d. U okružju Skadra i Janine potroši se kave za K 700.000 na godinu, a iza toga dolazi slador, kamulje, mlivo, zatim svijeće, sapun, papir, žigice, lijekovi, različno posudje, gvoždje, čelik i t. d.

Za trgovca je najteža carina; plaća se 11% carine, a pored toga neopisive su još veksacije. Dodje roba iz Trsta, Carigrada ili Beča i Rima, pa dok se unese iz carinare u dućan, hoće se više dana hodanja i plaćanja, a kroz to vrijeme se neki artikuli pokvare, pa i ne vrijede više.

OBIČAJI ARBANASA.

1. ŽIVOT U DOMU I PORODICI.

Arbanasi dijele se po plemenu (fis), a živu medju sobom, u istom plemenu, kao rodjaci, bez razlike vjere. Oni se zajednički brane, ako bi ih tko napao, i dužni su osvetiti svakoga ubijenoga iz svoga fisa, ma bio on muslim ili katolik, samo ako je poginuo od čovjeka iz drugoga fisa.

Svako pleme sastoji iz više sela, a ova sela imaju svoga vodju, poglavicu. U pojedinim selima za muslime je glavar sela „muktar", za katolike „kočobaš", koga zovu i „plaku katunit".

Pleme se dijeli na barjake.

Kuće su im u selu blizu jedna druge, a to zato, da u slučaju napadaja neprijateljskoga budu svi na okupu za odbranu. Kuće su im zidane, premda ima i drvenjara, a takovu kuću zovu „k s o l a" t. j. koliba. Većinom su pokrivene pločom i crijepom, a može se koja naći, da je pokrivena i slamom. Unutra su kuće razdijeljene na tri dijela: u sredini je prostor za ognjište, za kuhanje, s desna i s lijeva su sobe, za muške jedna, a za ženske druga. U podrumu takodjer su dva dijela, jedan za krave, volove i konje, a drugi za sanduke kućne i inu spremu. Sitnu stoku drže na dvoru, u toru, što ga čuva torni pas. Nad ognjištem vise verige s kotlom, u komu se drži vruća voda za potrebe kućne.

U zidu svake kuće nalaze se ormarići za spremanje stvari, koje često trebaju, a po zidovima su tamo i amo

smješteni prozorčići ili bolje reći puškarnice, unutra dosta široke, a vani uske, kroz koje se promoli puška, te se puca u slučaju odbrane svoje kuće.

Način života vrlo je prost. Arbanas ne izbira mnogo hrane, on je zadovoljan s onim, što ima, a štedljiv je i umjeren. Nema kod Arbanasa pjanih mehana, pa da se tu litra po litra pije i dangubi, nego se koji svrati, gotov s nogu koju čašu obori, pa ajde kući. Kad je koja svetkovina u imućnijim kućama, zna kućni starješina iz podruma iznijeti na stô jednu poluoku rakije, pa to je dovoljno i za deset do petnaest čeljadi.

Najviše se hrane mlijekom, različno pripravljenim; rado jedu sir, luk i pori luk. Ako je komu putovati na dalji put, uvijek ima u svojoj torbi pogače, sira i luka. Arbanas radije pije vino, nego rakiju, no pije i rakiju, ali ne će pretjerati ni jednim ni drugim. Svojina je arbanaška gostoljubivost, koju u njih s pohvalom spominje već Tacit.

Arbanasi su svi dobro razvijeni, osobito u prsima. Srednjega su stasa, a boje crnomanjaste, u licu mršavi, očiju živahnih i kreta laka. Žene su im takodjer srednjega rasta, zdrave i pristale; lica crveno-bijela, a crta plemenitih; očiju crnih i svijetlih, no pogleda sjetna i ozbiljna. Radine su i štedljive, poslušne, pobožne i vrlo nježne majke.

U svojoj kući muž je apsolutni gospodar, koji upravlja kućom. Žena je gospodarica svoje kuće, koja suglasno s mužem kućom ravna i kućne poslove radi. Svaki varošanin ili je trgovac ili zanatlija, a seljak je izvrstan težak, ratar; on rado svoju zemlju ore, kopa i obradjuje, kod koga posla i ženskadija pomaže; žene su zaposlene i kod kuće, djecom, peradi, živadi i ostalim poslovima. Rado Arbanasi odgajaju konje, pa zato i imadu dobrih konja, a i sami su dobri jahači. Oni rado čuvaju svoju stoku, pače Arbanas se

tim ponosi, da je čoban. Sve jedno, i ako je on gazda kuće, uzme svoju pušku sa fišecima, torbu i štap, pa ide za stokom, da je cijeli dan čuva.

2. ZARUKE I VJENČANJE.

Arbanas se obično ženi u 20—25. godine, a djevojka se udaje u 14—20. godine. Na selima nevjesta se kupuje, a u varoši se momak kupuje. To valja razumjeti ovako: na selu izabere kuća momkova posrednika, koji se zove „škuz", pa ovaj ugovor sklapa s ocem, dotično bratom curinim, na pr. da će kuća momkova kući curinoj platiti 1500—2000 groša, od prilike naših K 320, u obrocima za dvije do tri godine, a taj novac služi curi za opremu, koju će ona u muževu kuću na dan vjenčanja donijeti. Kada to ugovore, djevojka se prstenuje i odsad se priprema za vjenčanje. U varoši, rekoh, cura kupi momka, t. j. i ovdje je posrednik posrijedi, pa se ugovori sa curinom kućom (ocem, bratom), koliko može dati momku u gotovu novcu, da uloži u kuću, te im to bude osiguranje za budući život.

Po selima je običaj, da mladu dovedu kući momkovoj dan prije vjenčanja, gdje je pomljivo ženskadija čuva, a sutradan idu na vjenčanje i vrate se kući pjevajući. Mladu nevjestu povedu na konju, kojega — bar u nekim mjestima — otac ili brat curin drži za uzdu. Tako podju momkovoj kući u pratnji rodbine. Momkovi svatovi krenu isto jutro pravcem curine kuće i nastoje obojica, da se na pola puta sastanu i sretnu. Čim svatovi opaze jedni druge, odmah otpočne pucanje iz pušaka. Kada se sastanu, skinu puške, pa se grle i pozdravljaju. Tu malo otpočinu, gutnu koju kapljicu rakije, nazdravljajući ljubavi i skladu dviju prijateljskih kuća, a sreći i blagostanju mladenaca. Najprije

zapjevaju i otpjevaju jednu prigodnu pjesmu, onda opale više hitaca iz pušaka, pa ustanu i stanu se opraštati. Konja, koji nosi mladu, predadu u ruke momkovu ocu ili bratu, a ovi se vrate kućama, curina rodbina natrag, a momkova s mladom svojoj kući. U cijeloj ovoj svatovskoj ceremoniji nema ni jedne ženske da prisustvuje, osim jedne „jenge" zvane. Svatove predvode barjaktari i starješine. Kad dodju kući i mladu snime s konja, ona se prekrsti, poljubi prag kućni i tada je ženskadija uvede u kuću, u sobu, a muški se odijele za sebe, te nastaje veselje i pirovanje. Mladoženja taj dan čini se svemu tome veselju nevješt, kao da sve to ne razumije; on se taj dan nije ni presvukao u bolje odijelo, on jedini radi, vodu nosi, drva cijepa i t. d. i misli, da to tako mora biti, jer drži, da je sramota pokazati se veseo, što se ženi.

Sutra u jutro doručkuju gosti i ukućani, osim mladenaca, ako su katolici, jer oni se taj dan moraju ispovjediti i pričestiti. Kada je sve u kući gotovo, dade se puškom znak, da je vrijeme polaziti u crkvu, i povorka podje; uz mladu idu „jenga" i kuma. Kad se približi crkvi, mlada tri puta u malom razmaku mora crkvi učiniti duboki naklon, i tada unidju u crkvu. Od crkvenih vrata do mjesta klečanja mora isto tako učiniti tri duboka naklona oltaru, a sve se to ponavlja pri izlazu iz crkve.

Zarukama je velika zapreka, ako su mladenci iz istoga fisa, jer Arbanas drži grijehom ženiti se iz istoga fisa.

Djevojka udajom prestaje biti članom svoje kuće; djeca njezina sva pripadaju mužu, a ako bi on umr'o, pripadaju rodbini muževoj, a ne njezinoj. U svojoj kući žena radi i obavlja sve poslove, radi toga je njezina sloboda svedena u niske granice. Ona se od kuće svoje udaljuje — kad ide komu u pohode — sa dopuštenjem svoga muža, i to uz pratnju. Same mlade ne idu ni u crkvu, ni na vodu, u mlin, ni u drva, svukuda imaju svoju pratnju.

Vrlo rijetko muškarci razgovaraju o ženama. Ma bio Arbanas i u najintimnijem društvu, drži za sramotu što o ženskadiji razgovarati. I kada se prijatelj s prijateljem sastane, pitaju se za zdravlje i uopće za kućnu čeljad, ali nikada ga ne će upitati napose za njegovu ženu, makar da je i sestra ovoga njegova žena.

Nevjesta iz Zadrime.

Nema kod njih šala ni doskočica o ženskinju. I da bi tko u srditosti opsovao drugomu mater, ženu ili sestru, to bi ga zacijelo prije ili kasnije glave stajalo. Vrlo je rijetko, jer se drži, da je to nepristojno, da momak očima vidi svoju odabranicu ili da bi s njom mogao razgovarati prije, nego mu u kuću dodje vjenčana. No zato je on ipak nešto razabrao o njoj i njezinoj ljepoti po njezinim drugaricama i susjetkama. Pitat će tko, ja kako je uzima, kada je ne poznaje? Eto tako: nahvalili mu je prijatelji, on pristao, jer i druge bolje ne će poznati, a starješina kućni poslao „škuza", i ugovor je gotov.

Ćudorednost je kod Arbanasa sačuvana tako, da bi mogla služiti kao dobar primjer i drugim narodima. Žena, djeca i rodbina kod njih su svetinja. Nitko ih ne smije napadati ni ružiti, a još manje zlostavljati i tući. Za jednu ćušku datu tudjemu djetetu Arbanas će ubiti čovjeka napadača.

Planinka.

Tko učini preljub, potpada krvnoj osveti. — Obitelj obeščašćene strane progonit će preljubnika, ma se on i nakraj svijeta sakrio; krvna osveta se izvršiti mora. Žena, koja preljub učini, bude ubijena od svoje rodbine. Znam slučaj, gdje je brat svoju sestru ubio samo zato, što se pronio glas, da je trudna —

a bila je udovica. — Kad mlada postane majkom, onda joj se i življenje u kući uljepša. Dok je u blagoslovljenu stanju, njezini ukućani i svojta vrlo su nježni prema njoj; kad je koji muškarac sretne putem, okrene glavu na stranu, da je ne vidi, a to čini iz čednosti. Kad rodi muško dijete, svi ukućani i rodbina raduju se, dok očevu veselju ni kraja nema. Rodi li se kći, onda nema toga veselja.

Na krštenje se dijete nosi odmah ili slijedeći dan. Nadjenu mu ime koga od predja, koji se čim odlikovao, da mu ime i uspomenu u fisu zadrže. Zamotaju dijete u nove haljinice, a kum ili kuma svečano se obuče. Iza krstitke oblaze dijete i majku rodbina, susjedi i prijateljice, te čestitaju roditeljima na stečevini, a čedu žele svaku sreću i dugo življenje.

Majka hrani i doji svoje čedo s veseljem i zadovoljstvom, jer drži, da joj je to prava i sveta dužnost. Kad ga uspavljuje u kolijevci, pjeva mu mile pjesme. Kad dijete poodraste, ako je na selu, ono plete kotac kao i otac, ako li je u varoši, polazi učionu.

3. POGREB KOD ALBANACA.

Albanac prima smrt s velikom ozbiljnošću i ravnodušnošću, kao da ne mora mrijeti, nego putovati iz jednoga mjesta u drugo. Mladje teško je doduše skloniti, da prime sveto ulje, jer drže, da jednoč, primivši zadnje pomazanje, moraju živjeti u svetosti, i to tako, da vidjevši na putu upalu voćku, ne smiju je uzeti u ruke i pojesti, da ne ogriješe dušu.

Ali inače kršćani rado primaju svete sakramente umirućih, pitajući oproštenje od svojih ukućana i susjeda, i ako ima kakova, s kim u zavadi žive, zove ga na izmirenje, i on dodje, te se izmire, da mu je lakše umrijeti, kako oni vele.

Kad izdahne, sakupe se susjedi, da čuvaju mrtvaca. Obuku mu čiste, nove haljine, polože ga na zemlju, križ stave na prsa, a goruću svijeću više glave, pa sjednu do mrtvaca.

Odrede se osobe, koje će čuvati mrtvaca, a svi se drugi kojekuda za poslom razidju: tko zvati i sazivati rodjake i prijatelje, tko ručak pripravljati; jedni su otišli kupiti rakije, vina, pirinča, kave i šećera, drugi prave lijes mrtvački i druge poslove čine, a starješina sve nadzire.

Plač nad mrtvacem obavlja se ovako: na dan smrti u večer ženskinje, obavješćene o smrti, skupe se zajedno, mirne i spokojne podju na plač prijatelja ili prijateljice; putem se razgovaraju i smiju, te istom kad su u blizini kuće mrtvaca, počnu svoj prividni plač, koji sliči tužnu pjevanju :

Ciuća per ty bir!
Ška kee diali nans,bir
Pse si ćil ata sy t' bukur, bir ?
A thu, po flen alaa, bir ?

Nesretne mene za te, sine,
Šta ti je, majčin sine ?
Što ne otvoriš lijepe oči, sine ?
Još možda spavaš, sine ?

Uz plač one izbrajaju sve kreposti pokojnika, zovu ga po imenu, žale se, što ih je ostavio, i to ide tako, sve dok se mrtvacu ne prikuče, onda padnu po njemu, a drugarice ih dignu, i tako se svrši prvi prizor.

Slijedećega jutra još je ganutljiviji prizor. Dok žene plaču oko mrtvaca, dotle dolaze uzvanici, naročito kćeri iste kuće, udate u drugom selu. Ove približujući se kući počimaju jučerašnji prizor plača, lupajući se u čelo, te rukama pokazuju, da se žele od žalosti zguliti od čela do vrata, a tako rade i druge žene. Ove se približuju sve više kući,

a druge im iz kuće izlaze u susret; prve se primaknu mrtvacu i naričući padnu po njemu, a druge ih dignu i usprave, te odvedu u sobu, i to je drugi prizor, a za ovim slijedi treći.

Dok ženskinje obavi svoje obrede, eto ti i muškaraca, da i oni nastave isto.. Približivši se vratima kuće, u kojoj leži mrtvac, odlože oružje, a poskidaju kape i kabanice, u kojima su došli, stave obje ruke na bokove, uvrnu se cijelim tijelom, a vodja počne žalobnu pjesmu, iza glasa dozivljući pokojnika. To čine i ostali, lupaju se rukama po čelu, noktima se grelje niz obraze, glave sad dignu u vis, sad obore dole, i tako se približe mrtvacu i po njemu padnu, a drugi, što za njima u pripravi stoje, dignu ih i odvedu u sobu. Tako prodje jutro u plaču i naricanju. Kad su se svi sabrali i kad su svi ovršili svoje obrede plača, stave mrtvaca na nosiljku, poškrope ga svetom vodom i nose u crkvu. Putom se ne plače. Kad se u crkvi svrši molitva, te se mrtvac ponese na groblje, opet nastaje plač, ali same ženskadije.

Kad se s groblja vratilo kući, onda slijedi obilan ručak za sve uzvanike. Po dovršenu ručku razilaze se uzvanici svaki svojoj kući, i tako je obavljen pogreb. Ukućani nose znak žalosti kroz jednu godinu.

4. NOŠNJA.

Arbanas nosi različno odijelo, no najviše nosi džemadan, ječermu, gunj i tijesne čakšire od bijeloga, rjedje crnoga sukna. Seljaci nose opanke, koje ili sami prave ili si kupe, a varošani nose cipele, čizme ili opanke kupljene. Na glavi im je fes ili kapa od bijele vune. Seljaci nose oko kape omotanu bijelu maramu ili ubrus. Bogatiji nose zlatom izvezene čakšire i džemadane sa zlatnim ili srebrnim lancem od sahta. Svaki je obuven i nikada nikuda

bos ne ide, jer je to sramota. Veliko i malo, staro i mlado, sve je to obuveno. — I nošnja žena je različna, no obično nose od crna sukna dugu haljinu, pasom pripasanu, sa bijelom maramom na glavi. Varošanke nose dimije, haljinu poput velike crvene kabanice, cipele i ogre dukata; na selu nose debelu košulju, bijelu ječermu i oko vrata zlatna ili srebrna novca.

Albanac iz plemena Toskâ.

Svaki Arbanas nosi sa sobom oružje, ili kod kuće sjedio, u polju radio ili putovao. Za pojasom mu je revolver, jatagan, o pojasu kajiš sa naredanim fišecima, a o ramenu dilka. No najradije o ramenu nosi onu pušku, koju je od neprijatelja oteo, kad ga je ubio. S tom se puškom ponosi i diči. Oružje mu je čisto i uvijek spremno. Dva puta ga na dan pregleda, čisti i maže.

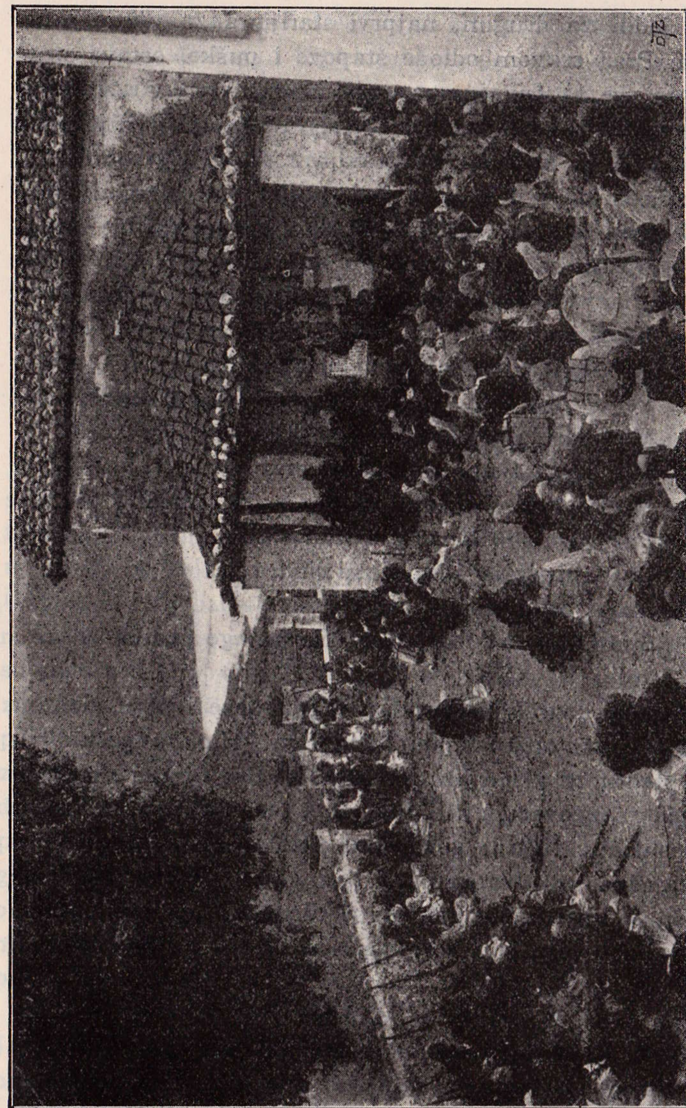
5. ARBANASI MEDJU SOBOM I U DRUŠTVU.

Arbanasi su uopće koleričnoga temperamenta. Za čas prelaze iz skrajnosti u skrajnost, odlučni su i gotovi na djelo. Ne može se vidjeti, da se svadjaju, da jedan drugoga ruži, psuje i pogrdjuje. Ako se u kakovu sporu medju se naljute, oni to odmah rješavaju, krenu puškama jedan u drugoga, ili se za taj put mirno razidju, da se kasnije osvete jedan drugome. Lako se dogodi, da dvojica zajedno sjede i pjevaju, kad iznenada rastave se i za kubure prihvate, da ubije jedan drugoga. Zato su oni u govoru vrlo umjereni, oprezni i sustezljivi. Niti najmanju uvredu ne trpe niti je praštaju.

Arbanasi su, kako već spomenusmo, vrlo gostoljubivi. Svaki gost je kod njih rado i dobro došao, te ga u velikom poštovanju drže u kući. Dok je gost u kući, ne smije mu se ništa na žao učiniti. Domaćin se trudi, da ga časti i veseli, što može bolje i ugodnije. Domaćica nastoji, da tom gostu pokaže svoju vještinu u kuhinji. Rado i susjedi dodju, da vide gosta, da ga pozdrave i s njime se upoznadu.

6. SVETKOVINE I SVETKOVANJE.

Kako po selima, tako i po gradovima običaj je svetkovati zaštitnike crkava s velikim slavljem. Sretan je i pokovati svaki gazda kuće, ako taj dan ima više gosta, rodjaka i prijatelja. U selu je silna žurba i veselje ; svatko se stara i brine, da što bolje dočeka svoje prijatelje i rodjake. Sve je obučeno u svečano odijelo. Neki su gosti još u večer došli, a drugi dodju iz jutra, svi što založe prije, pa će onda zajedno u crkvu. Stariji i ugledniji uzmu u ruke štapove, a mladji se zametnu puškama. Ide crkvi pleme s plemenom, fis sa fisom, barjak sa barjakom. Na ugovorenu se mjestu iščekaju, pa se uredaju sve po dva ili

Služba božja kod Miridita.

*

četiri, jedni za drugim, najprvi stariji, a za njima mladjarija. Pred crkvom odlože štapove i puške, ostave stražare, da sve to čuvaju, pa sada unidju u crkvu, kleknu, sklope ruke, povade krunice i Bogu se mole. Poslije mise pred crkvenim vratima pozdravljaju se sa znancima, pa opet slijedi isti red u povratku, kojim su redom i došli.

U kući se raspreme, odlože puške i gornje haljine — gunjeve — sjednu za sofru, te počnu piti rakiju. Pri piću rakije svaki će nazvati Boga i pozdraviti domaćina i prisutne :

— Kjoft lev due Jesu Krišti ! Hvalen Isus !

— Djismon e jetc ! Uvijek bio hvaljen !

— Per t' mir e me neer ! Sa zdravljem i štovanjem !

— Me neer kiofš. Čašćen i ti da si !

— Mir se t' djeta. Dobro te našao !

— Mir se t' pruni Zoti ! Dobro te Bog donio !

— Per t' mir ! Na zdravlje !

— Baft mir ! Na zdravlje ti budi !

Domaćin drugima odgovara :

— Šum mot e t' baft mir. Na mnogo godina zdrav i veseo bio !

Kad se dovrši piće rakije, dignu boce i čaše, donesu ledjen i vodu, operu ruke, dobiju na krilo po peškir, ili dugu plahtu za više njih, te se krste, Bogu mole i ručaju. Uz ručak razgovaraju se i šale. Dok jedan govori, svi drugi šute i slušaju. Nikada govorniku riječ ne će prekinuti, niti dva zajedno razgovarati, dok tko govori. Ručavši opet se Bogu mole, operu ruke, zahvale se kućnom domaćinu, pa puše duhan, kavu piju i za vremena se vraćaju svojim kućama.

7. BESA KOD ARBANASA.

Besa — tvrda vjera — poštena riječ — u Arbanasa je svetinja. Tko besu ne drži, taj nije ni čovjek, a pošten nikako. Besu Arbanasi jedan drugom daju, da će se uzajamno čuvati i braniti. Dvojica ili više njih u krvnoj osveti daju si besu do toga i toga vremena, da se ne će osveti podavati, da na osvetu ne će i ne smiju misliti. Arbanas će prije poginuti, nego pogaziti zadanu besu, osobito ako je koga uzeo pod svoju odbranu i zaštitu.

Besa se daje ovako : pruži jedan drugomu desnu ruku, i besa je gotova. Besu daju na dulje i kraće vrijeme, na dvadeset i četiri sata, na pet, deset ili trideset dana, a daju i na jednu i više godina. Kroz sve vrijeme zadane bese omraženi mogu zajedno hodati, razgovarati i družiti se bez pogibelji za život, premda se takovi redovito uklanjaju jedan drugomu.

Ako tko dodje u kuću iz drugoga plemena i barjaka, pa zamoli kućnoga starješinu, da ga sprovede u bližnje selo, gdje ima svoga posla, ovaj smatra svojom dužnošću tu uslugu učiniti mu, snimi pušku s klina, pa idu zajedno u odredjeno mjesto. Sada na putu razaberu, da je netko iz plemena ili barjaka ovoga nadošloga ubio osobu u plemenu ili barjaku njegova pratioca. Oba odmah stanu, jer su sada u krvnoj osveti. Sada ili se moraju tu ubiti ili besu zatražiti. Dogodilo se to u jednom selu meni poznatu, i pratilac dao besu na putu svom gostu-došljaku. Došli su zajedno u selo i došljak obavio posao. Sada je pratiocu dužnost izvesti ga iz sela i dopratiti do sigurne granice, pa ga onda pustiti. Kada su izašli iz sela, nepromišljeno gost kaže svomu pratiocu : ,,Vrati se ti sada kući, ja ću odavle i sâm dalje stići !'' A ovaj reče : ,,Dobro je, dakle me više ne trebaš — time moja besa svršava !'' — nategne pušku i na mjestu ubije svoga — do tada — gosta.

Za potvrdu tvrde arbanaške bese evo još jedan slučaj. Jednoga petka u večer izašli muslimi iz svoje džamije, počeli šalu provoditi, a ova se sa krvi svršila. Dvojica se porječkaše, te u prepirci trgnu revolvere iza pojasa te

jedan mladić ubi svoga protivnika i kroz svijet pobježe. Ubrzo i zanoćalo, a on bježeći ugleda bulu na avlinskim vratima, kaza joj, da je u krv pao, pa zamoli za konak i besu, da ga izdati ne će. Bula mu dade besu i uvede ga u svoju kuću. Ona ni slutila nije, koga je u besu uzela i u kuću pustila, a niti on nije znao, u čijoj je kući. Otac i dva brata ubijenoga mladića nagnu odmah za ubojicom, ali nigdje ga ne stignu, i tako umorni dodju kući. Mati im spremila i stavila pred njih večeru, pa videći da nema trećega sina, upita ih, kamo treći sin? Ovi joj ispričaju dogadjaj, kako je pred džamijom poginuo, te kako su sve dosad ubojicu proganjali, a on u mraku kroza svijet uteče njihovoj osveti. Mati je na ove riječi problijedila, krv joj se u žilama stinula, no tajne svoje ne odade. Ubojica njezina sina bio je u njezinim rukama. No ona ga je uzela na besu, a besa je svetinja, koja se ne smije prekršiti. Pošto su ljudi večerali, uzmu lopate i drugo, što je potrebno za ukop, te odu k džamiji, da mrtvoga ukopaju. Tu priliku upotrijebi mati, izvede mladića, dade mu za put komad kruha i sira, govoreći: „Naj ti ovo, neka imaš za put; uzela sam te u besu i održala sam je, pa sada ajde, ali da si proklet, što si mi sina ubio!"

8. KRVNA OSVETA KOD ARBANASA.

Krvna je osveta kod Arbanasa dužnost i potreba. On je još malen obikao krvnoj osveti. Dobro pamti, ako su mu stari ostavili za amanet, da osveti koju krv, i čim odraste i puškom se zametne, on traži prigodu, da osvetu izvede. Ako on s tom osvetom oklijeva, pita se svojta: ili on to ne će ili ne može. Ako je prvo, onda sramoti svoju kuću i fis, iz koga je; akoli ne može, onda je kukavica, te opet sramota po kuću i po fis. Mnogi bi volio stati s mirom

i ne krvariti ruku o tudju jur zastarjelu krv, ali ne smije to propustiti od svijeta, pa mora.

Ako Arbanas i nehotice koga ubije, na pr. braneći svoju kuću, hambar i drugo imanje, pada sve jedno u krv i podleži krvnoj osveti. Krvna se osveta ne smije zaboraviti, ona se mora, htio ne htio, osvetiti. On mora vrebati prigodu da se osveti, i to je tim bolje i časnije, čim prije bude osveta izvršena. Ubojica, da se bar za neko vrijeme očuva od krvne osvete, mora ostaviti svoju kuću i seliti u drugo selo. Ali rodjaci ubijenoga imaju pravo ubiti nesamo baš ubojicu, nego i ma koga muškarca iz njegove kuće i iz njegove svojte, a i pored toga uvijek ostaje dužnost ubiti ubojicu. Pa budući osveta osvetu izaziva, to se dogadja, da se gomila krv na krv, te se ubijaju, da čitave porodice ostanu bez muške glave i tako utrnu. Osveta traje do pet, deset, dvadeset, pače i više od pedeset godina. U krvnoj osveti nema razlike vjere; tu bije jedan drugoga, samo ako ga je uvrijedio i krv izazvao.

Krvna se osveta ukida i diže na dva načina: praštanjem s novčanom globom ili praštanjem bez globe. Prvi način čine ovako: posrednici izmirenja krvne osvete imaju tu dužnost, da izmirenje izvedu na zadovoljstvo obiju stranaka. Izmirenje biva u kući ubojice. Ako je kuća bogatija, pozovu se — obično župnik, dotično hodža mjesta, i dvadeset i četiri starija lica, dvanaest s jedne strane ubijenoga, a dvanaest sa druge strane ubojice. Ako je siromašna kuća bude ih samo dvanaest, po šest sa svake strane, koji će govoriti pro i contra: svaki svoju stranu braniti. Svi taj dan obuku crne duge gunjeve, zvane „talagan", i nose puške. U kući odlože puške i talagane, pa posjedaju po redu starosti, jedni s jedne strane, a drugi s druge. Kada svećenik stupi u kuću, svi ustanu na noge, kape skinu i prihvate Boga. Svećenik pita ih za zdravlje i dobro stanje,

sa svima se izrukuje, te sjedne na prvo mjesto, i onda budu svi posluženi crnom kavom. Poslije malo stanke progovori svećenik, da otvara zbor (kuvend); iza njega govore ostali po redu. Svi šute, dok jedan govori, a kad svrši, drugi uzme riječ, reagira na riječi predgovornika, treći opet na njegove riječi, a svaki govori prilično dugo, no pametno, ozbiljno i u duhu pomirljivu. Ako je pala koja riječ malo teška, ušute, a svećenik tu riječ gleda ublažiti, opravdati i utisak joj umanjiti. Stave se svjedoci i jamci, a svećenik za višu sigurnost sastavi pismeni akat s njihovim potpisima — prstima. Ako nije župnik prisutan, svjedoci i sami služe kao akat.

Kada se došlo do obostranoga sporazumljenja, onda se uvrijedjeni pita, eda li pristaje na zaključak pozvanih ljudi, pa kad odgovori, da pristaje, onda mu se svi zahvale na velikodušju, a dvojica izadju po ubojicu, koji tamo gdje čeka na taj poziv. Ubojica unidje u kuću — u zbor — pred ljude svezanih ruku unatrag, pognute i zastrte glave, te klekne pred župnika. Ovaj ga preda uvrijedjenomu, a svi ga zamole, da mu odriješi ruke i skine zastor s glave, što ovaj odmah učini i proglasi ga slobodnim. Oba ustanu na noge, zagrle se i poljube, a sada nastane čestitanje jednome i drugome, iza čega slijedi ručak u kući ubojice, na koji svi dodju. Nakon ručka i vesela razgovora pozvanici se razilaze svojim kućama uvjereni, da su izveli dobro djelo.

Drugi način izmirenja je ovaj: uoči koje velike svetkovine (sv. Nikole biskupa, sv. Mihovila, ili uoči Božića, Uskrsa i Duhova) dodje ubojica svezanih ruku unatrag, u društvu svoja dva tri prijatelja kasno u večer na vrata uvrijedjenoga; pokucaju, a na upit, tko je, odgovore: „Prijatelji smo!" Vrata se otvore, a ovi unutra, te domaćin mjesto prijatelja vidi pred sobom svoga neprijatelja.

Ubojica se odmah baci na koljena pred domaćina, dok njegovi prijatelji poskidaju kape pred slikom koga sveca i mole ga glasno, da takne srce uvrijedjenoga, neka bi oprostio uvrijedu njihovu prijatelju. Uvrijedjeni ganut odriješi ruke krivcu-pokajniku, ostalim natakne kape na glave, pa zapovjedi, da sjednu, i mir je gotov, bez globe. Sada ih domaćin pogosti, ukonači, a sutradan isprati ih iz svoga sela, pa tako i selo sazna, što se sinoć u njegovoj kući tajno dogodilo.

Ima još jedan način pomirenja krvi. Pošto je ubojica pokušao uzalud sve moguće, da se izmiri sa svojim neprijateljem, pokuša još i ovo: uzme svoje najmanje dijete i predade ga dvojici prijatelja, neka ga odnesu uvrijedjenomu u kuću. U večer kasno pokucaju oni na vrata i kažu se prijatelji, a kad se vrata otvore, oni s djetetom unutra. Sada dijete plače, a domaćin iz samilosti uzme dijete u naručaj, unese ga u sobu, kamo pozove i njih dvojicu, uzme makaze, pa unakrst prostriže djetetu kosu i poljubi ga, a taj poljubac znak je potpuna oproštenja i izmirenja s ocem djeteta. Zadrži ih u kući, dok ih pogosti, pa onda idu kući s djetetom. Koji dan iza toga spremi se i krivac — otac djeteta — pa ide u pohode novome prijatelju, s kojim utanači kumstvo i prijateljstvo, pače i pobratimstvo.

9. ALBANSKE MANE I VRLINE.

Arbanasi su junačkoga srca i stoga puni su ponosa, ljube slobodu i svoju domovinu, pa se neustrašivo bore za te dvije svoje svetinje s puno većim i jačim neprijateljem. To i jest razlog, da je i daleku svijetu poznata bojna slava kršnih sinova ove junačke zemlje. Oni su vrlo ratoborni; vole poći u boj, nego na pir. Sa svoje su hrabrosti na glasu osobito u Carigradu, pa ih rado uzimaju u vojsku. U vojsci

oni zapremaju prva mjesta, a ta su izvojštili junačkim svojim držanjem. Oni imaju osobit način ratovanja. Kad se sastanu s neprijateljem, viču i neprestano pucaju iz pušaka, pa tako zabune i prestraše neprijatelja. Drukčije se bore u redovitoj vojsci, a drukčije u medjusobnom plemenskom ratu. Izvrsno znaju upotrijebiti položaj zemljišta ; ako je ravan, oni ležećke pucaju, a znaju se zakloniti za kamen ili drvo i otale gadjaju. Najradije vrebaju na neprijatelja iz busije.

Kad idu u boj, imadu svoga barjaktara, koga zapovijedi dobro slušaju. Vrlo su izvježbani u ciljanju ; sramota je promašiti svoj cilj. Utaman nikada ne puca. Bukne li rat medju njima, medju plemenima, neprestano Arbanas smišlja i promišlja, kako će zgodnije neprijatelja napasti i što jače poraziti. U taj njihov rat umiješa se katkada turska vlada, te ih natjera, da se izmire. Izmirenjem koristi se sama vlada, jer uzme sa krvne glave po 500 groša, a plemena se za neko vrijeme primire, dok opet ne ponove staro neprijateljstvo.

Pored svijetlih strana imaju Arbanasi i svojih mana, od kojih je najteža nesloga, svadja, što ih je rastakala oduvijek. Kako je tu njihovu manu znala izrabljivati kroz 400 godina turska vlada, jasno nam svjedoči povijest albanska.

Bogomoljci su, rado idu u bogomolje, svećenike štuju i časte ; milostinju rado dijele, bolesne pohadjaju i zadužbine čine.

Oni će, osobito gorštaci, lako tudju stvar ukrasti, ali za živu glavu posta ne će prekršiti. Za malu će stvar čovjeka ubiti, a u isto će vrijeme za vjeru poginuti, ako mu je tko napane i pogrdi. Preljub drži velikim zločinom, a dvije žene držati to ne smatra grijehom. Pomrčine sunca i mjeseca smatraju djavolijom, pa videći pomrčanje pucaju

iz pušaka, da sunce ili mjesec oslobode djavolskoga zagrljaja. Vjeruju u vukodlake, vampire, móru i vile, pa onda u ,,džinove'', uroke, zle oči, ,,ograma'' i ,,nagraisanje''. Protiv svega toga služe ,,zapisi'', dobiveni od svećenika. Mnogo drže do fatuma, vjerujući u ,,sudjeno'', što oni zovu ,,kysmet''. S velikom slavom svetkuju svetkovine i zaštitnike svoje crkve. Pale na badnju večer badnjak, a o Uskrsu djeca se zabavljaju sa šarenim jajima. Najviše slave sv. Nikolu biskupa i svetog Antuna Paduanskoga.

Neki osudjuju Albance radi toga, što su prošli na islam, kao narod nestalan i nemaran za svoju vjeru i domovinu. Ovaj je prigovor sasvim neopravdan, kad se znade iz povijesti, kako su oni za vrijeme junačkoga Kastriotića, a i po smrti njegovoj, ustrajno i očajno branili svoju vjeru i domovinu, pa napokon jačoj sili podlegavši i vjera je morala pretrpjeti svoj poraz.

Odpadništva od vjere s početka bila su vrlo rijetka, sve do konca XVI. stoljeća, kad bi proglašen zakon, po komu se daje sloboda posjeda samo onim kršćanima, koji bi u vjeri Muhamedovoj othranili po jedno svoje dijete. Tada istom, da sačuvaju i ono malo zemlje, što su imali, počeše se turčiti. Hodža, kad bi unišao u porodicu kršćansku, da vidi svoga člana, ono dijete odredjeno za islam, lako je mogao djelovati na ostale, da se turče. I počeše najprije siromašniji, a za njima i bogatiji prelaziti na islam. No i ovi, što su tako prešli na islam, prešli su bez poduke, bez uvjerenja, pa i danas Arbanasi su vjerski vrlo tolerantni. Oni se i danas rado žene od kršćana i rado će dati svoju sestru ili kćer za kršćanina, a jedni i drugi puštaju slobodu vjere ženama. Albanac se više ponosi, da je šćipetar, nego svojom vjerom.

Arbanasi muslimani znadu za svoje kršćansko porijetlo, pa svuda sa kršćanima (katolicima) živu u slozi

i ljubavi. S njima zajedno slave svetkovine, na pr. Ivanjdan, Gospojinu, Miholjdan, Nikoljdan i sv. Antuna Paduanskoga. Ima župa, gdje pučkoj misi dodju i muslimi.

Kada katolički svećenik ide u župi blagosivljati kuće, treba da se svrati i u muslimanske kuće, te da ih poškropi, a oni mu dadu zato pristojbu kao i katolici, i da se ne bi uvratio njima, bila bi im to uvreda i vrlo bi im to bilo žao.

U ljetno vrijeme župnik ide u groblja misu govoriti i blagosivljati polja, pa ovamo dodju i muslimani dotičnoga sela, jer su u tom groblju i njihovi predji zakopani. Pače dodje muslim župniku ono jutro, plati misu, uzme na rame bisage sa misnim haljinama, pa nosi na groblje, a njegov brat iz kuće donese svoje daske, „prenosni oltar", koji je on u svojoj kući čuvao. Poslije mise muslimi i katolici zovu sebi goste i jarane na objed, i to muslim muslima i katolika, a katolik katolika i muslima. Pune su kuće gostiju, rakija se pije, hvali se Isus i Muhamed toga dana u jednim i drugim kućama.

Imena imadu mješovita, na pr. Gjon (Ivan) Mehemeti i Selim Gjoni i t. d. Ako se u muslima razboli koje čeljade, pošalje župniku, misu da reče i svijeće da zapali na čast sv. Nikole ili sv. Antuna. Kunu se kršćanskom vjerom, a gradjani Kroje sa četiri „šveta" evandjelja.

10. POBRATIMSTVO I KRSNO IME.

U Albaniji postoji i pobratimstvo, a sklapa se ovako: svaki od pobra sam sebi krv pusti i uhvati je u jednu čašu, onda se uzmu za desne ruke, pa jedan drugoga krv popije, i pobratimstvo je gotovo. To čini muslim s katolikom, a katolik s muslimom. Odsada oni se više paze, vole i ljube, nego rodjena braća.

Albanci svetkuju s prijateljima svoja krsna imena. Pripovijedali su mi u župi Šali jednu lijepu šalu. Svi seljani

slavili svoje imendane, samo se jedan našao, koji nije slavio. Prigovarali su mu rad škrtosti, što on ne slavi svoj imendan, a on se branio, da nije kriv, što su mu nadjeli ime, koje se ne nalazi medju svecima u kalendaru. Jednoga dana ode on svomu župniku moleći ga, da mu ime promijeni i dade ma koga sveca. Župnik mu udovolji želji, pa dopusti, da si po volji izabere sveca, a on smisli se i promisli, pa izabra sv. Ivu Krstitelja. Tko radosniji sada od njega? S veseljem vrati se u selo i obznani susjedima, da je dobio ime sv. Ivana Krstitelja te da će i on svetkovati imendan. Na dan sv. Ivana dodju mu susjedi i prijatelji u goste i pade u šali riječ, kako bi trebalo sve propuštene svetkovine namiriti, pa tako ostanu u kući koji dan, svetkujući sve do zadnjega ovna. Videći on, što bi od njega radi jednoga imendana, ode svome župniku i zamoli ga, da mu pokaže sliku njegova sveca. Ovaj ga uvede u crkvu i pokaže na platnu veliku sliku sv. Ivana. Kad ga je ugledao seljak onako golotrba s ovčjom kožom na ledjima, zavika iza glasa : „A jadni moj sveče, da sam te prije vidio, ne bih ime tvoje uzimao na se, jer videći te tako gola, znao bih, da si i ti morao slaviti imendane s prijateljima, koji su te do gole kože dotjerali kao i mene ; na tebi je ostala samo koža zadnjega ovna, kao i na meni !" Izišavši iz crkve ostavio je ime Ivan, a preuze opet svoje staro bezime.

11. OBIČAJI U SKADRU.

ODGOJ MLADEŽI.

Kada su djetetu tri godine, slavi se *š i š a n o k u m s t v o*. Izabere se kum (arb. kumar), koga dijete zove „nun", a on dijete „famul". Kum može biti ma koje vjere.

Kum, jedne večeri pozvan u kuću, dodje i pozdravi prisutne, pa sjedne, a služen je duhanom, kavom i ra-

kijom do večere. Kada je večera na stolu, sjedne kum, a do njega dijete, kojemu on sada makazama odreže malo kose sa glave unakrst, ako je kršćanin, a na četiri kraja, ako je musliman. Onda tu kosu s malo voska na dlanu uvalja i učini kuglu, koju stavi na tanjur s malo novca. Kada u jutro, kum podje kući, a majka ga daruje kojim ubrusom ili maramom.

Djeca obojega spola od šest do sedam godina polaze školu. Jedni i drugi u trinaestoj ili četrnaestoj godini ostavljaju školu i počimaju obavljati svoje zvanične poslove. Tada za djevojčice prestaje prva mladost, ludost, igre i šale, a nastaje samotni kućni život ; pod nadzorom majke ili tetke uče se šiti, presti, plesti i vesti, ukratko počimaju provoditi radišni ženski život. Odsada za djevojče postaju četiri kućna zida cijeli njezin svijet. Ako se kada i pokaže vani na pr. kad ide u crkvu ili druguda, treba joj se sakriti i dobro u bošču zamotati. Ne hodaju one više kao prije, slobodne i otkrivene po gradskim ulicama. Što, zar se i katolikinje kriju? — pitat će tko. Jest, kriju se, i to iz dva razloga : prvi bi bio, što se u staro vrijeme dogadjala od strane Turaka otimačina lijepih cura, pa i žena, te je trebalo sakriti ih u bošče ; a drugi bi bio, kad može Turčin svoju sakriti u komad čoje, da je krst ne vidi, može i kršćanin na svoju staviti komad čoje i bošču, da je Turčin ne vidi.

Nikada nikuda iz kuće ne izlaze, osim u nedjelje i svetkovine na ranu, tako zvanu ,,djevojačku misu'', i to dobro umotane u pratnji rodbine. Vidjeti ih mogu samo bližnji rodjaci, ali tudjin nikada. Radeći u kući sjede turski po vazdan, pa zato su im u hodu malo obručaste noge. Rijetko kada, i to pred večer, da na zrak izadju, i to u svoju bašču, da cvijeće zaliju, opljevu i urede. Svako je dvorište zidom opasano, pa je jasno, da niti ona može koga vidjeti, niti tko nju.

Tako one provode godine svoga života, kad sama priroda od njih traži, da se vrte, šeću, pjevaju, čavrljaju i uživaju mladost svoju, a one su bez svega toga, pa stoga su mnoge i sušičave, blijede, anemične, bolesne i nervozne. One, istina, žele slobodu, prirodu, zrak i polje, ali to i ostaje samo želja sve dotle, dok je ne zaprosi i vjenčanu tko ne odvede svojoj kući, gdje će biti malo slobodnija.

ZARUKE I SVADBENI OBIČAJI.

Dječak ostavivši školu traži posla, a obično ga nadje kod koga trgovca, da mu bude šegrt. Pogodi se na godinu za 150—200 groša. (K 30—40), pa mu služi kroz godinu od rana jutra do kasno u večer.

Svake godine o starom Jurjevu podižu se plaće šegrtima, pa kad ta plaća naraste do 2000 groša, tada šegrta valja otpustiti, jer gazda ne može više tako visoku plaću uzdržati. Šegrti tako otpušteni ili ostanu u Skadru, pa za se trgovinu otvore, ili se sele kuda drugamo, da otvore dućan.

Kako je mladi trgovac za sebe otvorio trgovinu, rodbina ga nagovori, da se ženi. A njemu je u ovo vrijeme baš i potrebita ženidba, jer će sa ženom i miraz dobiti, s kojim će povećati svoj rad i tako se pripomoći, da se što prije obogati i dodje do ugleda.

Rodbina se pobrine, da nadju djevojku lijepu i zdravu, sa dobrim mirazom. Izaberu posrednicu zvanu ,,škuza'', koja njuška za dobrom partijom, a ni njoj ne će biti bez nagrade posao.

Kad je ,,škuza'' našla, što je željela, i dobro s majkom curinom ugovorila, povrati se kući te kaže onima, što su je poslali, kako je cura našasta zdrava i lijepa, konak dobar, zgodan otac i t. d. Pripovijedali su mi, da gdjekoja ,,škuza'' slična ciganki, da bolje svoj posao utvrdi, kune

se i preklinje, da je sve istina, što ona pripovijeda, pa sakrije žabicu u njedra, onda kunući se stavi ruku na prsa, na žabicu, pa kaže : „O v e mi duše, sve je to tako, i vrag mi o v u dušu sada odnio, ako vam lažem !"

Uvjerivši ukućane momkove o dobroj partiji i roditeljskoj privoli, oni sada šalju koju svoju pouzdanicu u djevojkinu kuću sa darovima. Roditelji je lijepo dočekaju i pred svjedocima prime darove u znak sklopljena ugovora. Darovi su : jedna kita cvijeća, omotana u bijeli papir, svileni ubrus i sedefli krunica, a to se proprati riječima : „Per heir, me baft e me nafak !" — a to znači : Sretno i čestito bilo !

Tada se služe kavom, rakijom i slatkišima. Od slatkiša zamotaju u papir, pa pošalju djeci u kući momkovoj, što pouzdanica sa sobom ponese. Vrativši se kući, pripovijeda ona, kako je bilo, gdje je bila, vadi slatkiše te dijeli, i tako je ugovor ženidbeni gotov. Do koji dan idu župniku na prstenovanje — zaruke. Šest dana prije vjenčanja momkova kuća pozove na večeru bliže svoje rodjake. Slijedeće jutro pošalju dva dječaka s iskazom pozvanika na pir. Ovi pokucaju na vratima onoga, koga su došli na pir pozvati, pa onomu, tko im otvori vrata, reknu : „Iu falet me šnet (na pr. Pali i Pieter) t' urdhnoni me ardh te hânen ne misdit me gjith špii" — što znači : „Pozdravlja vas Pavao Petrov (ili drugo ime) i poziva vas u ponedjeljak na objed sa svom kućom". Pozvanik odgovori : „Per heir, me baft e me nafak!" (sretno i berićetno bilo), dade djeci, pozivačima (arb. thirca) koji groš i poziv je učinjen.

Medjuto dvije momkove rodice s jednim dječakom, koji im nosi dva svežnja, idu djevojkinoj kući i nose joj dar zvani „dhuntii". Na putu vidio ih je za to poslani dječak, te je potrčao, da najavi dolazak darovnica. One unidju u kuću, uzmu svežnje od dječaka, pa ih ostave na stolu,

onda sjednu, razgovaraju se, piju kavu, rošolin i jedu slatkiše, pa ustanu i vrate se kući. U kući sada brže bolje razmotaju svežnje, da vide, šta je tu i kakovi su to darovi. Obično se ovo za darove donosi : četiri zlatna dukata, jedan zlatni križić, zlatni prsten, veliko svileno facule, kutija s ogledalom, češljima, makazama, dva zrna karanfila, dvije bašlije, cipelice, papuče, boca mirisave vode, mirisavi sapun, dvije vrpce za kapu i dvije podveze za čarape.

Sada se počima pjevati, žene se stave jedna prema drugoj u dva reda, držeći se za ruke, pa mičući se jedne prema drugima zapjevaju :

Lì bardha neper Dri
Pal Pietri cion dhuntii
Čion dhuntia ner šiami
Thui nuses ; a je gadi ?
Nussia thot : o nuk jam gadi
Se kam petkat ner terzii
Se kam vath o ner kuidji
K am pašmangt ner pasmangji.

U Drinu je bijeli lan,
Pavo Petrov šalje dar.
Šalje dar u vunu zamotan ;
Reci mladoj, jesi li gotova.
Ona kaže : Nijesam gotova ;
Haljine su kod krojača,
A obojci kod zlatara,
Papuče u postolara.

U petak u jutro i roditelji djevojke pozivaju na večeru za nedjelju na večer. U subotu pred vjenčanje, poslije podne, obuku zaručnicu u vjenčane haljine, objese o nju ogrle dukata i zlatnih lanaca, pa je u sobi posade na jastuke. Ona obori glavu na prsa, ruke spusti na koljena, pa kao kip nepomična ostane. Dolaze pohodjani, da je vide ; svaki od njih popije kavu i rakiju, daruje mladu, pa joj stane

ogledati obrve, usta, vrat i prsa, a ona šuti i pušta se okretati kao lopta. Toga dana do mraka izreda se kod nje trideset do četrdeset prijateljica, a nakon toga obreda, u sami mrak, dignu je s jastuka, skinu s nje svu onu prtljagu, dadu joj večeru i ona ide spavati.

U nedjelju na večer počnu pjesme u obje kuće. U momkovoj kući pjevaju :

Mir mrama, mir mrama Pal Pietri,
Mir se vini motrat e mia,
A kee buk o me na dhan
O sa ka dedi ni e ran
Simicit e urdhnei te tana. I t. d.

Dobra večer, dobra večer, Pavle Petrov !
Dobro došle, seke moje !
Imaš kruha, da nam dâš ?
Imam kô u moru vode i pijeska. I t. d.

U ponedjeljak je dan vjenčanja. U kućâ udadbenice i mladoženje još od rane zore ori se pjesma i podcik. Sve je svečano obučeno, sve je veselo. Sobe su nakićene, pod je zastrt skupocjenim sagovima, unaokolo sobe šaroliki jastuci ponamještani. Po polici je izloženo sve, što kuća ima dragocjeno. Pozvani gosti sabiraju se u jednu i drugu kuću. Koji dodje u momkovu kuću, donese šećerni kruh ili kave i šećera ; onda se pije kava i rakija. Pjevači sviraju jedan uz violin (ćjemale), drugi dugi mandolin (sâse), treći tamburu (dair), šargiju, četvrti talambas (ciapare), a peti klarinet (kernet). Turski sjede i pjevaju, a pred njima je rakija i m e z e. Kad oni prestanu, žene preuzmu pjevati svoje pjesme.

Izmedju dva kuma sjedi zaručnik lijepo obučen u svoje atlasne fine čakšire, sa skupocjenim džemadanom i ječermom crvene čohe, čarape bijele i duge, s malim

fesom i dugom kitom. On vrlo malo govori, a na različne šale i doskočice sa smješkom odgovara.

U očevoj kući sjedi u sobi zaručnica medju dvjema jengama, okružena prijateljicama i rodbinom, oborene glave, lica zastrta, pa plače, jer joj se približio odsudni čas, pa bio taj po nju sretan ili nesretan. Mora ostaviti dragu očevu kuću, zaštitnicu mladosti svoje, ostaviti roditelje, braću, sestre i sve, što je sjeća na najnježniju ljubav. U to vrijeme evo stigoše dva poslanika s kolima, nakićenim vrpcama i peškirićima. Unidju u sobu, gdje je škrinja sa djevojačkim ruhom, poškrope je svetom vodom, pa iznesu u kola i idu kući. S veseljem su dočekani, a pjesma zahori :

Po šenrritte ruga mar	Svijetli se sav taj put,
Po na vien arka me pâi,	Jer dolazi škrinja s ruhom.
Eja nusse ardhš e bardh	Dodji, snaho, dobro došla,
Ardhš me baft e me nafak	Sa srećom ti budi
E na pać jeten e giat.	I dugim životom !

U to je vrijeme donesena škrinja u kuću zaručnikovu, koju žene na vratima dočekaše, svetom vodom poškropiše, a nosioci u sobu unesoše. Odmah tada digne se na noge stari svat (krušmadhi) te praćen društvom ide po zaručnicu. Jedna ih žena poškropi svetom vodom, a druge zapjevaju :

Udha mar, o krušku i par !	Sretan ti put, stari svate,
Bani kryć e silhu mar.	Prekrsti se i desno okreni !
Ne na pruši nussen t' mir	Dovedeš li lijepu mladu,
Bademat i u bašin mir	Slatkiši ti dobro došli ;
Ne na bišin nussen te keće,	Ali ako ružna bude,
O bademat i u bašin keć.	Slatkiši ti nek' nahude !

Pred svatovima idu dva plesača, jedan u ženske haljine obučen. Na prstima su im ćiampare, kojima se služe, kad pjevaju i skaču. Pjevaju okrećući glavom amo tamo, a svatovi im pomažu pjevati. Rodjaci idu za njima sa bijelim

konjem lijepo nakićenim za mladu. Svi su došli u dvorište zaručnice. Sada d j e v e r unidje u sobu k zaručnici, skine joj papuče, a obuje cipelice, u znak, da joj valja putovati. Tada je podigne s jastuka te pokaže roditeljima i svima prisutnima na oproštaj. Ona plače i jeca, pokloni se pred roditeljima u znak blagoslova, a oni je i blagoslove, podignu, na grudi privinu, poljube, plaču, a tako i drugi prisutni. Kada se to svršilo, pokriju je crvenom koprenom — duvkom — i podju s njome prema vratima, no ona se nećka, ne će da ostavi svoje roditelje, svoju kuću, svoj zavičaj, pa se dati nepoznatu još zaručniku u naručaj i zagrljaj. Roditelji je umilnim riječima umire i ona podje s njima na vrata kuće, gdje je čeka bjelac osedlan. Kad uzjaši, četvorica drže pred njom razastrtu plahtu, da je sakriju pogledu izvjedljivaca, i onda svatovi podju. Dok jedna žena mladu škropi svetom vodom, stari svat viče, da valja putovati ; pa i krenu svi u crkvu, a iz crkve mladoženjinoj kući. Mlada još na avlinskim vratima svoje kuće okrene se tri puta kući s naklonom u znak pozdrava i oproštaja s rodjenom kućom i ukućanima.

Došavši u crkvu nadju tu zaručnika s njegovim kumovima. Ona pristupi k oltaru, pa na pitanje, uzima li zaručnika za muža, odgovori : Uzimam ! Iza toga slušaju misu, pričeste se i idu kući pjevajući. Čim se mlada na vratima pokaže, žene zapjevaju ovu pjesmu :

Ćiuš je dier e ška kerkon moi nuses ó ?
Kerkoi deren e dhandrittó, moi nuses ó.

Šta si izgubila, šta li mlada tražiš ?
Traži vrata zaručnika, draga nevjesto !

Ova je pjesma duga i mnogo štošta nabraja. Tada je snime s konja, uvedu je u sobu pod duvkom, posade na stolac, skinu cipelice, a obuju papuče, i žene zapjevaju :

Nusseja ne rug,	Mlâdâ na putu,
Karaifil me tub,	Karanfil u kiti ;
Nusseja ne der	Mlada na vrata,
Karaifil me êr,	Karanfil s miruhom ;
Nusseja n' obor	Snaha u dvorištu,
Karaif šiator	Karanfil je štiti ;
Nusseja ne škal	Snaha na škale,
Karaifil ne balh	Karanfil na čelu ;
Nusseja n' ćiardak	Snaha na ganjak,
Ćiafa si zamak	Vrat joj ko ljiljan !
Hini nusseja n' od	Odi sad u sobu,
Mos na lšio moi lot	Al ne plači mlâdâ ;
Lot o un n' lišioša	Ako i zaplačem
Tu baba mos vojša.	Ocu se ne vraćam !

Brat mladin ustane, odmakne joj duvak, dade joj što piti, popravi ogrlice, gjerdane i fesić na glavi, pa da će opet sjesti ; uto se digne njegovo društvo, pa će na vrata poći ; ustane i mlada, da će i ona s njima izaći, ali je zadrži jedna žena, i ne da ići. Nato će najstariji od pratilaca okrenuti se kućnom starješini, pa će mu ozbiljno reći : „Deri sod ka ken e Eotit e jona e mas sodit ašt e zotit e inia !“ što znači : „ Do danas je bila božja i naša, a od danas je božja i vaša !“ Ovo rekavši izadje i svi pratioci s njime, a žene zapjevaju :

Po nalu e fol, po nalu, po nalu
Po t' nep nussia gni amanete
Po nalu, po nalu,
M' u fal babes fort me šnette
Po nalu, po nalu,
Edhe nans e gjith te špiis,
Po nalu, po nalu.

Ustavi se, govori, ustavi, ustavi,
Mlada Ti daje jedan zalog !
Stani, stani !

Pozdravi mi mnogo oca !
Stani, stani !
I majku i svu kuću !
Stani, stani !

Tada otac mladoženjin unidje u sobu snahi, približi joj se, a kad se ona digne na noge, skine joj duvak u prisutnosti žena, koje zapjevaju :

Sa bukur na dul ne nussia
Maršala, maršala !
Paska bal per perišan
Maršala, maršala.

Kako je lijepa naša mlada,
Živjela, živjela !
Čelo joj je od sedefa,
Živjela, živjela ! I t. d.

Pjevači pjevaju, a plesači plešu, ostali sjede i piju rakiju. Mladoženja sa svoja dva kuma unidje u sobu, sjedne spram svoje mlade, koju kradom katkada pogleda. Malo kasnije izadje mladoženja iz te sobe, a uto se unese stol za ručak. Najprije se podijele žlice, a onda noževi, ubrusi, pa kruh izrezan, pa luk i sir. Svi se prekrste, Bogu mole i počnu jesti. Prva se iznese kakova salata, onda arbanaški zvano jelo janii (meso pripravljeno kao biftek), pa pilav (rezanci, tjestenina), zatim vareno meso, onda arb. japrak (od mesa valjci s lukom), pa kolači, pite, pečenka, slatkarije, sir i voće. Kada pilav i japrak izadju na stol, žene zapjevaju:

Urdhnoni zotnii e merni
Pilafin taim e keni,
Luga, luga do t' a ćioni
Na po dom ći ta maroni.
Zotnii jeni e zotnii kiofši
Per te mir o na urdhnoši
Zoja t' na ua i ghzoši.

Zapovjedajte, gospodo, i uzmite,
Pilad je ovdje, da se jede.
Žlice, žlice podignite,
Želimo, da ga dovršite !
Gospoda ste i gospoda bili,
Veseli nam ostanuli,
S gospodjam se veselili !

Svi sjedećke jedu iz istoga suda i piju iz iste boce. Žene jedu u drugoj sobi, odijeljene od muških. Ručak se svrši s molitvom, operu ruke, zauzmu svoja mjesta, zapale cigare i počnu šale i pjesme.

Poslije za koji sat gosti se oproste, zažele mladencima dobru sreću i božji blagoslov pa izadju, ostanu samo dva kuma, muzikaši i bliža svojta ; kumovi sa mladoženjom odu svojoj kući, odakle se kasno u večer povrate, a žene im zapjevaju :

A bâ nana jeremii
Po t' kerkon ti neper špi,
Ška na u bane Lese bi ?
Besa nan, nuk mun te vi
Se kam zan gni ven te ri
Mora Palin dial te ri.

Očajna majka po kući te traži !
— Gdje si, Leso, kćeri moja?
— Vjera, majko, doći ti ne mogu,
Našla sam ja novo mjesto,
Uzeh Pavla, momka mlada !

Ova se pjesma tako kosne srca mladina, da glasno počne plakati, a kuma je tješi i pokrije lice koprenom.

Do polnoći se zabavljaju, pjevajući i šale zbijajući, a onda idu spavati. U jutro ustavši malo štogod založe te se vraćaju kućama. Mladoženja izadje u čaršiju, gdje ga znanci pozdravljaju, a mlada se kod kuće sprema.

Prve nedjelje poslije podne ide mlada u pohode svojim roditeljima.

U srijedu na večer iza vjenčanja mladina kuća pripremi večeru, na koju pozove i mladoženju s njegovim roditeljima, pa se tu u obiteljskom krugu bolje upoznaju i sporazumiju. Malo zatim i mlada se vrati kući i počne provoditi jednostavni obiteljski život.

ALBANSKA NARODNA KNJIŽEVNOST.

1. NARODNA POEZIJA.

U Evropi nema naroda niže naobrazbe od Albanaca, ali i u svojoj primitivnosti ima taj narod vrlo plemenite osjećaje o velikodušju, o časti, slavi, o junaštvu, štovanju predja, o ljepoti žene, o čemu pjevaju albanske narodne pjesme, pa i njihov jezik posve je prožet poezijom. Skupljanjem njihova narodnoga blaga bavili su se Reinhold, De Han, Pouqueville, Dozon, Mitkos, Basile, Hecquard, Camarda, Crispi, Staffa, Biondelli, Schiró i drugi.

Kakav je Arbanas, takva je i njegova poezija. U junačkim pjesmama opijevaju se junačka djela, osveta krvi, odbrana vjere, otpor protiv vlasti. Ljubavne pjesme pučke izvode se i pjevaju osobito u kolu, koje se igra najviše na piru. Napokon je šaljiva pjesma pučka, kojom se ismijava kakav smiješan ili sramotan dogadjaj, kakva nevjera ili izdaja.

Narodne epike u pravom smislu riječi Albanci nemaju ; i junačka njihova pjesma ima lirski značaj. Pučki pjevač albanski ne razvija nigda nit dogadjaja, kako biva u junačkim našim pjesmama ; on je sav obuzet veličinom dogadjaja ili slavom junaka, o kome pjeva, i on u svoju pjesmu uvlači dogadjaje samo zato, da nadje izraz veličine i slave, koja ga jedina zanima i koju hoće opjevati. Pjevač napominje samo glavne okolnosti, ali onda više crta dojam, negoli tečaj dogadjaja ; on ne opijeva čin, nego slavu njegovu. Kao primjer junačke pjesme navodimo evo jednu iz Miridita, u originalu i prijevodu :

Krisi gjama neper dhee
Zana e malit duel mi Lee,
Kahe kaa raa, medet ! kjo rrpee ?
N' at Saraj, nner zotnii t' rande,
I anne perpjekun Turk e Fanne
Turk e Fanne, po, me tri zemra :
Njaj Gjin Leka edhé Adem Shêma :
U ngatrruene per dy dema.
N' shkalle t, Sarajte si pasken shkne
Njaj Gjin Leka na u betue :
Kot, Adem, ti m' jee shkarkue.
Nuk t' kam hak, Adem, pet qee
Por gabon ti m' ptekun m' Fee :
S' kam bajt marre kurr te shpiia,
Si t' kakon njitash alltija.
Krisi pushka e mori gjame :
U dridhe toka per nen kame
Adem Shêma raa nên shkallä
Njaj Gjin Leka ban kryq m' balle,
Del polici me e zan gjalle
Largo Turk, nuk lidhet Gjini,
Pa u lshne Reka i Dukagjini.
I am Miriditas, nuk bii nnore
Kam pas t' parin shpate mizore
Amanet aj na kaa lane
Armet e mushne mos me i dhane.
Me m' qillue per nget martina.
Kje t' u bine Shkodra e Cetina :
Por thnej Pashes edh. Allaj-Begut,
S' lidhen t' büt e Skenderbegut !
Kerset pushka, Saraje dridhet !
Njaj Gjin Leka nuk po lidhet !
T' tanne taboret çohen m' kame
Kahe kerts non Gjini me dhame.
Knur fisheket i kaa marue
Atehere Gjin por u rrzue.
Lypi Priftin me u lig jue
Edhe Prifti i kaa qiellue :
Massi u rfye, masi u vojne,

Diq i kshtene e trim drangue.
U dha zani Shqiptariis
Met Gjin Leka n' ode t' valiis
Met Gjin Leka trim — rfee
N' Saraj jeten dha pet Fee.
Kuku! bâni Zana e malit
Ke kaa metun aj par djalit.
U dynn dedi preje tallazit
Vojti gjama n' Cetine Knazit:
Ke bjen dielli e ke mer hâna
Si Gjin Leken s' ban ma nâna,
As n' Beglere, as n' Kapitana!

Prijevod:

Grom zagrmi povrh ove zemlje,
Šeta vila po planini Leje.
Otkle grmi, gdje li pada striela?
U Saraju medj' gospodom veljom
Sukobi se Turčin sa Fanderom,
Taj Gjin Leka sa Ademom Šemom;
Ta su dva, al oba junaci:
Svadiše se za dva vola tovna,
Baš na vrati carskoga Saraja,
Kam' su pošli da pravicu traže.
Zakleo se taj Gjin Leka:
— „Ti Ademe, zlobno me potvori,
Za volove kriv ti niesam ništa,
Falio si, što m' pogrdi vjeru,
Od mladosti sramote ne trpim
Niti istu kad kući donesoh;
A kubura evo nek svjedoči!"
Puče puška, ko grom pusta,
A zemlja se pod nogama strese.
Pade Adem k crnoj zemlji tude,
A Gjin Leka na čelu se križa.
Stražar trči, da Gjin Leku veže.
— „Odmakni se, neoprano Ture,
Ne veže se Gjini Leka lako:

Pa da skoči Dukadžin i Reke.
Miridit sam, u ruke se ne dam,
I djed mi je dielio mejdan.
Potomcima djed amanet daje,
Pune puške da s' u ruke ne daju,
Pa da mi je tu martinka blizu,
Bi s' čudio Skadar i Cetinje;
Alajbegu pa i Paši kaži
Ne veže se Skenderbegov nećak!"
Puca puška, Saraji se tresu,
A Gjin Leka živ se ne predaje;
I vojnici na noge se skaču,
A Gjin Leka zubma škripi kleti,
Jer fišeka za pojasom nema.
Tada istom junak zemlji pade,
Pa ti bolan svećenika pita,
A svećenik pokraj njega stoji,
Grieh kazuje, sveto ulje prima,
I oprašća podužice svima.
Albanija, kad razumje glase,
Da Gjin Leka mrtav skrha se
Baš u sobi skadarskog valije,
Za amanet svete vjere svoje
Ispovjedjen i providjen hode,
Kuku lele zakukala vila,
Zar poginu junačina Gjini?
I more se na taj glas uzmuti,
Na Cetinju i knjaza on smuti;
Od istoka do zapada sunca
Nek se znade, da majka ne radja
Medj' vojvodam' i serdarim bojnim
Ko što biše junak Gjini,
Miridite i svog roda dika.

Konj, mač i zastava glavni su predmeti, oko kojih se kreće oporuka junaka albanskih. Takav je Deddi Scura, Pavo Guglielmo, Petar Shini i drugi. A kako je slava i junaštvo glavna crta albanske narodne poezije, koja čuva

i uspomenu historijskih svojih junaka, to je posve prirodno, da je prvi junak ove poezije Juraj Kastriotić Skenderbeg. Legenda i povijest o ovome junaku usko su medju sobom spojene. Priča se, da je njegova mati Vojsava, kad ga je zanijela, sanjala, da nosi zmaja, koji je prekrilio čitavu Albaniju ; rep mu je bio umočen u more prema Mlecima, a raspaljenim ždrijelom gutao je mnogo Osmanlija. Pri rodjenju, veli se, da je na desnoj ruci imao utisnut znak mača. I sličnih stvari priča se o njemu iz dobi njegova djetinstva. Bio je uz to još i vrlo uman. Kad je ponarasao, njegova jakost bila je za pripovijedanja. U dvadeset i dvije bitke posjekao je vlastitom rukom oko 2.000 neprijatelja. Osobito ga legenda slavi u ratu s Turcima. Sve junačke pjesme bave se njime i veličaju ga, ali Arbanas pjeva i o nekim drugim svojim junacima : o Radovanu, Milo Shini i t. d. Cijeli život Skenderbegov jest samo jedna pjesma, pa mu je i smrt pjesnička. U njemu je živio narod, živjela Albanija i na glas o njegovoj smrti Dukadžini vojvoda punim pravom zove matrone i gospodu, siromake i vojnike, da plaču, jer ovim časom ostadoše sirote, bez oca, koji ih svjetovaše, svjetovaše i pomagaše ; on je dika djevojaka, ures susjeda, otac i gospodar Albanije.

Smrću Skenderbega zapade zvijezda Albanije. Elita naroda, ne mogući podnositi ropstva, ostavlja domovinu i traži zaklonište u napuljskom kraljevstvu, o čemu nam dirljivo priča njihova narodna poezija, melankolična, bolna, koja se tijesno hvata srca, pjevajući o otmicama, tamnicama, progonstvima i umiranju.

Ljubavna poezija albanska slavi ženu čistu, nježnu, sramežljivu, umnu i radinu. Kako junačka tako je i ova poezija jednostavna, prirodna, bez osobitih opisa, refleksija i tendenciozne kićenosti. Neki mladić — pjeva

se u jednoj — poljubio je djevojku u usnice i jagodice. Kad se djevojka umila u potoku, a voda postane crvena ; košulje, što su ih žene prale u potoku, i one postadoše crvene; lišće od stabala u baščama, kud je potok protjecao, i ono pocrveni, a ptice, koje su iz potoka pile vodu, zamuknuše. Evo i jedne ljubavne pjesme — ogleda radi — u prijevodu :

Šipak slatki, šipak dragi,
Ljeto prodje, ne takoh te,
Šipak slatki, gdje si rasto ?
Rast' ću i ja tamo s tobom.
Zarudio gdje si šipku?
S tobom želim i ja ostat.
Gdje si zrio, slatki šipku?
Mrieti s tobom ja sam spreman.
Slatki šipku ti iz Bara,
Ti si draži od očiju,
A sladji si od šećera.

Od prigodnih pjesama najljepše su svatovske, što smo ih spominjali opisujući narodne običaje u Albaniji. U ovim je pjesmama žena sva u svijetlu i sjaju, kao u fantastičnom istoku, a ipak je još uvijek živa, prava i realna žena, kraljica domaćega ognjišta, andjeo svoga muža. I kako je u ovim pjesmama radost beskrajna, tako je duboka i velika tuga u njihovim pjesmama naricaljkama kod pogreba. Evo samo nekoliko redaka iz jedne naricaljke : — „Terezijo, kćeri moja, pošavši Ivi, ponesi mu košulju. Kaži, da sam je sašila kosama sa glave svoje ; oprala sam je suzama od očiju svojih ; osušila je na žarištu srca svoga !" Muškarci ne plaču nikada.

2. NARODNE POSLOVICE.

Albanci imadu i zagonetaka te narodnih pripovijedaka, osobito o divovima i vilama, ali najzanimljivije su njihove narodne poslovice, u kojima se ogleda sav njihov

život.[1] Ovdje ću navesti ogleda radi te poslovice azbučnim redom u originalu i prijevodu, a gdje je nužno, protumačit ću u zavorci smisao svojim riječima ili sličnom našom poslovicom.

A.

1. Ai ći dan, kian.
Koji dijeli, plače. (Tko mnogo dijeli, brzo prosi.)
2. A kee gja? Kee lepe e temenaa.
Imaš li šta? Imaš molim i slušam. (Šta si? Tudji sluga.)
3. Ai ći dha paret i fryn kavalit.
Onaj, koji pare daje, svira uz sviralu.
4. A diegh viet e i vien êra jari simiet.
Lani se opržio, a ove godine oćutio. (Kaže se o hladnokrvnu čovjeku.)
5. A bahet kio pun? Po, kur t' cesen viciat.
Može li to biti? Može, kad se telad ošiša (t. j. nikada).
6. A diegh plaka k umniš e i fryn kosit.
Opržila se baba tikvama, pa i u kiselo mlijeko puhala. (Žežen kašu hladi.)
7. Ai ći rri nen dardh, i ha kokrat.
Tko sjedi pod kruškom, jede kruške. (Bogataš uživa.)
8. Ai ći a sy, nuk rri pušu.
Tko ima oči, ne miruje.
9. Ašti that nuk lpien.
Ne liže se suha kost. (Sa siromahom nitko posla nema.)
10. Ai ci t' pret, t' vret.
Koji te čeka, ubija te. (Govori se o lihvaru.)
11. Ai ha e ti perćiape.
On jede, a ti žvačeš.
12. Ai ći s' ka men, kaa kam.
Koji nema pameti, ima noge.

[1] Giacinto Simini. Scutari (1905.).

B.

13. Bâsi, kuitusi.
Tko čini, misli. (Tko je šupalj kroz uši, drži se za uši.)
14. Borgjli i von, gzon t' zon.
Stari dug veseli vjerovnika.
15. Borgjliis t' keć meri dhîn per êdh.
Zlu dužniku uzmi kozu bez jareta. (Uzmi, šta ti dâ.)
16. Ban mir i gjen dhun.
Čini dobro, a nadji zlo. (Za dobro vraća se zlo.)
17. Buka e mun gurin.
Jači je kruh od kamena.
18. Ban ven e pin uj.
Pravi vino, a pij vodu. (Od svoga rada ne uživaš ploda.)
19. Bie kumona per me nni.
Zvono zvoni, da se čuje.
20. Bija e kthyme si ćerja e thyme.
Žena (kći) vraćena, kao kola slomljena. (Kad se udata vrati očevoj kući.)

C. (K.)

21. Kuš ban gjen.
Ko čini, nadje. (Tko traži, naći će.)
22. Ka has rasa vekšin.
Našao je lonac poklopac.
23. Ška lên prei micet, gjun mi.
Što mačka koti, miše lovi.
24. Ćjen plak, gjujtar s' bahet.
Stari pas lova ne lovi.
25. Kamt e leeta faćia bardh.
Lake noge, svijetli obraz. (Probitačno je pobjeći.)

26. Ku nuk i zoti, nuk šef as zoti.
Gdje ne vidi gospodar, ne vidi ni Bog. (Gospodarevo oko konja goji.)
27. Knur t' paš me sy, m' ra n' men per ty.
Kad te vidje, sjeti te se.
28. Kii i but thith dy nana.
Umiljato janje dvije matere doji.
29. Ku a za, nuk a pa gja.
Gdje je glas, ima nešto biti.
30. Čjeni ku ha leh.
Pas, gdje jede, i laje.
31. Ka gjet gjamii ku m' u fal.
Našao je džamiju, gdje će klanjati.
32. Kuš t' han hudren i vien êra.
Tko luk jede, lukom zaudara.
33. Čješ e nješ.
Šala i zbilja. (U šali što komu prebacivati.)
34. Kan per brenaš e buri per fialt lidhet.
Vol se za rogove, a čovjek za riječi veže.
35. Ka del fiala, del špirti.
Kuda riječi, tuda i duša izlazi.
36. Čjafet e pervuit nuk e pret špata.
Ponizan vrat sjekira ne siječe.
37. Čjenit kalzoi škopin.
Psu pokaži štap.
38. Kali i mir i šton tadjin vedit.
Dobar konj sam sebi zob ustiče.
39. Ku skee vu mos prek.
Što nijesi ostavio, ne tiči.
40. Ka rra si daci n' gavić.
Pao je ko mačak u kacu.
41. Ška millet, korret.
Što se sije, to se i žanje. (Što tko posije, to će i požeti.)

42. Kalomoći i ri cjet buken mat' amel.
Kukuruz novi daje kruh sladji.
43. Kuš lot trupin, fiton urupin.
Tko radi, zaslužuje novac.

D.

44. Drûja lisit e gruja fisit.
Hrastovo drvo, a žena od koljena. (Drvo je dobro hrastovo, a žena koljenovićka.)
45. Ditten e maskurrit.
Dan nikada. (Sveti nikada.)
46. Dola jašt e nieva gjašt.
Izadjoh i čuh šest. (Puno vijesti.)
47. Dy gjela n' gni pleh nuk knoin.
Dva oroza na jednom buništu ne pjevaju. (Dva protivnika zajedno.)
48. Do me ćit bišt n' ghišt.
Hoće staviti rep u prst. (Želi zatajiti očitu stvar.)

E.

49. E di luga ška ka vekši.
Zna kašika, šta je u loncu.
50. E treta e verteta.
Treća je istinita.
51. E dretta ri si voj mi uj.
Istina pliva ko ulje na vodi.

F.

52. Fialt i mer êra. Karaifilit i vien êra.
Riječi vjetar nosi, a karanfil miruh donosi. (Što tko ima, ono i daje.)

53. Fialt e mira e gurt ne straii.
Riječi dobre, a u torbi kamenje. (Kada tko dobro govori, a zlo misli.)

54. Fialt e halkut e birat e gardit nuk mylen.
Svijetu usta, a plotu rupe ne začepaju se.

G.

55. Gjaku s' bahet uj.
Krv nije voda.

56. Gjuha škon ku dhen lama.
Jezik ide, gdje zub boli.

57. Gni gur nuk ban mûr.
Jedan kamen ne čini zida.

58. Gjaku ban saa pare t' keeš n' gjep.
Toliko krv vrijedi, koliko para imaš u džepu. (Koliko imaš, toliko vrijediš.)

59. Goja tašt then rarst.
Zao jezik razbije glavu.

60. Gjysa dheut si baktija Nreut.
Pola je svijeta kao marva Andrijina. (Pola je svijeta luda.)

61. Gni perpiet e gni te pošt.
Jedan gore, drugi dole. (Gdje se ne zna za red.)

H.

62. Hangre fikun? Ve lešnikun.
Pojeo si smokvu, pokrij se gunjem. (Dobio si što, šuti.)

63. Ha buken e permys kupen.
Kruh jedi, a čanak privali. (Nezahvalnost pokazati.)

64. Hekuri punon e i zoti levdohet.
Gvoždje radi, a majstor se hvali.

65. Ha pšeš m' ui, e bar menimin e hui.
Jede kašu s vodom, a brine se tudjim poslom. (Meti ispred svojih vrata.)

I.

66. I diegh atii ći ka mizen n' ksul.
Šupalj kroz uši, drži se za uši.

67. Iee ba si ciakalia mulinit.
Postao si kao mlinsko čekalo. (Reče se o brbljavcu.)

68. Ik mal se po vien spata.
Bježi brdo, eto sjekire. (Reče se hvastavcu.)

69. I kaa knue ćyćya n' der.
Zakukala mu kukavica na vratima.

70. I bertet s' biis per me nie e rea.
Kćerku kara, nevi prigovara.

71. Jena bark e špin.
Nokat smo i meso.

L.

72. L um i pari, mieri i mrami.
Blaženi prvi, jadni zadnji.

73. L uite kamt, luite dhamt.
Igra nogama, igra i zubima. (Ako radiš imaš.)

74. Lergh syve, lergh zemret.
Daleko od očiju, daleko od srca.

75. Lagu sod se t' rrui neser.
Danas se natari, da te sutra obričim. (Ne počimaj djela prije vremena.)

76. Lyp paken se vien šuma.
Traži malo, a doći će mnogo.

77. Lum durusi, kuur ška ška ban.
Blaženi koji trpi, kad mora.

78. Loja mive, gosta micave.
Mišja igra, mačji ručak.

79. Lot si mica me minin.
Igra se kao mačka s mišom.

M.

80. Moti mir duket nadie.
Lijepo se vrijeme iz jutra poznaje.

81. Mos e ban dedin kos.
Ne čini kiselinu od mora. (Ne hvastaj se toliko.)

82. Ma mir dordhan se dorzan.
Bolji rukodavac nego jamac.

83. Ma mir n' voor se per hor.
Bolje je umrijeti, nego robovati.

84. Ma mir pak se aspak.
Bolje je malo, nego nimalo.

85. Mat massanei pre.
Izmjeri, pa odreži.

86. Ma mir da se ćia.
Bolje je rastaviti nego rascijepiti. (Bolje je, da se braća podijele, nego da se svadjaju.)

87. Ma zi ghergasi se vet dorasi.
Gori je zavadjač od ubojice.

88. Mos e prek gjarpin n' bišt, se po t' ha n' ghišt.
Ne tiči zmiju za rep, jer će te pecnuti za prst.

N.

89. N' prill milh.
U travnju sij. (Na vrijeme radi.)

90. Nuk ja di i nghišmi t' ušmit.
Sit gladnu ne razumije.

91. Nuk e di dhia se ška ašt tagjia.
Ne zna koza, što je zob.

92. Nieri petkaš e špirti vepraš.
Čovjeka rese haljine, a dušu djela.

O.

93. Osmanlia e zan lepurin me ćier.
Turčin lovi zeca s kolima. (Kada tko što dobije bez truda.)

P.

94. Pešku i madh e ha t' voglin.
Velika riba jede malu. (Jači kvači.)

95. Pa pas pula, pse me ba iš?
Kad nemaš kokoši, zašto vičeš iš? (Gdje te ne siju, ne niči.)

96. Puška ban bum.
Puška puca. (Ako što uradiš, čuti će se.)

97. Paguj e mos drui.
Plati, pa se ne boj.

98. Pvet gnicin vet e ban si diš vet.
Upitaj stotinu, a radi, šta znaš sâm.

99. Pa kia gni fmii, nuk i ep e ama gji.
Kad dijete ne plače, mati mu sise ne daje.

100. Pi rakii e men mos pi.
Pij rakiju, a pameti ne popi.

101. Pešku ćelbet prei krejet.
Riba od glave zaudara.

R.

102. Ruje rogun sa t' a keš n' door.
Čuvaj pticu, dok ti je u ruci.

103. Rakija vereii t' dêi dy her.
Vjerovana rakija dvaput te opija.

104. Ruj gojen e ha nevien.
Čuvaj usta, a jedi, što imaš. (Ne govori svašta, a jedi, šta imaš.)

S.

105. Si t' bie lodra, kce.
Kako ti svira, igraj. (Slušaj starijega.)

106. Šti veš n' leš.
Stavi uho u vunu. (Pričini se, da ne čuješ.)

107. Šit ćjen e blei klyš.
Prodaj psa, a kupi vižle. (Izmijeni staro s mladim.)

108. Škoi e hupi ci cjeni ne ruš.
Ode i ukri se kao pas u grožđju.

109. Zoti m' ruit prei mikut, se ruhem vet prei anmikut.
Bog me čuvao od prijatelja, a sam ću se čuvati od neprijatelja.

110. Si vekši rasa.
Kakav lonac, taki i poklopac.

111. Škoin si cjeni me mic.
Kao pas i mačka.

112. Si ast ditta citet pita.
Kakov dan, taka i pita.

T.

113. T' merkur ha pula gur.
U srijedu kokoš jede kamen. (Zadovolji se s onim, što imaš.)

114. T' due ty si krypa n' sy.
Volim te kao luk u očima.

115. T' paccia sa m' duhe.
Imao te, dok mi trebaš.

116. T' ćion nevoja n' deer t' magjypit.
Potreba te šalje na ciganska vrata. (Glad očiju nema.)

117. Tui pas mašen pse me diegh doren.
Imajući maše, zašto pržiti ruku. (Ne pati se bez potrebe.)

118. Têja bren drû.
Crvotoč jede drvo. (I malo zlo može postati veliko.)

119. Thoni prei mišit nuk dahet.
Ne dijeli se nokat od mesa.

U.

120. Ujku cymen nron se vesi s' haron.
Vuk dlaku mijenja, a ćudi nikada.

121. Ufula e fort e pelset amen e vet.
Jaki ocat rastisne svoj sud.

122. U ul prei šalet e hypi n' samar.
Sašao sa sedla na samar.

123. U ngrî si plaka n' biešk.
Smrzao se kao baba u planini.

124. U martove dić e škove.
Oženi se, umrije i ode. (Svrši sve poslove.)

V.

125. Vera me lule, dimni me trule.
Proljeće s cvijećem, a zima sa krpama. (Sve ima svoje vrijeme.)

126. Vekši i nans vloft, kurr i emi mos pušoft.
Lonac majčin neka vri, a moj nikada neka se ne smiri. (Želim ti dobro, a sebi još bolje.)

127. Hvadia n' ver, paret as gni her.
Hvala u ljetu, a pare nikada.

128. Ves o ves s' t' la sa des.
Mana, mana, ne ostavi te do smrti.

KNJIŽEVNI RAD.

Književnost na jeziku albanskom sva je neznatna i nije stara.[1] Alfabet Mesropa Masdoti-a, pored kojega ima još jedan drugi, potječe doduše iz V. stoljeća po Kristu, pače iz ovoga stoljeća sačuvani su nam i najstariji spomenici albanske književnosti, zakoni pisani za crkvenjake i laike, a iz VII. stoljeća ima i jedan odlomak elegije u smrt vladara Tehervantihera, ali prava književnost njihova, i ako ni ona nije znatna, novijega je datuma. Političke i vjerske borbe ometoše u prošlosti svaki rad, te nam iz onoga vremena ne preosta više, nego koja rijetka starina.

Književnost na jeziku albanskom, kakovu imadosmo do prije koju godinu, gotovo svu dugujemo albanskim emigrantima, koji se u Italiji ožariše za rodnu slavu i prosvjetni napredak.

Njima bijaše osobito sklona Propaganda rimska, koja osjeti potrebu izdavanja knjigâ u albanskom jeziku, da raširi katolicizam u Albaniji. I doista prve knjige štampane u albanskom jeziku ili su crkvene ili za crkvenu upotrebu. Sa razvitkom albanske književnosti u tijesnoj je vezi pitanje njihova pravopisa, u kome je vladala velika anarkija. Budući da se alfabet Mesropov, i onaj drugi, upotrebljavan na Rodopi, zatr'o, smišljao je svaki pisac svoj

[1] O albanskoj književnosti govori profesor Alberto Straticó u djelu: „Manuale di letteratura albanese“ (Ulrico Hoepli Milano, 1896.), kojom se knjigom i mi služimo u ovim kratkim crticama.

pravopis, služeći se latinskim ili grčkim slovima, što je dakako rdjavo utjecalo na razvitak knjige na jeziku narodnom.

U sjevernoj Albaniji upotrebljavao se latinski alfabet, po srednjoj Albaniji grčki. K tomu od stranih naučenjaka, koji su se bavili proučavanjem albanskoga jezika, svaki ima svoju osobitost. Xylander i de Han upotrebljavaju grčka slova. Miklošić i Dozon latinska, a ovi opet svi variraju nešto medju se. Naum Bithulski upotrijebio je slavensko pismo (1861.), a slično je kušao već i Kopitar (1829.).

Jasno je, da uz ovakovu nejednakost u pismu nije moguć nikakav sustavan književni rad, pa zato se i kod Albanaca radilo oko jedinstva alfabeta i pravopisa, osobito u najnovije doba. Godine 1908., nakon proglašenja ustava i slobode u Turskoj carevini, pregnuli su ozbiljno svi učeniji Albanci, da se slože u pravopisu. Dotada imali su od nazad desetak godina dva pravopisa, zvana : Aghimi i Bashkimi ; prvi je naginjao na hrvatski pravopis, držeći se diakritičkih znakova, a drugi je ostao kod samih latinskih slova. Pomenute godine u gradu Bitolju-Monastiru, u Macedoniji, mjeseca studenoga, imali su sastanak naučenjaci albanski Ghege i Tocke, zastupnici sjeverne i južne Albanije, da vijećaju i da se sporazume o jedinstvenom pravopisu za čitavu Albaniju, a složili su se u toliko, da su ostavili za sjevernu Albaniju alfabet Baškimi, a za južnu Frašeri.

Mi ćemo iznijeti ovdje samo one pisce albanske, koji su svojim književnim djelovanjem utjecali na razvitak i usavršivanje albanskog jezika, bez obzira na one, koji su jednostavno prevodili na albanski, kao i bez obzira na knjige za čisto crkvenu upotrebu ili na literarne produkte u drugim jezicima.

1\. O. Franjo Blanco izdao je najstariju danas tiskanu knjigu, a to je : Rječnik latinsko-epirski (1635.).

2. P e t a r B o g d a n, čovjek velike naobrazbe, žarki patriota, koji je zbog svojih patriotskih snova od turske vlade bio prognan u Dubrovnik, izdao je „N e p o g r j e š i v u i s t i n u k r š ć a n s k e v j e r e“ (1691.), knjigu u albanskom i talijanskom jeziku, razdijeljenu u dvije sveske. Važna je to apologetika, koja govori o Bogu i božjim atributima, o stvorenju, o prorocima i proroštvima, o sibilama kod različnih naroda. Druga sveska čitava sadržaje život Isusov.

3. O. F r a n j o M. d e L e c c e. Ovaj učeni franjevac izdao je „O s s e r v a z i o n i g r a m a t i c a l i n e l l a l i n g v a a l b a n e s e" (1716.).

4. J u l i j e V a r i b o b a, albanski pjesnik XVIII. stoljeća, spjevao je pjesmu: „G h i e l l a e S. M a r i i s V i r g h i o r", to jest: Život blažene Djevice Marije (1762.). Originalnost, lakoća, živahnost i jasnoća u crtanju i pripovijedanju ove teme, u poeziji kršćanskoj češće obradjene, tolika je, da bi ovo djelo bilo ukras poezije i kojega daleko prosvjetljenijega naroda. Albanci nastoje, da djelo ponovo ugleda svijetlo.

5. F r a n j o A. S a n t o r i (1819.—1894.), koji je oplemenio albanski jezik, nastojeći podignuti ga na stepen književnog jezika, napisao je više djela: I l p o l i t i c o p r i g i o n i e r o, I l C r i s t i a n o s a n t i f i c a t o, L a f i g l i a m a l e d e t t a, E m i r a. Neizdana je tragedija J e r o b o a m, kao i zbirka satira i pučkih pjesama, te gramatika u stihovima.

6. J e r o n i m d e R a d a, najveći pjesnik albanski i žarki rodoljub, rodio se u Makiju (1815.). On je sabirao narodne pjesme i bio u uskom doticaju s Albancima: Rafaelom Valentinijem, Camardom, H. Kestnerom, Lj. Petrassijem, Angjelom Basileom, pjesnikom Santorijem i t. d. Svojim pjesmama nalazio je inspiracije u albanskoj pučkoj poeziji. Napisao je: M i l o s a o, A n m o r i a C o m i n i a t e 1856. C a n t i d i M i l o s a o f i g l i o d e l D e s p o t a d i S c u t a r i. C a n t i d i S e r a f i n a T h o p i a, p r i n c i p e s s a d i Z a d r i m a n e l s e c o l o XV., P r i n c i p i i d' e s t e t i c a (1861.), A n t i c h i t à d e l l a n a z i o n e a l b a n e s e s u e a f f i n i t à c o n g l i E l e n i e d i L a t i n i (1864.).

Od god. 1872.—1884. spremio je i u svescima objelodanio „S c a n d e r b e e c u i p a f a a n", a g. 1883. pokrenuo je list „F i a m u r r i A r b e r i t" (Zastava albanska), koji je prestao izlaziti 1887. God. 1893. izdao je „C o n f e r e n c e s u l l' a n t i c h i t á d e l l a l i n g v a a l b a n e s e e g r a m m a t i c a d e l l a m e d e s i m a".

7. J o s i p S e r e m b e (rodjen g. 1843.), mnogo je putovao po Italiji, Francuskoj, Americi, te sada boravi u New-Yorku; pjeva albanski i talijanski. Prva njegova zbirka pjesama: „P o e s i e i t a l i a n e e c a n t i o r i g i n a l i t r a d o t t i d a l l' a l b a n e s e" izašla je 1883. Bol i ljubav dva su glavna motiva Serembijevih pjesama. Njega smatraju velikim pjesnikom pesimistom, tek nevelika naobrazba njegova smetala mu je, te nije mogao sistematizirati ideje pesimizma, kako su to učinili drugi veliki pjesnici, medju njima i naš neprežaljeni Kranjčević.

8. V i n k o S t r a t i g ó (1822.—1885.) nije tiskao svojih pjesama, ali one živu u narodu (općina Lungro), jer ih je on sam recitirao i mladež poučavao. Najznamenitiji su plodovi njegova stvaranja: P r o l e t a r a c i B e r s a g l i e r e (vojnik), po čemu nam se ukazuje kao velik altruista spram bijednika i obožavatelj ujedinjene Italije.

9. P a š k o B a b b i, učeni i ugledan svećenik nadbiskupije skadarske, izdao je na albanskom jeziku povijest staroga i novoga zavjeta.

10. Gaspar Benushi izdao je vrijedno djelce: „Abetare e giuhës shqype" (Početnica albanskoga jezika), u Bukureštu 1890.

11. Bytyçi D. Anton, svećenik biskupije prizrenske, učen i popularan, pjevao je u različnim prigodama, ali su njegove pjesme većinom ostale nesabrane i neizdate.

12. O. Toma Marcozi, rodom Talijanac, a redom franjevac, došao je u Skadar (1860.) kao misionar, pa je tu ostao do svoje smrti. On je lijepo naučio jezik albanski, pa se dao na propovijedanje riječi božje, a kao pisac izdao je na albanskom jeziku više knjiga i knjižica, sve nabožnoga sadržaja.

13. O. Leonardo de Martino, misionar albanski, jednako je rodjeni Talijanac, ali potječe od porodice starih albanskih pribjeglica, pa se i potpisuje: italo-albanese. De Martino je prvi, koji je izdao umjetne pjesme u albanskom jeziku sabrane u jednu cjelinu, u jednu knjigu pod imenom: „L' Arpa d' un Italo-Albanese" (Venezia 1881.), prožetu jakom domovinskom ljubavi.

14. O. Juro Fishta, rodio se u Zadrimi, u selu Fishta (1870.), početne nauke učio je u Skadru, gimnazijalne u „Serafinskom sjemeništu" u Trošanu, a novicijat i bogoslovne nauke u Bosni, gdje je i hrvatski dobro naučio. God. 1893. povratio se iz Bosne u Albaniju, gdje je počeo svoje službovanje. Od naravi pjesnik, a vanredna pamćenja proučio je i na izust naučio mnoge odlomke glasovitijih svjetskih starih i novijih pjesnika, te se i sâm dao na pjevanje u svom materinskom jeziku. Preveo je u arbanaški jezik pjesme Manzonijeve „Inni sacri" (Skadar 1905.). U Zadru izašla mu je: „Lauta e Malciis" (1903.), koja se veoma cijeni, te možemo reći, što je pjesan „Luka Vukalović" u Martićevim „Osvetnicima", to je „Lauta" medju Fishtinim pjesmama. U Zadru izašla mu je i pjesma „Anzat e Parnasit" (1907.) te nedavno „Pika Voeset (1909.), što znači: „Kaplje rose", a neki paša izrazio se o toj pjesmi, da bi se imala zvati kapljice zlata, a ne rose.

15. Medju novije pisce albanske mogu se još ubrojiti ovi; Gurakuqi Luigi, Jakov Gaspar, Juboni Giuseppe, Miedia D. Andrea, Junki D. Paško, Pekmezi Dr. G. Radoja Angelo, Isusovac Jakov Jungg, D. Anton Nikaj, a uz njih se ističe o. Franjo Rossi da Montalto sa svojom opsežnom albanskom slovnicom i golemim rječnikom talijanskim-epirotskim, pa o. Anton Zanoni, koji je izdao najnoviju slovnicu albansku i više drugih knjiga.

SADRŽAJ.

Strana

MJESTOPISNA KARTA

·ALBANIJE·EPIRA I MACEDONIJE·